ÖZEL EK: 150'likler Albümü

tarih VE toplum

4000 TL (KDV DAHİL) AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ / EKİM 1989

SULTANLARIN MUHTEŞEM DÜĞÜNLERİNDEN *(Aydemir Doğan)* • BEŞ SERVET-İ FÜNÛN YAZARININ BİLİNMEYEN YÖNLERİ *(Nedret Pınar)* • DEMİRYOLUNDAN KARAYOLUNA *(Cemil Koçak)* • BİR İSTANBUL VARDI *(Reşat D.Tesal)* • 18. YÜZYILDA İSTANBUL EVLERİ VE SORUNLARI *(Necdet Sakaoğlu)* • ANADOLU'DA LUWI KÜLTÜRÜ *(Bilge Umar)* • FLORİNALI NAZIM *(Gökhan Akçura)* • VATAN! YALNIZ VATAN *(Ali Birinci)* • İZMİR DEPREMİ *(Kevork Pamukciyan)* • LE CHAPELIER KANUNU *(Ahmet İnsel)*

70

İletişim Yayınları

İÇİNDEKİLER

MELİHA YETKİN
Osmanlı Basını'nda Yüz Yıl Önce Bu Ay
4

HÜSEYİN RAGIP
Harb-i Umumî'de Sosyalistler
6

METE TUNÇAY
Mesâî ve Atatürk
7

AYDEMİR DOĞAN
Sultanların Muhteşem Düğünlerinden
9

NEDRET PINAR
Beş Servet-i Fünûn Yazarının Bilinmeyen Yönleri
15

CEMİL KOÇAK
Demiryolundan Karayoluna
17

REŞAT D.TESAL
Bir İstanbul Vardı...
20

NECDET SAKAOĞLU
18. Yüzyılda İstanbul Evleri ve Sorunları
24

Prof.Dr. BİLGE UMAR
Anadolu'da Luwi Kültürü
34

GÖKHAN AKÇURA
Florinalı Nazım
39

ALİ BİRİNCİ
Vatanî Yalnız Vatan
43

KEVORK PAMUKCİYAN
İzmir Depremi
51

AHMET İNSEL
Fransız Devrimi'nde "Le Chapelier" Kanunu
53

KOLEKSİYONCUNUN DAĞARCIĞINDAN
1897 Türk-Yunan Savaşı İçin Çıkarılmış Bir Zafername
57

KİTABİYAT

ORHAN ŞAİK GÖKYAY
Kim Etti Sana Bu Kârı Teklif?

ÇAY PİŞİRME TARİFESİ

FAHRETTİN ÇİLOĞLU
Çıldır Eyaleti Caba Defteri

FARUK İLKAN
Manastır'dan Bir Sada

MUSTAFA DUMAN
Till Eulenspiegel'den Nasreddin Hoca'ya
58

Kapak: Arnavutluğun başkenti Tiran'ın büyük meydanındaki (Müzeye çevrilmiş) Ethem Bey Camiinin duvarlarında İstanbul görüntüleri. (Foto: Mete Tunçay).

tarih toplum EKİM 1989 • CİLT 12 • SAYI 70

İletişim Yayınları A.Ş. Adına Sahibi: Murat Belge / **Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:** Nihat Tuna / **Yayın Yönetmeni:** Mete Tunçay / **Yayın Koordinatörü:** Fahri Aral / **Görsel Tasarım ve Düzenleme:** Bora Çetinkaya

Danışma Kurulu: Nuri Akbayar, Emre Dölen, Çağlar Keyder, Uygur Kocabaşoğlu, Şevket Pamuk, Zafer Toprak, Aydın Uğur

İletişim Yayınları **Genel Yönetmen:** Murat Belge / **Genel Müdür:** Nihat Tuna / **Düzelti:** F.M. Öztan, Remzi Abbas / **Okur İlişkileri:** Mürvet İşgör / **Satış ve Dağıtım:** Burhan Kutlutürk

PERKA A.Ş. **Genel Müdür:** Ahmet Asena / **Kamera:** Cemal Törün, Muammer Balta, Murat Keylan / **Montaj:** Vahit Mahmatlı, Ümit Ayar, Turgay Tekatan / **Dizgi:** Hüsnü Abbas, İsmail Abbas, Hamit Balaban, Zuhal Yolgun / **Renk Ayrımı:** Sepco Grafik / **Baskı:** Ayhan Matbaacılık / **Dağıtım:** Hürriyet Holding A.Ş.

Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi / İletişim Yayınları, 1989

İletişim Yayınları A.Ş.
Klodfarer Cad. İletişim Han 34400 Cağaloğlu-İSTANBUL Tel: 516 22 60-61-62
Konur Sk. No: 24/4 06640 Yenişehir-ANKARA Tel: 125 36 00 - 125 20 71
857. Sokak İzmiroğlu İşhanı No: 306 35250 Konak-İZMİR Tel: 14 90 42

Abone Koşulları: Yurtiçi 48.000 TL/yıl • Avrupa-Ortadoğu 48 $/yıl • ABD-Latin Amerika: 78 $/yıl • Avustralya: 87 $/yıl • Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir. Yurtiçi abonelik için yıllık abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum abonesi" ibaresinin yazılarak fotokopisini, isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. Yurtdışı abonelik için bedelin **İLETİŞİM A.Ş.'NİN PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale etmeniz ve dekont fotokopisini isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. **Kıbrıs'ta Satış Fiyatı:** 4000 TL.

OKUYUCU MEKTUPLARI

İZAFET TERKİPLERİ

TARİH VE TOPLUM'un Ağustos 1989 tarihli 68. sayısında yayımlanan "Doğunun Fransız Devrimi'ne Bakışı" başlıklı yazıya ait olarak *Tarih-i Cevdet*'ten alınmış bir lâyiha metni var. "Muvazenei Politikaya dair Reisülküttab Atıf Efendi'nin lâyihası" başlığını taşıyan bu metin okuma yanlışları ile dolu. Bu yanlışların çoğu Farsça izafet tamlamaları ile ilgili. Osmanlıca metinde doğal olarak gösterilmeyen Farsça izafet *i*'leri hep atlanmış. Böyle olunca metinden bir şey anlaşılmayacağı açıktır. Bu gibi yanlış okumalara birkaç örnek vermek istiyorum:

şûle-endaz zuhur *(şûle-endaz-ı zuhûr* olacak)

şerare feşan şerr ve şûr *(şerâre-feşân-ı şerr ü şûr* olacak)

ateş fitne fesad *(âteş-i fitne ve fesâd* olacak)

melâin melâhidenin *(melâîn-i melâhidenin* olacak)

erbab vukuf indinde *(erbâb-ı vukuf indinde* olacak)

sebb hazrat pâk dâmenan enbiya *(sebb-i hazerât-ı pâk-dâmenân-ı enbiyâ* olacak), vb. vb. uzunca olan bu metinde Farsça izafetler hemen tümüyle yanlış okunmuştur.

Aynı yazıda çok daha büyük okuma yanlışları da var. Örneğin:

"senin ve firedenberi" ibaresi parantez içinde (uzun yıllardan beri) biçiminde doğru tercüme edildiği halde yanlış okunmuştur. Doğrusu şöyle olacaktır:

sinûn-u vefîreden beri (yazarın *senin* okuduğu kelime Arapça *sene* kelimesinin çoğulu olan *sinûn*'dur!)

Sayın Koloğlu arkadaşımız Osmanlıca bilir. Bu metni herhalde bir başkasına okuttu ve kontrol etmeden dergiye gönderdi. Ancak eski yazı dili, hele böyle Reisülküttab'lar tarafından yazılmış lâyihaların dili oldukça ağır bir dildir. Bunlar yeni harflere çevrilirken azamî titizliğin gösterilmesi (ele güne karşı) son derece gerekli ve zorunludur.

Çok sevdiğim derginizde bu gibi hatalara yer verilmemesi dileğiyle.

TALÂT TEKİN/ANKARA

OKUYUCULARA MEKTUP

Geçen ay zam yapmamızın üstüne üstlük, birçok yanlışla ve birkaç gün gecikerek çıktık. Özür dileriz. Yine de, elinizdeki derginin 70'inci sayımız olması, bana özel bir kıvanç veriyor. Bu başarının sahipleri, değerli yazarlarımız kadar, siz vefalı okuyucularımızsınız da. Sağolun!

Bu ayın pot-pourri'si, zengin çeşitlilikte. Bir kere, iki İstanbul yazımız var. Birinde Necdet Sakaoğlu arkadaşımız, 18. yüzyıl evlerini anlatıyor; diğerinde ise Reşat Tesal dostumuz altmış küsur yıl önce tanıdığı şehri. Gökhan Akçura'nın Florinalı Nazım'ın ağzından yazdığı düzmece "otobiyografi"yi keyifle okuyacaksınız. Ali Birinci'nin bir girişle basıma hazırladığı, Ömer Seyfettin'in Masonluk aleyhtarı risalesi, İttihat ve Terakki'nin içinde önemli Masonlar olduğu kadar, Mason düşmanları da bulunduğunu kanıtlamakta.

Cemil Koçak arkadaşımız, şu sıralar, dört yıl önce verdiği doktora tezinin devamı olarak, Millî Şeflik döneminden çok-partili yaşama geçiş üstünde çalışıyor. Bu sayımızdaki yazısı da, ulaştırma politikasının modernize ya da Amerikanize edilmesiyle ilgili. Davut Dursun'un aktardığı İsmet Paşa'yla mülâkat ise, onun Millî Şeflik döneminin hayli öncesindeki konumunu aydınlatmakta.

Temmuz-Ağustos sayılarımızda türlü yönleriyle ele almaya çalıştığımız Fransız Devrimine, bu kere Ahmet İnsel işçi hakları açısından eğiliyor. Bilge Umar da, değerli filolojik incelemesiyle Yunan-öncesi Anadolu tarihinin bir köşesine ışık tutmakta. K.Pamukciyan dostumuz, Ermenice kaynaklardan yararlanarak müthiş İzmir Depremi hakkında ilginç bilgiler veriyor. Aydoğan Demir'in özgün belgelere dayalı yazısı, yüzyılımız başlarının sosyal tarihi için katkılar içermekte.

92 yıl öncesine ait bir Zafernameyle, hükümetimizin Bulgaristan politikasında uğradığı yeni hezimeti anımsatmak istedik. (Savaş falan düşündüğümüz yok tabiî!) Türkiye'de Solun Tarihinden sayfamızda, 70 yıllık bir yazı var: sonradan Moskova ve Londra Büyükelçimiz olan sosyalist Hüseyin Ragıp Baydur'un kaleminden. Ve her zamanki gibi, yüz yıl önce bu ayın Osmanlı Basınından seçmeler.

Kitabiyat sayfalarımızda beş tane tanıtma yazısı yer alıyor. Orhan Şaik Gökyay hocamız her zamanki haklı hışımıyla, işlerini iyi yapmayanları eleştirmekte. Sonra, Gürcülerin Osmanlı belgelerini değerlendirmelerine yeni bir örnek. İki eski yayın: bir ticarî ilân yaprağından çay demleme tarifi ve Balkan Savaşı öncesinde bir İttihatçı feryadı. En sonra da, karşılaştırmalı (Alman ve Türk) halk öyküleri üstüne bir inceleme.

Ben bu yaz bir Arnavutluk gezisi yaptım. (İzlenimlerim *Sokak* dergisinin 3 Eylül tarihli 3. sayısında yayımlandı.) Tarih ve Toplum okuyucularına da, kapak resmimizle bir Halvetî kitabesi getirdim. Bu yazıtı yeni harflere çeviren Ahmet Yaşar Ocak'a çok teşekkür ederim.

Bu sayımızın orta sayfalarında, dilerseniz kopartarak saklayabileceğiniz *150'likler Albümü*, şimdiye dek verdiğimiz eklerin bence en önemlisi oldu.

Sevgi ve saygılarımla hepinize selâmet dilerim. □

METE TUNÇAY

Düzeltme ve Özür

Geçen sayımızda yeralan Ayda Arel'in "Arpaz'da Beyler Konağı" başlıklı yazısının bazı resimaltları karışmış ve önemli yanlışlar meydana gelmiştir. Yanlış basılan resimaltlarının doğrusunu aşağıda veriyor, bu hatamızdan dolayı özür diliyorum.

Resim 1: Arpaz'da Hisartepe'nin eteklerinde ve Akçay ovasına egemen bir konumda olan Beyler Konağı.

Resim 2: Konağın çevre duvarına dayalı ve bugün sadece izleri görülen bir evin müştemilatı olan konak kalıntısı. Hamam eski duvara ait bu evin içine inşa edilmiştir.

Resim 3: Kulenin ikinci katındaki yaşama mekânında duran alçı ocak, nişler ve dolaplar.

TARİK/Matbaa ve mahal-i idaresi: Bab-ı Âli Caddesinde 54 numaralı hane-i mahsusdur. Fünün ve edebiyata ve menafi-i âmmeye mutazammın muharrerat ve makalâta ve ağraz ve şahsiyattan âri her nev'i mübahese ve mülâhazata sahifelerimiz daima küşadedir. Evrak ve muharrerat-ı vâridenin tehir ve adem-i dercinden dolayı matbaa mes'ul olmayacağı gibi derc olunmayan mekatib ve evrakı iddiası dahi katiyen mesmû ve makbul olamaz. Posta ücreti verilmemiş mektuplar kabul olunmaz. Bir nüshası bir-guruş mecidiye...

Osmanlı Basını'nda

Yüz Yıl Önce Bu Ay

MELİHA YETKİN

İCMAL-İ AHVAL

Japonlar Kapitülasyonlara Karşı

☐ Şâyân-ı dikkat şûûnâttan olmak üzere Japonya'da Konsoloshâne imtiyazâtının feshi zımnında Almanya devletiyle Japonya beyninde âhiren akd-i muâhede olunduğu dün gelen haberlerdendir.

Zavâbıt ve revâbıt-ı ahval-i âlem ile iştigal edenlerin malûmudur ki Portekiz gemicileri Japonya memâlikini keşf edip akabinde misyonerler Japonya'da neşriyata ibtidar ettiklerinden hükûmet-i mahalliyye misyonerleri tard ve ihrac etmiş ve teb'a-i ecnebiyyenin yalnız bazı mahallerde ruhsat-ı mahsus ile ikametlerine müsaade eylemiş idi.

Japonya devleti on beş yirmi seneden beri ıslahat-ı medeniyyeye ziyadesiyle itina gösterdiği için Amerika ve Meksika devletleri konsoloslarının imtiyazâtına dair olan muahedât-ı sabıkanın feshiyle teb'alarının Japonya mahâkiminde [mahkemelerinde] muhakeme olunmalarına muvafakat göstermiş ve Japonya devleti dahi buna mukabil teb'a-i merkumenin Japonya memâlikinin her tarafında seyahat ve ikamet etmelerine muvafakat ve ol vechile akabinde muâhedeye mübâderet kılınmış idi ki işte bu kere Almanya devleti bu muâhede ahkâmını kabul etmiştir... (2 Teşrin-i evvel 1889)

TELGRAF

"İntihar"

☐ Karahisar'ın Gökçe Mahallesi ahalisinden Karaimamoğlu Bekir zevcesi Âtike nâm kadın Geçen Ağustosun otuzuncu günü sabahleyin hânesinde bulunan çocuklarını birer hizmetle aşırup hâne kapısını sedd ile her ne fikre mebnî ise bir kıl ip ile kendisini hanenin tavanına asmış ve bu cihetle maslûben [asılmış olarak] vefat etmiş olduğu, hizmetten gelip kapıyı açtıramayan ve bir yıkık mahalden hânelerine giren kerimesi Hatice tarafından görülüp komşulara haber verildiği mahalle-i mezbure muhtarı tarafından verilen malûmât üzerine zabıtadan verilen jurnalden müsteban olduğu Karahisar Mutasarrıflığından vürûd eden tahriratta mahkîdir [anlatılmıştır]... (3 Teşrin-i evvel 1889)

"Ajans dö Konstantinopl"

Zengibar 30 Eylül

ALMAN SÖMÜRGESİ

☐ Afrika-i Şarki sevâhili ablukası ref' olundu [kaldırıldı]. Almanya donanması kumandanı Alman idaresi tahtında bulunan Afrika-i Şarkî sevâhiline esliha [silahlar] ve mühimmât-ı harbiyye idhalini men' eyledi... (3 Teşrin-i evvel 1889)

YANGIN

☐ Dünkü Cuma gecesi saat altı kararlarında Kadıkaryesinde Hüseyin Sokağında Bahriye mirlivalarından mütevefta Mehmet Paşa veresesinin mutasarrıf olduğu ve hazır elbiseci Küçük Yanko oğlu Petro'nun müste'cir bulunduğu sigortalı kargir hâneden ateş zuhur ederek bir tarafa sirayet etmeksizin yalnız mezkûr hane muhterik olmuştur [yanmıştır]... (5 Teşrin-i evvel 1889)

TRAFİK KAZASI

☐ Dünkü gün saat sekiz raddelerinde Galata'da Doğruyol'dan geçmekte olan bir kira arabası bir çocuğu sağ dizinden çiğneyerek mecrûh eylemiştir [yaralamıştır]... (5 Teşrin-i evvel 1889)

POLİS AZINLIK DİLLERİNİ ÖĞRENİYOR

Edirne'den Aldığımız Bir Mektupta Şöyle Deniliyor:

☐ Burasının hal ve mevkii icabınca elsine-i inilel-i muhtelifeye [çeşitli ulusların dillerine] ve be-tahsis [özellikle] Rumca ve Bulgarcaya vukufun lüzumu

ve polis memurlarınca ise kabil-i inkâr olmayan vücûbu [gerekliliği] cihetiyle şimdilik Osmanlıca, Rumca, Fransızca, Bulgarca lisanlarının tedrisi için bir lisan mektebi açmak fikrinde bulunuluyor.

Vasat-ı şehirde [şehrin ortasında] bir mahal dahi tedarik edildi. Bu mektebin suret-i teşkiline ve cereyan edecek muamelâtına dair kaleme alınan layiha Maarif Nezaret-i celilesine der-dest-i irsaldir.

Mektep Cuma ve Cumartesi ve Pazar günlerinin gayri, mevsimine göre beher gün ikişer üçer saat açık bulunacak ve mekteplerde tedrisle meşgul şâkirdân kabul olunmamak şartıyla kalemlerde lisan tahsiline arzu-keş efendilerle ihtiyaçları der-kâr [malum] olan polis memurlarına ve sunûf-ı ahaliden istek edenlere açık bulunacak ve kayıt ve kabule müracaat edeceklerden yirmi otuz kuruş nisbetinde ihtiyarî bir ücret-i tedrisiyye-i şehriyye [aylık ders verme ücreti] alınacak ve mektep bu suretle devam ve idare olunacağından hazine-i celileye bâr [yük] olmayacaktır.

Şu aralık Edirne'de Daire-i Adliyye aklâmı [kalem, yani daireleri] efendilerine Edirne Bidayet Ceza Mahkemesi Reisi Ali Rıza Efendi ve İstinaf Mahkemesi başkâtiplerinden müteşekkil bir hey'et-i talimiyye vasıtasıyla Pazar günlerinin gayrı her gün Bidayet Ceza Mahkemesi salonunda kavanin tedris ve bazı mesâil-i kanuniyye hallettirilmektedir... (5 Teşrin-i evvel 1889)

"Zaptiye Nezaret-i Aliyyesinden"

KAZALAR

☐ Ortaköy sâkinlerinden Aynacı Humparson ağanın uşağı Bedros nâm çocuk geçen Çarşamba günü saat on iki raddelerinde köprüden hareket eden Şirket-i Hayriyyenin yirmi sekiz numaralı vapuruna râkiben [binerek] Ortaköy'e gidip çıkacağı sırada sağ ayağı nasılsa iskele ile vapur arasında kalıp zedelenmesiyle orada bulunan cerrah İstepan ağa tarafından ayağı sarılarak merkum Humperson ağanın hânesine gönderildiği.

Vidin muhacirlerinden Hafize hanım yevm-i mezkûrda saat iki raddelerinde de Mesar Burnu iskelesinden vapura bineceği sırada denize düşmüş ise de mezkûr iskele çımacısı Rüstem tarafından tahlis edildiği [kurtarıldığı] Beyoğlu Mutasarrıflığından bâ-jurnal bildirilmiştir... (6 Teşrin-i evvel 1889)

TUTUKLANAN OĞLANCI

☐ Üsküdar'da İskele Camii kurbunda [yakınında] vâki dükkânda aşçılık etmekte olan yirmi sekiz yaşında Kastamonulu Hasan Perşembe gecesi çırağı on iki yaşında Mustafa'yı bi'l-iğfal fi'l-i şenî' icra etmekte iken İskele belediye barakasında nöbetçi bulunan Ali Çavuş tarafından görülerek Polis Karakolhânesine vukû bulan ihbar üzerine derhal polisler tarafından der-dest ile taht-ı tevkife alınmıştır... (6 Teşrin-i evvel 1889)

KAYZER'İ KARŞILAMA HAZIRLIĞI

☐ Haşmetlu Almanya İmparatoru hazretlerinin Dersaadet'e vürûdları ile ikâmetleri esnasında icra olunacak merasim-i teşrifatiyyeyi müzakereye memur olmak üzere bi'l-irade-i seniyye-i hazret-i Padişahî bu kere Yıldız Saray-ı hümâyununda Teşrifât-ı Umumiyye Nâzırı devletlu Münir Paşa hazretlerinin riyasetleri tahtında olarak Hazine-i Hassa-i Şâhâne ve Maliye Nâzırı devletlu Agop Paşa ve Hassa Ordu-yu Hümayunu Müşiri devletlu Rauf Paşa hazretlerinden ve diğer bazı memurîn-i kiramdan mürekkeb bir hey'et teşekkül eylemiştir.

İmparator hazretlerinin ikâmetlerine tahsis buyurulan Şale Kasr-ı Hümayununun tefrişât ve tezyinâtına kemal-i germî ile [hararetle] çalışılmaktadır. Dolmabahçe Saray-ı Hümayununda dahi bazı tertibat icra olunmaktadır... (15 Teşrin-i evvel 1889)

HARİCİYE

"Avrupa Postası"

SIRP KRALİÇESİNDEN YAKINMA

Belgrad 3 Teşrin-i Evvel

☐ Kraliçe (Natali)'nin tavır ve hareket-i itilâf-şikenânesi [ülfet, uyuşma kırarcasına, uzlaşmaz tavır ve hareketleri] artık herkesi bîzâr [rahatsız] etmeye başladı.

Radikallerce de tahavvül-i efkâr [fikirlerde değişme] husule geldi (İskoçina)'nın ekseriyet âzâsı Kraliçe (Natali)'nin meclislerinin küşâdına [açılışına] kadar hey'et-i vesâyetle vükelânın şerâit ve teklifâtını kabul etmeyerek Belgrad'da ikâmette ısrar eyleyecek olduğu halde (İskoçina)'ca kendisinin Sırbistan'da men'i ikâmetini mutazammın bir kanun vaz'ına ibtidar olunacağını ifade ve beyan etmişlerdir.

Radikal Fırkasının kâffe-i rüesâsı bu nokta üzerinde müttefiktir. Çünkü Sırbistan'ın ve Sırbistan Kralıyla hanedan-ı kralîsinin menâfii cümleten bunu istilzam etmektedir... (7 Teşrin-i evvel 1889)

Belgrad 2 Teşrin-i Evvel

☐ Sırp Kralı Aleksandr vükelânın ibramât-ı vâkıası [vukû bulan ısrarlarına] rağmen validesi Kraliçe (Natali)'ye mektup yazmak istemeyip pederi Kral (Milan)'ın evâmirine [emirlerine] itbâ'dan [uymaktan] ayrılmayacağını kat'iyyen ve sarahaten ifade ve beyan eyledi... (7 Teşrin-i evvel 1889)

MUHARRERÂT

"Elektrik Ziyâı"

☐ Elektrik fenninde muhteriât-ı adîdesiyle [birçok icatlarıyla] meşhur olan Mösyö Edison Paris'e ve Berlin'e seyahatinden avdetle Londra'ya muvasalat etmiştir.

Mösyö Edison Londra şehrini elektrik ziyâsıyla tenvir etmek [aydınlatmak] üzere teşekkül eden kumpanyanın erkânıyla mükâlemesinde [konuşmasında] Paris ve Berlin ve Londra ve New York şehirlerinin tenvirâtından bahsedip Berlin'in tenvirâtı en mükemmel olduğunu beyan etmiştir.

New York şehrinde dahi yedi yüz bin elektrik lâmbası mevcuttur.

İşbu ziyâyı vermek üzere Londra'da olduğu gibi büyük bir istasyon inşâ olunmayıp küçük istasyonlardan müşterilere hat vasıtasıyla ziyâ verilmektedir.

Bu ziyânın hiçbir tehlikesi yoktur... (6 Teşrin-i evvel 1889)

YARDIMCI POSTA HİZMETİ

Varaka

☐ Sâye-i teshilât-vâye-i hazret-i Padişahîde civar ahaliye sühûlet [kolaylık] ve terakki-i vâridat-ı devlete medâr [devlet gelirinin yükselmesine vesile] olmak üzere Şehzadebaşı'nda Direklerarasında elli numerolu dükkân-ı acizîde memâlik-i Şâhâne ve ecnebiyyeye irsal olunacak olan âdi mektuplar nizamı vechile pullanıp hususi posta kutusuna derc ile günde iki defa olarak posta çantasıyla Postahane-i Âmireye îsâl olunmasına [ulaştırılmasına] ve hasb el icab geceleri dahi mahall-i mezkûra pullanmış mektup ilkası [atılması] için arzu eden zevâta lüzumu kadar da posta pulu satılmasına Telgraf ve Posta Nezaret-i aliyyesinin müsaade-i terakkiperverîleri şâyân buyurulmuş olmağın her gün sabahtan akşama kadar müracaat eden zevâta ol vechile icrâ-i muamele olunmakta idüğünün lütfen muteber ve terakkîperver gazeteleriyle menâfi-i umumiyye nâmına olarak işâa buyurulması [duyurulması] istirham olunur... (20 Teşrin-i evvel 1889)

Sahiba Sertel, *Bir Roman Gibi* başlıklı anılarında, Hüseyin Ragıp (Baydur)'ın Mütareke döneminde emperyalizme karşı ve sosyalizmden yana yazılar yazdığını, bunlardan birinin 24 Nisan 1919 tarihli *Büyük Mecmua*'da çıktığını söyler (Ant Yay., 1969, s.25). Oysa, *Büyük Mecmua*'nın o sayısında Hüseyin Rafıp'ın yazısı yoktur. Bir buçuk ay sonra ise, dergide, aşağıda Uygur Kocabaşoğlu tarafından yeni harflere çevrilen makaleye görüyoruz. Hüseyin Ragıp'ın solculuğu hakkında *Tarih ve Toplum*'ın 36. sayısındaki (Aralık 1986) notuna bakılabilir (s.326-27). Bu zatın hayatıyla ilgili daha geniş bilgi edinmek için, orada yaptığım çağrı şimdiye kadar karşılıksız kaldı.

METE TUNÇAY

Harb-i Umumîde Sosyalistler

Hüseyin Ragıb Baydur

HARBİN başlangıcından beri sosyalist hareketlerinin ne kadar kuvvetlendiği malûmdur. Muharebe, beş senenin hemen bütün hesaplarını altüst ederek birçok yeni emrivâkiler ihdas etti. Yeryüzündeki kapitalist saltanatların hudutlara döktüğü milyonlarca asker vatan duvarlarını müdafaada kusur etmemekle beraber, emperyalist, militarist ve kapitalist kuvvetlerin yüzbinlerce insanın kanı pahasına elde etmeye çalıştığı menfaatleri tehdit eden bir unsur mahiyetini iktisaba başladı. Hudutlarda senelerce döğüşen askerler, nihayet terhis kâğıtlarını aldıktan sonra en kısa yoldan evlerine dönüp ailelerinin sükûn ve huzuruna vakf-ı nefs etmiyorlar, bilâkis kalabalık şehirlerde ilişip kalarak mitingleri, meclisleri, grevleri ve daha bilmem neleriyle muhtelif halk sınıfları arasında eski ve müzmin birçok hesapların da hal ve tesviyesini istiyorlar. Bütün cihanın açlıktan derece derece ıstırap çektiği şu beş sene kaht-ü galâsı içinde en çok tagaddi ve tagaddiye eden bir ideal görüyorum: Sosyalizm! Muharebenin bidayetinde küçük, cılız, çelimsiz bir mevcudiyetti; dört sene içinde gürbüz, kuvvetli, sözünü ve tehdidini ikaaya kaadir bir delikanlı oldu!

Bu makalede sosyalizmin mazi ve tarihiyle hiç meşgul olmayacağım. Zaten bu bir müessesedir ki, herkesi mazisinden ziyade âtisiyle işgal ediyor. Binaenaleyh başka bir zamanda sosyalizmin teveccüh ettiği hedefleri tebeyyüne çalışmak üzere burada yalnız hal-i hazırın sosyalist cereyanlarına dair küçük bir tasnif yapmaya çalışacağım.

Bugün sosyalistler üç grup arz ediyorlar: Aksâ-i yemîn [sağ], merkez, aksâ-i yesar [sol]. Aksâ-i yemîn bütün cereyanın mutedillerinden teşekkül eder ki, mensupları Sosyal demokratlardır. Bunlar sosyalist gayelerinin ihtilâl ile değil, tekâmül ile tahakkukuna çalışmak istiyorlar. İhtilâli yalnız ve nihayet aleyhtarı oldukları emperyalizm ve militarizmi yıkmak için tervic ettiler. Fakat bu bittikten sonra, emellerinin husulünü biraz da zamana terk eder gibi oldular. Aksâ-i yemîn de diğer gruplar gibi cumhuriyetçidir. Fakat bu cumhuriyetin esaslarında yıktığı idare sisteminin bazı kısımlarını muhafaza etmek istiyor. Bunun içindir ki, burjuvalar ile aralarında leddel-iktiza münasebet ve karabet tesis edebiliyorlar. Nitekim, Rusya'da Çar'ı deviren ihtilâlden sonra, Almanya'da Spartaküslerin kuvvet kesbettiği son aylarda, kezalik Avusturya ve Macaristan'ın son zamanlarında Sosyal demokratlar burjuvazi ile elele yürüdü. Bugün Almanya'da birçok demokrat fırkaları, sosyalist Scheidemann'a müzaheret ediyorlar. Bu cereyanın liderleri Almanya'da Scheidemann, İngiltere'de Henderson, Fransa'da Renodel, İtalya'da Bissolati ve arkadaşlarıdır.

Merkez grubuna gelince: Bu grup sosyalizm gayelerinin tahakkukunu Sosyal Demokratlar gibi zamandan beklemezler. Askerler ve burjuvalar ile Sosyal Demokratlar gibi anlaşmak yolunu da takip etmez. Büyük müesseselerin bankaların, şirketlerin, şimendiferlerin, madenlerin.. ilâh. elhasıl azîm sermayelerin derhal devletçe idare olunmak üzere iştirakîleştirilmesine taraftardır. Bunun için merkez grupları hükûmetlerine daima şiddetli hücumlarda bulunurlar, nümayişler yaparlar. Amele grevleri tertibine çalışırlar, fakat kan akıtmaktan, müsellâh kıyamlar, dahilî ihtilâller vukuundan ihtiraz ederler. Alman ihtilâlinden evvel, Sosyal demokratlar harb hükûmetlerinin yaşaması için demokrat fırkalara nasıl müzaheret ettilerse, bugün de demokratlar, bilmukabele, aksâ-i yemîn sosyalistlerini tutuyorlar. Halbuki, Müstakil Sosyal demokrat dahi denilen merkez sosyalistleri, bu hususta arkadaşlarından daima ayrı kalmışlar, harb bütçelerini, bütün muharebe senelerinde daima red etmişlerdir. Bu zümrenin liderleri Rusya'da Çakidze, Sokonelof; Almanya'da Haze Kadiski; Fransa'da Longuet Preseman; İngiltere'de Snowden, Ramsay Mac-Donald; İtalya'da Turati, Treves; İsviçre'de Garim Schneider, Jacques Schmidt ve rüfekasıdır.

Üçüncü aksâ-i yesar grubu sosyalizm gayelerini tekâmülden ziyade ihtilâl ile elde etmek isteyenlerden müteşekkildir. Bu zümrenin mensupları bidayette kuvvetçe gayet zayıf ve adetçe az oldukları halde, cür'et, teşkilâtçılık, yılmazlık, fikr-i takip, maksada iman gibi vasıflarla mücehhez rüesasının sarf ettiği azîm cehd ve faaliyet ile emellerinin tahakkukuna doğru az zaman içinde büyük mesafeler katetmişlerdir. Sosyalizmin en ifratçı unsurlarını içinde toplayan bu nev'i gruplar mensup oldukları memleketlere göre, muhtelif unvanlarla yâd olunurlar. Almanya'da Spartaküs, Macaristan'da Komünist, Rusya'da Bolşevik, Fransa'da Radikal Sosyalist ilâh... Başlıca liderleri Almanya'da Liebknecht, Rosa Luxemburg -ikisi de maktul-, Eihorren, Fransa'da Loryo, İtalya'da Serati, İngiltere'de MacLean, Macaristan'da Bela Kun, Rusya'da Lenin, Troçki'dir.

Bu zümre sosyalistlerinin bu suretle muhtelif isimler almalarına sebep, kendilerinin aksâ-i yemîn ve merkez sosyalistleri ile bir arada zikr olunmak istememeleridir. "Scheidemann da sosyalist biz de... fakat o harb bütçelerini tasdik etti. Burjuvalarla birleşti, Kayzer ordularını amele ve asker aleyhine kullandı. Scheidemann Kayzer sosyalisti, emperyalizm sosyalistidir. Biz, bütün bunlara aleyhtarız, mevki-i iktidara geçtiğimiz gün Scheidemann'ı da Wilhelm ile beraber asacağız. O halde nasıl ikimiz de birarada 'sosyalist' unvanıyla yad edebiliriz" diyorlar.

Aksâ-i yesar sosyalistlerinin cumhuriyeti, diğerlerininkinden farklıdır. Onlar amele, asker ve köylünün diktatörlüğüne istinad eden bir cumhuriyet istiyorlar. Ve bu gayeye vusûl için de bütün amele ve askerin müsellâhan kıyamını tervic, en azgın ve kanlı isyanları, dahilî ihtilâlleri meşru addediyorlar. Diyorlar ki, bizim idealimiz harbin acılarından beslenip büyüdü. Bütün beşeriyetin acı ve sızısından doğan bu nevzad, kuvvetlenmek için kan dökmeye mecburdur. Karşısında dağlar kadar kuvvetli duran burjuvazi ve sermaye istihkâmlarını lâf-u güzafla yıkamaz.

HÜSEYİN RAGIP

"Mesâî" ve Atatürk

METE TUNÇAY

"Mesâî" (çalışma ya da emek), İttihatçı Solunun kullanmayı sevdiği bir terimdi. İlk işçi milletvekili Numan Usta, son Osmanlı Meclis-i Meb'usan'ına "Osmanlı Mesâî Fırkası" (kuruluşu Ocak 1919) adına seçilmiş olduğu gibi, 1920 sonlarında da birtakım sol kanat İttihatçılar, "Mesâî" adını taşıyan bir program bastırmışlardır. Ben bu programın yeni harflere çevrimini uzunca bir girişle kitap halinde yayımladım (SBF Yay. 1972), sonra da *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925* başlıklı kitabımın üçüncü basımına (1978) kattım.

Yakınlarda, Paris'te "K.Atatürk - Batıya Giden Yollar" diye 490 sayfalık Fransızca bir kitabı çıkan Bay A.Jevakhoff, geçen yıl Ekim ayında bana bir mektup göndererek, Ankara'daki Fransa Büyükelçiliği arşivinde bulduğu (çevirisi aşağıda verilen) 15 Nisan 1919 tarihli bir belge hakkında fikrimi sordu. Ben de 1920 Mesâî'si hakkında bildiklerimi kendisine kısaca yazdım ve belgenin bir fotokopisini istedim. Sağolsun hemen yolladı. Ama ben bu metni yayımlamadan önce, onun kitabının çıkmasını bekledim.

Söz konusu belgeyi *Tarih ve Toplum* için dilimize aktaran ve bana görüşlerini ileten arkadaşım Doç.Dr. Şehmus Güzel'e çok teşekkür ederim.

Önce şunu belirtmeliyim ki Mütareke döneminde Fransız istihbarat raporları, (örneğin İngilizlerinkine oranla) zayıf ve güvenilmezdir. Sonra, Büyükelçilik arşivindeki bu not, orijinali elle yazılmış ve imzalı bir raporun, o zaman ya da ileriki bir dönemde daktiloya çekilmiş bir bölümü olmalı. Sonundaki (*.I.*) işareti de, aslının devam ettiğini gösteriyor.

Jevakhoff kitabında, bu malzemeyi Fransızların Bolşevik-İslâm sentezi gibi tehlikeli bir hareketin başında olduğunu öğrendikleri Mustafa Kemal Paşanın Doğu Anadolu Ordu Müfettişliğine atanmasını niçin engellemedikleri tartışması bağlamında kullanmış. Ona göre, M.Kemal Paşa Samsun'a hareketinin öncesinde (başka birçoklarıyla olduğu gibi - MT) Fransızlarla da temas halindeymiş.

1919 Nisan'ındaki Mesâî örgütünün 1920 Mesâî programıyla ne denli bağıntılı olduğunu bilmiyorum. Fakat ben Jevakhoff'a, (Onun s.96/dn.2'de aktardığının tersine), Mesâî'nin Enver Paşa'nın 1921 Eylül'ünde kurduğu "Sovyetler Partisi" tarafından kabul edildiğini değil, edilmediğini yazmıştım. Batum Kongresi'nin bu konudaki kararı şöyleydi: "1920 senesi içtimâında takarrür eden ve 'Meslek ve Gaye' mukaddemesiyle yazılan ve muvakkaten 'Mesâî' unvanını alan program ile daha sonra tanzim ve kabul edilen 'Halk Şûrâlar Fırkası' programı tetkik edilmiş ve bunların bazı nokta-i nazar farklarıyla aynı esasları ihtiva etmesine mebni son programın cemiyetin esas programı addedilmesi..." (kitabımda s. 127/dn. 61).

Atatürk'ün 1919-20 yıllarında Bolşeviklerden yararlanmayı umarak solla ciddi ciddi flort ettiği bizim için yeni bir bilgi değil. Fakat, bu belge de, güvenilirlikten ne kadar uzak olursa olsun, onun sol kanat İttihatçılarla ilişkisine ek bir kanıt sayılabilir.

İttihatçılar ve Bolşevik Örgütü

İstanbul, 15 Nisan 1919

İTTİHATÇILAR *Mesâî* adı altında, Bolşevik doktrinler yayan bir örgüt kurdular. Bu öğretiler İslâma uyduruldu. Kur'an'ın insanlar arasında tam eşitlikten ve malların paylaşımından yana olduğu anlatılıyor.

Bu Bolşevizm yanlısı Jön Türkler iki merkezde kümeleniyorlar: Biri Pera'da, Tepebaşı'nda, diğeri Beşiktaş'ta. Başka mahallerlerde de kolları olabilir.

Bu örgüt, Türk halkını yabancılara karşı kışkırtmak için onun ulusal duygularına sesleniyor. Bir direniş hazırlamak amacıyla, Barış Kongresi'nin karar almasındaki yavaşlıklardan ustalıkla yararlanıldı. Bu partinin en birincil amacı, tek gerçek ulusal Türk partisi olmakla övünen İttihat ve Terakki Komitesi'ni yeniden iktidara getirmektir.

Örgütün önderleri, öncelikle, büyük bir askerî prestiji olan, Çanakkale Boğazı eski komutanı Mustafa Kemal Paşa ile Enver Paşa'nın yaveri ve eniştesi Kâzım Bey'dir*. Halkın alt tabakasından, özellikle hamal, kayıkçı, mavunacı gibi her şeyi yapmaya kararlı ve taşkın unsurlar arasından kendilerine yandaş buluyorlar. Fakat Türk gençliğinin de onlara kolayca katıldığı sanılıyor. Bu biçimde toplanan insanlar, silâh ve ayda 30 lira para alıyorlar.

Hürriyet ve İtilâf Partisi, Emniyet Müdürünü İttihatçılara karşı açıkça korkaklık göstermekle suçluyor. Taşra illerinde yakalanan İttihatçılar İstanbul'da serbest bırakılıyormuş ve bundan yararlanıp saklanıyorlarmış.

Ruslardan ayrı olarak, İstanbul'da kalan Almanlar veya Avusturya-Macaristan uyruklular da bu propagandaya yardımcı oluyor ve Antant aleyhine yalan haberlerin yayılmasına katkıda bulunuyorlar.

Özellikle Karlman Mağazası yakınındaki Baudouy apartmanında oturan dişçiden (muhtemelen Grünberg)** sözediliyor. Onun ve personelinin bu tür bir propaganda yaptıkları sanılıyor.

Jevakhoff'un kitabının ilgili sayfası.

* 1944-46'da Genelkurmay Başkanlığı yapan, 1960'ta da Temsilciler Meclisi'nin "Reis-i Sinn"i olan Kazım Orbay Paşa (1886-1964).

** Atatürk'ün (Musevi) dişçisi Sami Grünberg.

Arnavutluğun Berat Şehrinde Bir Halveti Tekkesinin Kitabesi

Sahibü'l-hayrat ve'l-hasenat
Kurt Ahmet Paşa
Sana şükr-i bî-adet ey zât-ı bî-hemta ilâh
Cümle âlem vahdetine zât-ı pâkindir güvah
Ahmet Muhtar'a yâ Râb kıl salât ile selâm
Âl ve ashabına hem ki anlardurur nevhîz râh
Kurt Ahmet kıldı bu dergâh-ı aşkı hoş bina
Barekâllah habbeza tarih "halvet-hanıkât"

Müzeye çevrilmiş bulunan tekke, soldaki sütunlu-kemerli yapı. Sağda sıra sıra verandalı derviş odaları.

Bir 'Akd-i Nikâh Belgesine Göre Midilli'li Mübâdillerden Ayşe Hanım Nasıl Evlendi?

AYDOĞAN DEMİR

Bu yazı üç bölümlü. İlkinde haşmetlulaın eski düğünleri anımsatılıyor; ikincisinde halktan birinin 1906'daki evlenmesi anlatılmakta; üçüncüsünde ise, aynı kişinin Türk-Yunan Nüfus Değiştokuşu uyarınca 1923'te ülkemize göçüşü.

BUGÜN tarihimize ışık tutan arşivlerimiz ve kütüphanelerimizdeki belgeler ve yazmalar yanında şahıslar elinde bulunan ve içeriği de bilinmediğinden sağa sola atılan, harap olan, yağma edilen yüz binlerle ifade edilebilecek malzeme vardır. Fakültemiz (Ege/Edebiyat) tarih bölümü öğrencilerine, derslerimizde sık sık bu varlığı dile getirerek, bunlara sahip çıkmalarını, arşivlere, müzelere, kütüphanelere kazandırmalarını ve yayınlama olanaklarını aramalarını vurgularız. Öğrencilerimiz içinden zamanla ailelerinde veya çevrelerinde bulunan belgeleri toplayıp bölümümüze getirenleri, bilgi verenleri çıkmaktadır. Bir gün, değerli öğrencilerimizden olup şimdilerde yüksek lisans çalışması yapan Şeniz Gündemir, bir dosyaya doldurduğu aile yadigârı üç resmî vakfiye sureti, Midilli Müftülüğünce düzenlenmiş mal varlığı zabtı, bir nikâh akidnâmesi, üç nüfûs tezkiresi ve bir kontrato ile geldi. Vakfiyeler ve mal varlığı zabtı, Midilli'de yaşayan bir ailenin, sıradan bir Osmanlı tebaa'sının malî durumunu, duygularını, inançlarını, tavrını bilmemiz açısından önem taşıyordu. Nikâh akidnâmesi ise, Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına doğru evlilik kurumunun nasıl oluştuğunun sağlam bir tanığı idi. İşte bu belgelere ve aileden menkûl bilgilere dayanarak Midilli'li Ayşe Hanım'ın dolayısıyla yaşıtlarında olan benim kuşağımın büyük annelerinden birinin ömrünün bir bölümünü sizlere tanıtmaya çalışacağım. Ancak, bu konuya girmeden önce Selçuklu ve Osmanlı dünyasından hanedan üyeleri ile ilgili bir kaç düğün örneği vermek istiyorum.

Bir Selçuklu ve Osmanlı Tarihine eğilsek, akıllara durgunluk veren düğün törenleriyle karşılaşırız. Sultan Melikşah (1072-1092)'ın kızının Halife ile gerçekleşen izdivacı, ayrıntıları en iyi saptanan örnekler arasındadır: "3 Mayıs 1087 günü Bağdad'da düğün başlıyordu. Sultan ordusiyle Bağdad'a giderken gelin de büyük bir kervan kafilesi ve çalgılarla oraya geliyordu. Mahmelek (Melikşah'ın kızı) ve hatunlar mücevheratla murassa mahfeler içinde seyahat ediyor; Gevher Âyin ve Porsuk ile birlikte otuz emir kervanın önünde gidiyordu. Gelinin cihazı 130 deveye yüklü idi; 12 sandık içinde bulunan hazinesi, atlas, dîbâ ve ipekli elbiseleri de 74 katır taşıyordu. Gelinin 200 cariyesi de bu kervana dahil idi. Bu büyük düğün kervanı Bağdad'a giderken şehir görülmemiş bir şekilde süslenmiş, bütün dükkânlar meş'alelerini yakmış, Bağdad mahşer gibi düğüne katılmıştı..."[1] Selçuklu Tarihinin önde gelen isimlerinden Osman Turan, Halife Muktedi (1075-1094)'nin Sultan Melikşah'ın kızı Mahmelek Hatun'la olan izdivacını böyle anlatıyor ve Mahmelek'in mehrinin 100.000 ve süt hakkının da 50.000 dinar[2] olduğunu kaydediyordu.[3]

Osmanlı kaynaklarında da görkemli düğünler sayfalarca anlatılmıştır. XIV. yüzyılda Anadolu'da altın ve gümüşün az olduğu[4] dönemlerde çeyiz olarak şehirler, kaleler verilirdi. "Ve hem kızımuza birkaç pare hisar verelüm, Kütahya'yı ve Simav'ı ve Eğri Göz'ü[5] ve Tavşanlı'yı bu bir kaç pare hisarları kızına cihaz verdi."[6] Bu yerler, Germiyanoğlu Süleyman Bey (1361-1387)'in I. Murad (1362-1389)'ın oğlu şehzâde Bayezid (Yıldırım) ile evlenen kızı Devlet Hatun için çeyiz olarak tahsis ettiği yerlerdir ki, Osmanlı mülkü olmuştur. Tevârih-i Âl-i Osmanlar dillere destan olan bu düğünün bir ay sürdüğünü yazarlar.

Adı siyâsî entrika ve rüşvet ile beraber anılan ünlü vezir-i âzamlardan Rüstem Paşa, Kanûnî Sultan Süleyman (1520-1566)'ın sevgili kızı Mihrimah Sultan ile evlenirken 100 bin "tâmmü'l vezn[7] filori-i sultânî mehr-i müeccel"

Osmanlı yönetimindeki Midilli kazası. Robert Koldewey, Lesbos, Berlin 1890'dan alınmıştır.

ödemeyi kabul etmişti."[8]

III. Mehmed (1595-1603)'in kızı Ayşe Sultan ile vezir-i âzam Kanijeli İbrahim Paşa'nın düğünleri ise İstanbul'u günlerce ayağa kaldırdı. "Çeyiz ve armağanlar bir alayla damadın sarayına taşınmaya başladı. Devlet ileri gelenlerinin, paşaların kimi at üzerinde, kimi yaya gidiyordu. En geride süslü kırmızı bir araba içinde harem kadınları geliyor, bunu elli araba izliyordu. Bu kadınlar yeni evlilerin yatak odasını hazırlamak, eşyayı düzene sokup yerleştirmek için İbrahim Paşa'nın sarayına gidiyorlardı. Çeyizden sayılmak üzere elli cariye vardı, bunlar yoldan geçerken, sağa sola avuç dolusu para saçıyorlardı. Her bir atın dizginini bir köle tutuyor, ayrıca elli zenci haremağası at üstünde kadınlara kolculuk ediyorlardı. İncilerle bezenmiş altın bir rahle üzerinde bir Kur'ân taşınıyor, bunun ardından, meş'aleler, altı nahıl, billur iki kutu içinde değerli taşlar ve gene içinde değerli taşlar bulunan üç altın kutu, gümüşten yapılmış, firûze taşlarla süslü sekiz fener geliyordu. On kişi, altın işlemeli, gümüşten gelin yatağını ve yastığını taşıyordu (tanık bu karyolayı pek beğenmediğini belirtiyor). Karyolanın ardından inci kakmalı, gümüşten kılıç taşıyan biriyle ellerinde gümüşten çeşitli silâhlar taşıyan üç kişi geliyordu.

Daha arkadan padişahın hârbendebaşı denilen baş katırcısı, onun ardından çeyizi taşıyan katırlar geliyordu. Bunlar içinde 25 katırın taşıdığı 50 sandık sırmalı ipek kumaş, on katırın taşıdığı 20 denk altın nakışlı yastık ve gelin yatağı takımı, ayrıca 20 sandık gümüşten ev takımı, yüz katırın taşıdığı iki yüz denk yastık ve perde gibisinden eşya vardı. Bunların hepsi ipek örtülere sarılıydı, törenden sonra bu örtüler armağan olarak katırcılara verilecekti. Arkadan elli yük halı, seccade, elli yük yemek odası ve mutfak takımı geliyordu. Bunların hepsini kadınlar İbrahim Paşa'nın sarayında hareme yerleştirdiler."[9] Ayşe Sultan'ın mehrinin 300.000 altın olması karşısında Mustafa Selânikî Efendi, "bu ane değin vaki olan selâtini selef mehri 100.000 altundan ziyade vukû' bulmadığın..." demekten kendini alamaz.[10]

XVII. yüzyılın birinci yarısında sık görülen tahta geçmeler, tahttan indirmeler, hükümdarların genç yaşta ölümleri veya öldürülmeleri devre damgasını vururken sultanların evlenmeleri de eksik olmuyordu. Arada kocalarının idamları, ölmeleri veya şehit düşmeleri genç yaştaki sultanların bir kaç kez evlenmelerine yol açıyordu.[11] Bu evlenmeler, birinciye göre daha sönük de olsa yeni harcamalara yol açıyordu. IV. Mehmed (1648-1687)'in uzun süren hükümdarlığı muhteşem sünnet ve düğün törenlerine imkân sağladı ve bundan sonra yıkılışa kadar devlet hazinesine yük olan evlenmeler birbirini izledi.[12] IV. Mehmed'in kızı Hatice Sultan ile ikinci vezir Musahip Mustafa Paşa'nın evlenmeleri Edirne'de gerçekleşti ve Edirne günlerce şenliklere sahne oldu.[13] Ziyafetler,[14] çeyiz alayları ve gösteriler[15] Edirne halkının neşesi ve konusu oldu. Bu düğünü izleyen Covel, çeyizin 86 katırla taşındığını belirttikten sonra, bunların evsafı hakkında bilgi verir. Sıraladıklarından bir bölümü şunlardır: "Bunlar üstü incili, elmaslı çizmeler, pabuçlar, terlikler ve nalınlar, değerli taşlarla bezenmiş bilezikler, gerdanlıklar, küpeler, üstleri mücevherle süslü dört küçük altı büyük dürbün, incilerle ve mücevherle kaplı bir tabure, dövülmüş el işlemeli bir taç izledi."[16]

III. Ahmed (1703-1730) devrinde çocuk yaştaki sultanların düğünleri de "devlet hazinesine, divan azalarına ve damada büyük külfetler yükledi"[17] Çeyiz ve düğün alaylarının ihtişamı, düzenlenen gösteriler İstanbul halkını günlerce meşgul ederdi. "... Ellerinde iki adet şeker bahçeleri taşıyan tersaneliler, başı üzerinde yüz yastığı taşıyan sarayı atik teberdarlar kethüdası, başında mücevher tacı taşıyan teberdar, kafesler içinde mücevheratı taşıyan saray-ı atik teberdarları, tepsiler içinde mücevherleri götürenler, altın, gümüş kaplar, fenerler, cibinlik ve zarları götürenler, bunların iki yanında kıymetli eşyayı korumak için yürüyen teberdarlar..."[18] Bu görkemli nikâh ve düğün örneklerini belgelere dayanarak çoğaltmak mümkündür.[19] Osmanlı Devleti çöker-

ken bile sultanlar için düzenlenen şenlikler[20], mehirleri,[21] kendilerine tahsis edilen saraylar,[22] çehizleri,[23] maaşları,[24] sunulan hediyeler,[25] ziyafetler,[26] devlet hazinesine, damada ve ricale masraf kapısı açmaya devam ediyordu.[27] Bu konuyu Çağatay Uluçay'ın bir değerlendirmesi ile kapatmak istiyorum: "Duraklama ve gerileme devrinde, İstanbul'da artık mehterhanelerin zafer marşları, cenk havaları çaldıkları anlar tarih olmuş, onun yerini gelin ve çeyiz alaylarında tabılhanelerin dövdüğü neşeli ve oynak havalar almıştı. Yükselme devrinde olduğu gibi Kosova'dan, Niğbolu'dan ve Mohaç'tan zafer müjdeleri gelmiyor, şehir, zafer donanmaları ile çalkalanmıyor, fakat ya şehzadelerin sünnet edilecekleri veya sultanların evlenecekleri ilân edilerek halk eğlencelere davet ediliyordu.

Eskiden harp meydanlarında cihanı yere seren, eşsiz zaferlerin kahramanı kapıkulu ocağı sinmiş, İstanbul surlarının içinde çeyiz ve gelin alaylarında etrafa çalım satarak varlığını göstermeğe çalışıyordu.

Evet, şimdi de tabıllar, nakkareler çalıyordu, ocak ağaları yine törenlerde merasim elbiseleriyle boy gösteriyorlardı; fakat hiçbir zaman hal ve tavırlarında, yürüyüşlerinde, zafer kazanmış kahramanların gönüle ferahlık ve kuvvet veren gururu yoktu. Sanki onlar dünkü zaferleri ve seferleri tarihe gömmüşler, süslü elbiseler, renkli serpuşlar giyerek, değerli taşlarla süslenmiş, uzaklara ışık ve alev saçan hançerleri ve gaddareleri ile törenlerin ve alayların süsü oluvermişlerdi.

Yeniçeriler yine başşehirde geçit resimleri yapıyor, halk sokaklarda onların geçişlerini seyir ediyordu. Mehterhane yine çalıyordu. Fakat bunlar harp için, zafer için değil, sultanların düğünü içindi.

Artık ordu da, devlet erkânı da padişah, saray ve şehir halkı da zafer dönüşleri törenlerinin gurur ve ihtişamını, çeyiz alaylarında ve gelin alaylarında yaşatmağa çalışıyorlardı."[28]

Midilli'li Ayşe Hanım Evleniyor: Şimdi sultan düğünlerini bir tarafa bırakıp evlenmesi devlete yük olmak şöyle dursun, "izin-nâme ücreti" (resm-i nikâh)[29] adı altında para ödendiğinden bütçeye katkı sağlayan Ayşe Hanım'a dönelim. Ayşe Hanım, mal varlığı zeytinliğe dayanan Şükrü Efendi ile Emine Hanım'ın kızlarıdır ve 1881 (1297)'de Midilli kazasının Komi köyünde dünyaya gelmiştir (Belge III). İleride yayınlayacağımız vakfiyedeki kayda göre, bir ara Amerika'ya kaçmış ve sonra geri dönmüş bir erkek kardeşi

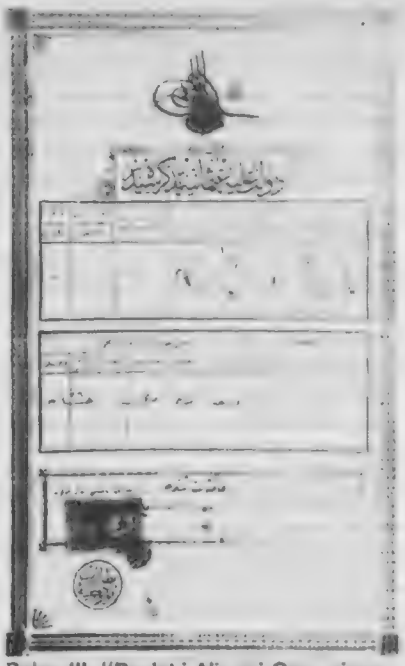

Belge III- "Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye tezkiresidir." Ayşe Hanım'ın nüfus cüzdanı. Vilâyeti: "Bahr-ı Sefid", Milleti: "İslâm"dır.

vardır ve onunla beraber teyzeleri Fatma Hanım tarafından kurulmuş vakfın mütevelli adayıdır. Esmer, yeşil gözlü, ufak tefek, narin yapılıdır. Evlendiği sırada (1906) babası hayatta değildir, anne Emine Hanım aile reisidir. 1923 yılı Ağustos'unda mübadeleye esas olmak üzere Midilli Müftülüğü'nce düzenlenen bir belge (Belge II)'ye ve nikâh akidnâmesindeki çeyiz kaydına (Belge Ia) göre ailenin mal varlığı zeytinlikler ve bir tarladan oluşmaktadır.

Ayşe Hanım, Kadri Efendi ile evlenmeyi kabul ettiği zaman 25 yaşındadır ki, bu yaş o dönem için geçkin sayılmaktadır. Bu gecikmenin sebebi bilinmemektedir. Tahminler Ayşe Hanım'ın müşkülpesentliği doğrultusundadır. Aileden derlenen bilgilere göre damad adayı Kasap Kâmil oğlu Kadri Efendi, Midilli'de hamam işletmekte ve kâtiplik yapmaktadır. Hicri 1321 (1903-1904) tarihli Cezâir-i Bahr-i Sefîd salnâmesinin Midilli Sancağı, Midilli kazası bölümünde Bidâyet Mahkemesi baş kâtibi olarak anılan Kadri Efendi[30] ile Kasap Kâmil oğlu Kadri Efendi'nin aynı kişi olup olmadıkları yolunda bir sonuca ulaşamadık. Yakışıklı, boylu poslu ve yürekli bir kişi olduğundan "Midilli'nin Arslanı" diye nam salan Kadri Efendi'nin vermeyi kabul ettiği mehr ve takılara göre (Belge Ia) pek varlıklı olmadığı anlaşılmaktadır.

Kadri Efendi, 2751 kuruş mehr-i müeccel, 5 adet beşibiryerde Osmanlı Altını, bir çift elmas küpe ve bir iğne vermeyi kabul ederken, Ayşe Hanım'ın annesi Emine Hanım da kızına çeyiz olarak 2 parçadan oluşan 10 dönüm zeytinlik, bir ev ve evin tamiri için 100 adet sim Mecidiye hibe etmiştir (Belge Ia, karş. belge II). Bu taahhüt ve hibeler şahitler huzurunda kayda geçirilmiş ve imzalanmıştır (Belge Ia). Mehr-i muaccel bölümünde rakam yoktur, burası noktalar konarak boş bırakılmıştır.

Taraflar, 15 Mart 1906 (2 Mart 1322)'da Komi muhtarından alınan ilmühaber ve nüfûs tezkereleri ile Midilli kazası Şer'î Mahkemesine başvurmuşlar ve başvuru, nüfûslar incelendikten sonra ilmühaber alıkonularak kayda geçirilmiştir (Belge Ib). Ertesi günü, 16 Mart 1906 (20 Muharrem 1324) tarih ve 100 nolu Komi Karyesi (köyü) imamına yazılmış Midilli Mahkeme-i Şer'îyyesi ve Naib İsmail Hakkı Efendi'nin mühürleriyle damgalanmış, 10 kuruşluk pul yapıştırılmış izin-nâme[31] ilgililere teslim edildi (Belge Ia).

Komi İmamı Hilmi Bekir bin Osman, kendisine sunulan izin-nâmeye istinaden 22 Mart 1906 (9 Mart 1322)'da Kadri Efendi'nin vekili (vekil-i zevc) Hafız Hakkı Efendi, şahitleri Hafız Feyzullah Efendi ve Zenci Vasıf Ağa ile Ayşe Hanım'ın vekili (vekil-i zevce) Ab-

Belge Ia- Ayşe Hanım ile Kadri Efendi'nin nikâh akid-nâmesi.

dülcelil Efendi, şahidleri Cemaleddin Efendi ve Mehmed Ağa huzurlarında nikâhı kıydı. Böylece bütün resmî işlemler tamamlanmış, Kadri Efendi ile Ayşe Hanım karı koca ilân edilmişlerdir. Bu evlenme dolayısıyla adet oldu-

ğu üzere eşe dosta yemekler yedirilmiş ve kadın erkek ayrı ayrı eğlenilmiştir.

Bu evlenmeyi -doğaldır diyelim- döneminde hiç bir gazete haber olarak vermedi; *Takvimi Vekayi* yayınlamadı ve her hangi bir tarihçi de kayda değer görüb eserine derc etmedi. 83 yıl sonra sararmış, ne olduğu unutulmuş bir iki belge karanlık dünyasından bir torun tarafından gün ışığına çıkarılınca tarihin gerçek yapıcısı olan halkın bir temsilcisi yaşantısının bir bölümüyle tarihteki haklı yerini almış oldu. *Arı İnan, VI. Mehmed Vahideddin'in kızı Ulviye Sultan'ın son sadrazam Tevfik Paşa'nın oğlu İsmail Hakkı (Okday) Bey ile evlenme ve boşanma belgelerini yayınladıktan sonra haklı olarak "Osmanlı İmparatorluğunda Sultan Hanım evlenme ve boşanmalarına bu belgeler iyi bir örnektir sanırım." der.*[32] *Devam ederek diyelim ki, bu belge de halkın evlenmesi konusunda iyi bir örnektir.*

Mübadil Ayşe Hanım: Eski yazı bir belge. Altında Grek ve Arap harfleriyle yazılmış bir damga: "Yunanistan Krallığı Midilli Müftülüğü". İmza: "Atâ". Tarih 6 Ağustos 1923 (Belge II). Konu yine Ayşe Hanım, Midilli'deki mal varlığı ile karşımızda. Lozan Antlaşması imzalanmış, Türkiye ve Yunanistan'da hummalı bir faaliyet var. Denkler sarılıyor, insanlar oradan oraya koşturup mal varlıklarını tespit ettirmeye çalışıyor. Bu işlemleri tamamlayanlar yollara dökülüyorlar. Ne oldu da, Ayşe Hanım bilmem kaç nesilden beri ailesinin yaşadığı, doğup büyüdüğü Midilli topraklarını 42 yaşında 3 çocuğuyla terk etmek zorunda kaldı? Şimdi de bu belgenin ortaya çıkardığı gerçekleri gözler önüne sermeye çalışalım.

Kadri Efendi ile Ayşe Hanım, 1912 yılına kadar adada işleriyle, arka arkaya doğan 3 çocuklarıyla[33] maddi sıkıntıları olmaksızın yaşamlarını müştereken sürdürdüler. 50 dönüm zeytinliklerinden, 10 dönüm tarlalarından gelen gelirlerine ek olarak karı koca hamam işlettiler. Hamamı gündüzleri kadınlar için Ayşe Hanım, geceleri de erkekler için Kadri Efendi idare etti. Midilli, Balkan Savaşları sırasında Yunan Donanmasına karşı savunmasız kaldı. Bir aylık kuşatma sonucu 20 Aralık 1912'de, 450 yıllık Türk adası Yunan işgali altına girdi.[34] Balkan savaşlarında Yunanistan'ın işgal ettiği adaların geleceğini büyük devletlere bırakan Londra Muahedesi'nin 5. maddesi, 14 Kasım 1913 Atina Muahedesi ile de teyit edilmiş ve bu madde çerçevesinde büyük devletler 16 Aralık 1913'te adaların Yunanistan'a aidiyetini tebliğ etmişlerdir.[35] Bu hüküm, Lozan ile pekiştirilmiştir.[36] İşgal altında azınlık statüsüne düşenlerin çektikleri maddî ve manevî sıkıntılar sayısızdır. Kurtuluş savaşının başarı ile tamamlanması üzerine Türkiye'den kaçan Rumların yerlerinde kalan Türk halkına davranışlarını kestirmek zor değildir. Bu bunalımlı dönemde, aile en büyük darbeyi, Kadri Efendi'nin Rumlarla çıkan bir kavga sırasında öldürülmesi ile yedi. 30 Ocak 1923'te Lozan Konferansı'nın birinci safhasında kabul edilmiş ve 24 Temmuz'da imzalanmış Lozan Antlaşması'nın 142. maddesi ile teyit edilmiş "Türk ve Rum Ahalinin mübadelesine dair mukavelenâme ve protokol" uyarınca[37] Ayşe Hanım'a 3 çocuğu ile Türkiye'ye göç etmek düştü. Mukavelenâme gereğince "muhtelit" veya "tali komisyon"ca mal varlıkları saptanan ve kendilerine verilen belgeyi Türk makamlarına ibraz ederek karşılığını Türkiye'de bekleyenlerin çoğunun umutlarının boşa çıktığı bilinmektedir. Ömer Dürri Tesal'in Selânik bölgesindeki "Azınlıkların Mübadelesi" ile ilgili incelemesinde[38] dile getirilen haksızlık ve yolsuzlukların Midilli'de ve Türkiye'de yapılmaması için bir neden yoktur. Bu durumu Reşat D. Tesal şöyle dile getirir: "Gerçi, azınlık olarak tâbi tutulduğumuz ağır şartlardan kurtulup anavatana kavuşmak bizleri son derece mutlu kılıyordu. Ancak, göçün iyi şartlar dairesinde yapılmasını ve bıraktığımız varlığın tam karşılığını Türkiye'de zahmetsizce bulmayı beklemek de hakkımızdı. Oysa, özetlenen yazıda (Ömer Dürri Tesal'in yazısı) da etraflı olarak belirtildiği gibi, bizim anavatana göçümüz çok kötü biçimde gerçekleşmiş ve aksaklıklar, zararlı tutumlar sonradan da sürüp gitmişti. Mal varlığımızın karşılığını dilediğimiz yerde alma hakkımız kısıtlanmış, özellikle İstanbul'daki metrûk malların tahsisi ancak işini uydurmasını bilen bir kaç aileye inhisar ettirilmiştir. Üstelik, o sırada çıkarılan bir kanun, tahsisin tamamının yapılmasını da kısıtlamıştır."[39] Ayşe Hanım'ın durumu yukarıda anlatılanlardan farklı değildir. Ayşe Hanım'ın elinde bulunan Yunanca "Yunanistan Krallığı Midilli Müftülüğü" (ortasında eski yazı Midilli Müftülüğü) mührü ile mühürlenmiş ve Müftü Ata Efendi'nin[40] imzasını taşıyan 6 Ağustos 1923 tarihli belgede (Belge II) 50 dönüm zeytinlik, 10 dönüm tarla ve 1 ev kayıtlıdır. (İşbu cedvelde muharrer olan gayr-i menkûlelerin müteveffa Kadri Efendi zevcesi Ayşe Hanım'a âidiyeti tasdîk kılınur.) İzahat kısmında "yekûnu/1900 (altın olarak) kaydı vardır. Mühür altında yapılan bir toplamada bu 1900 altına 8723 rakımı eklenmiştir (10.623). Bu son rakam ailenin menkûl ve gayrimenkûl mal varlığını göstermektedir. Öyle anlaşılıyor

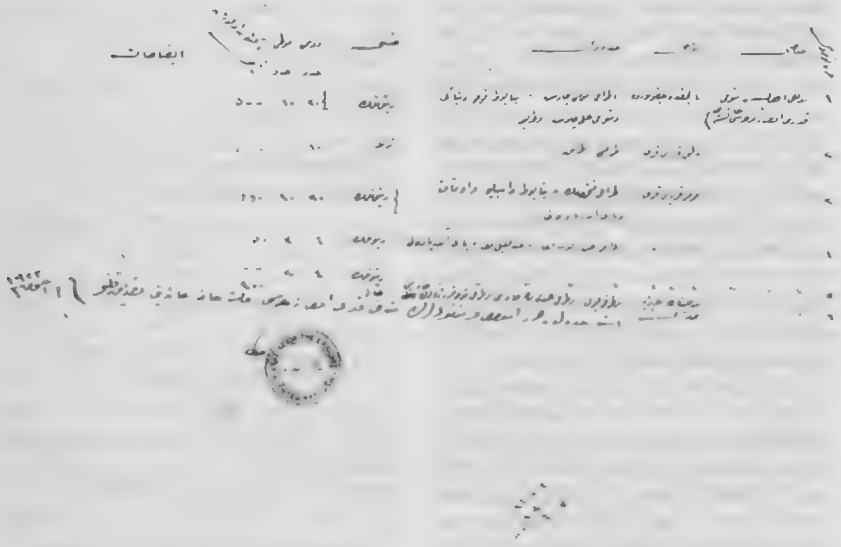

Belge II- Ayşe Hanım'ın Midilli Müftülüğünce düzenlenmiş mal varlığı zabtı.

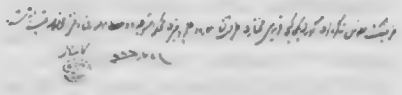

belge Ib- Nikâh akid-nâmesinin arka yüzü.

ki, Ayşe Hanım bazı mülklerini elden çıkarmış, paraya dönüştürmüştür. Çünkü Ayşe Hanım'a annesi Emine Hanım tarafından çeyiz olarak verilen ev, bu listede görülmemektedir (karş. Belge Ia). Ayşe Hanım ekmek içinde bir miktar mücevher, yorgan içinde de altın kaçırmıştır. Getiremediklerinin çoğunun gömüldüğünü, o günleri görmeyen aile üyeleri ifade etmektedir. Bu gün eski yazı bilmeyen aile üyelerinin dile getirdikleri gömülme yerleri, belgede zikredilen mevkilere uygunluk göstermektedir. Altınların, anılan yerlerin ekilmesi ve imarı sırasında Rumlarca yağma edilmiş olması doğaldır. Ayşe Hanım'a yerleştirildiği Ayvalık'ta malvarlığına karşılık olarak 30 ağaç zeytin (2-2.5 dönüm) ve 1 ev verildi ki, bunlar adadakilerle karşılaştırıldığında hiç demektir. Kaldı ki, Ayşe Hanım'a bu kadar az zeytinlik verilmesi, 6 Temmuz 1924 tarihli talimâtnâmeye de aykırıdır.[41] Yukarıda da değinildiği gibi mübâdillerin içine düştükleri sıkıntılar umumî niteliktedir.[42]

Midilli'de bağ, bahçe sahibi, iş kadını, vakıf mütevellisi Ayşe Hanım, bu sıfatlarından arınmış olarak ömrünün geri kalan yıllarını Ayvalık'ta kızının yanında geçirecek 1962 yılında vefat etti.□

[1] Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ankara, 1965, s.151.

[2] Halife Muktedi (1075-1094)'nin dinarı 4.10 gr., Melikşah (1072-1092)'ın dinarı 4.5 gr.dır. Bkz. İbrahim Artuk-Cevriye Artuk, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu*, İstanbul 1971, c.I, s.152, no.505; s.344, no.1048. Bunların altın madeni olarak değeri yaklaşık 10 milyar TL.dır.

[3] Osman Turan, *yage.*, aynı yer.

[4] *Aşıkpaşazâde Tarihi* (yay. Âlî), İstanbul H. 1332 (1913-1914), s.56; Atsız yay. (Osmanlı Tarihleri), İstanbul 1949, s.129; *Neşrî Tarihi* (T. Menzel nüshası, yay. Taeschner), Leipzig 1951, s.55; Unat-Köymen yay. Ankara 1987, cI, s.205.

[5] Eğri Göz, şimdiki Emet.

[6] *Aşıkpaşazâde* ve *Neşrî Tarihi*, aynı yerler. Geniş bilgi için bkz. Mustafa Çetin Varlık, *Germiyan-oğulları Tarihi*, Ankara 1974, s.57 vd.

[7] Kanunî Sultan Süleyman'ın altınları genellikle 3.5 gr.dır. Bkz. İ. Artuk-C. Artuk, *yage.*, c.II, ss.504-529. Mihrimah'ın mehr-i müecceli altın olarak 8 milyar 750 milyon TL. tutmaktadır.

[8] M. Akif Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul 1985, s.89. Bu eserde Mihrimah Sultan ile Rüstem Paşa'nın nikâh akitleri İstanbul Şer'iyye Sicillerinden alınarak aynen verilmiştir. Anlaşılan bunun farkında olmayan Suha Umur, belgeyi bir defa daha yayınlamıştır. Bkz. Osmanlı Belgeleri Arasında Padişahlar ve Sultanlar, *Tarih ve Toplum*, XI/66 (Haziran 1989), s.45b.

[9] Metin And, Kanijeli İbrahim Paşa Nasıl Evlenmişti? Şahane Düğün, *Hayat Tarih Mecmuası*, II/10 (Kasım 1968), s.34 vd.

[10] *Tarih-i Selânikî*, (Matba'a-i Amire H.1271'den Freiburg 1970 bas.), s.206.

[11] I. Ahmet (1603-1617)'in kızı Ayşe Sultan'ın başından 6 evlilik geçmiştir. 3 kocası idam edilmiştir. Bkz. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara 1980, s.50 vd.

[12] Mustafa Cezar, IV. Mehmed'in kızı Hatice Sultan'ın düğününü anlattıktan sonra, "Osmanlı tarihinde böyle düğünler pek çoktur ve devlet hazinesi bu kabil israflarla boşalmıştır" demektedir. Bkz. Osmanlı Padişahlarının Eğlencelerinden Muhteşem Düğünler, *Resimli Tarih Mecmuası*, IV/38 (Şubat 1953), s.2048b.

[13] Özdemir Nutku, *IV. Mehmed'in Edirne Şenliği*, Ankara 1972, s.62 vd.

[14] *Silâhtar Tarihi*, İstanbul 1928, c.I, s.646 vd.

[15] Özdemir Nutku, *yage.*, s. 63 vd.

[16] Özdemir Nutku, *yage.*, s. 64.

[17] Çağatay Uluçay, Fatma ve Safiye Sultanların Düğünlerine Ait Bir Araştırma, *İstanbul Enstitüsü Mecmuası*, sayı 4'ten ayrı basım, İstanbul 1958, s.137. Damadların göndereceği ağırlıkların resmî listelerine sahibiz. Maddî durumları ne olursa olsun en az şunların gönderilmesi şarttı: Mehr, yüzük, kuşak, bir çift küpe ve bilezik, ayna, inci ve mücevherli pabuç, mest, nalın. Belge ve listeler için bkz. Çağatay Uluçay, XVIII. Asırda Yapılan Sultan Düğünlerine Umumî Bir Bakış, *Yeni Tarih Dergisi*, 2 (Şubat 1957), s.82, Belge, I. Abdülhamid (1774-1787) devri ile ilgilidir.

[18] Çağatay Uluçay, Fatma ve Safiye Sultanların.., s.144.

[19] Bu konuda verilen bir bibliyografya için bkz. M. Akif Aydın, *yage.*, s.112, dipnot 92, 93.

[20] Hatice Aynur, Saliha Sultan'ın Düğün Töreni Şenlikleri, *Tarih ve Toplum*, VI/61 (Ocak 1989), s.35b. vd.

[21] Sultan Vahideddin'in kızı Ulviye Sultan ile Tevfik Paşa'nın oğlu İsmail Hakkı Bey'in nikâhlarında tayin edilen mehr-i muaccel 1.000, mehr-i müeccel 1.001 kese idi. Bkz. M. Akif Aydın, *yage.*, s.111. Ayrıca bkz. Arı İnan, Vahideddin ve Millî Mücadele: Son Sadrazam Tevfik Paşa ve

Nikâh Akid-nâmesinin çeviri yazısı:

Belgenin ön yüzü (Ia)

hüve

(Mühür: Midilli Mahkeme-i Şer'iyyesi), numero: 100, Mehr-i müeccel: 2751, ve mehr-i muaccel: ..., beş adet beşi bir yerde Osmanlı Altunu, bir çift elmas küpe ve iğne. Vekil-i zevce: Abdülcelil, şahidler: Cemaleddin, Mehmed Şükrü (mühür); vekil-i zevc: İsmail Hakkı, şahidler: Mehmed Vasıf (mühür), Feyzullah.

Komi Karyesi İmâmı Efendiyü'l-mükerrem inhâ olunur ki,

Karyenizde sâkine Ayşe Hanım bint-i Şükrü Efendi nam bikr-i bâliga'nın mâni-i şer'î ve nizâmisi yoksa tâlibi olan Midilli'nin Çınarlı mahallesinde sâkin Kadri Efendi bin Kassab Kâmil Ağa nam kimesneye velisi izni ve tarafeynin rızaları ve mehr-i müeccel ve muaccel tesmiyesile inde'l-şuhûd akd-i nikâh eyleyesiz ve's-selâm. (10 kuruşluk rüsüm-ı maktua' pulu üzerinde): fi 20 Muharremi'l-harâm sene 324, Nâib-i Livâ-yı Midilli İsmail Hakkı (mühür).

Vekil-i zevc: Hafız Hakkı Efendi bin Mustafa Efendi, şahidleri: Feyzullah Efendi bin İsmail Efendi, Zenci Vakıf Ağa bin bi'l-hayr; vekil-i zevce: Abdülcelil Efendi, şahidleri: Cemâleddin bin Eyyûb Ağa, Mehmed Ağa bin Şükrü Ağa. 'Âkidü'l-imâm-Karye-i Komi: Hilmi Bekir bin Osman (mühür), fi 9 Mart sene 322 yevm-i penç-şenbih.

Zevce-i mezbüre Ayşe Hanım'ın validesi Emine Hanım tarafından cihaz olarak Midilli'de kâin bir tarafı Halîm Bey ve diğer tarafı Hacı Bekir Ağa zevcesi ve bir tarafı Vidinli Mehmed Efendi hanesi ve bir tarafı tarîk ile mahdûd bir bâb mülk hanesinin hîn-i hacetde vâhibeye bir baraka yapılmak üzere beş arşun mikdarı havlıyı bi'l-ifrâz mütebâki haneyi havlısile beraber ve Komi Karyesinde kâin Alagaze(?) mevkiinde kâin etrafı Eyyûb Ağa-zâde Hasan Bey ve tarîk ve Yani Anderyal emlâkile mahdûd iki kıt'a mülk zeytinliklerini cihâzen terk ve hibe ve teslîm ve mevhûbün-lehâ tarafından teslîm ve kabz edildiğini mübeyyin işbu mahalle vaz'-ı imza eyleriz. 9 Mart 322. Vekil-i zevce: Abdülcelil, şahidler: Mehmed Şükrü (mühür), Cemâleddin, vekil-i zevc: İsmail Hakkı bin Mustafa Efendi, şahidler: Feyzullah, Mehmed Vasıf (mühür).

Ve mezkür hanenin tamiri için dahi vahibe-i mezbûre Emine Hanım tarafından yüz adet sim Mecidiye kerimesi Ayşe Hanım'a cihâzen verileceğini mübeyyin ilâveten vaz'-ı imza eyleriz. 9 Mart 322. Vekil-i zevce: Abdülcelil, şahidler: Mehmed Şükrü (mühür), merhüm Eyyûb Ağa-zâde Cemâleddin, vekil-i zevc: İsmail Hakkı, şahidler: Feyzullah, Mehmed Vasıf (mühür).

Belgenin arka yüzü (Ib)

Tarafeynin nüfûs tezkîreleri görüldüğü gibi karyesi muhtarı tarafından mevrûd ilmühaberi mahkeme-i şer'iyyede hıfz olunarak defteri mahsûsasına kayd edilmiştir. Fi 2 Mart sene 322. Kâtib-i evvel Bilâl Hayri (mühür).

Oğulları-I, *Tarih ve Toplum,* 5 (Mayıs 1984), s.58a, b. Son dönemde bir kese 500 kuruş (gümüş) olduğuna göre mehr-i muaccel, yaklaşık 5.000 altın lira tutmaktadır (liralar 7.20 gr. altın ihtiva etmektedir). Bu mehrlerin 1.000 ve 1.001 kese olarak tayininde standartlaşma olduğunu sanıyorum. II. Abdülhamid'in kızı Ayşe Sultan ile Ahmed Nami Bey'in evlenmeleri sırasında da aynı miktarlar zikr edilmiştir. Bkz. Çağatay Uluçay, *Harem II,* Ankara 1971, s.109, not.214.

[22] Çağatay Uluçay, *Harem II,* s.110., Hatice Aynur, yagm., s.31b., Leylâ Saz, *Harem'in İç Yüzü,* İstanbul 1974, s.182.

[23] Elif Naci, Türk Sarayında Müstesna Bir Prenses; Âdile Sultan, *Hayat Tarih Mecmuası,* II/10 (Kasım 1965), s.30b. vd. Elif Naci bir ceyb-i hümâyûn defterine göre Âdile Sultan'ın çeyiz masrafının 32.159 kuruş olduğunu yazar. Halûk Y. Şehsuvaroğlu, Osmanlı Sarayının Bir Muhteşem Düğünü, *Resimli Tarih Mecmuası,* II/16 (Nisan 951), s.674b., Aynı yazar, Âtiye Sultan, *Resimli Tarih Mecmuası,* III/25 (Ocak 1952), s.1201a. vd., Leylâ Saz, *Harem'in İç Yüzü,*ss.159-188.

[24] Çağatay Uluçay, *Harem II,* s.114. Elif Naci, Âdile Sultan, *Hayat Tarih Mecmuası,* II/10 (Kasım 1965), s.31b.

[25] Çağatay Uluçay, Fatma ve Safiye Sultanların..., s.142. vd. Kına gecesi için gönderilen hediyelerle ilgili bir liste için bkz. Hatice Aynur, yagm., s.38a, vd.

[26] Çağatay Uluçay, Fatma ve Safiye Sultanların..., s.144, 147 vd. Hatice Aynur, yagm., s.34a. vd., Halûk Y. Şehsuvaroğlu, Âtiye Sultan, s.1202a. vd., aynı yazar, Âdile Sultan, *Resimli Tarih Mecmuası,* III/26 (Şubat 1952), s.1260b. Son döneme ait (1920) bir düğün (Şehzâde Osman Fuad) ziyafetinde yenilen yemeklerle ilgili bir liste için bkz. *Tarih ve Toplum,* 17 (Mayıs 1985), s.28 (Geçmiş Şölenler).

[27] Mâbeyn Müşîri Ferid Paşa'nın hatıratını tanıtan Bedi N. Şehsuvaroğlu, Âlî Paşa'nın Sultan Abdülmecid'e Avrupa'ya ısmarlanan mücevherler konusundaki uyarılarını aynen verdikten sonra, sonuç kısmında "Sultan Abdülmecid'in cülûsundan hemen 20 sene sonra dahi saray ve bilhassa harem halkının hatta kadın ve kızlarının gereksiz masraflarını kesememiş" olduğunu yazar. Bkz. Mâbeyn Müşîri Ferid Paşa'nın Hatıraları, *Hayat Tarih Mecmuası,* 12 (Aralık 1973), ss.28-30.

[28] Çağatay Uluçay, Fatma ve Safiye Sultanların..., s.136. vd.

[29] Çok uzun süre 25 akçe olan bakire resm-i nikâhı Tanzimat dönemindeki düzenlemelerle "izinnâme" adı altında 10 kuruş olarak belirlenmiştir. Ayrıca mehr-i muaccel ve müeccelin miktarına göre, kuruşta bir para ödenmesi gerekirdi. Bkz. Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavaidi,* İstanbul 1330 (1914)., M. Akif Aydın, yage., s.137.

[30] H. 1321 Tarihli Cezâiri Behr-i Sefîd Sâlnâmesi, s.59.

[31] İzin-nâme ile ilgili gelişmeler ve tartışmalar için bkz. M. Akif Aydın, *yage.*, s.136. vd.

[32] Arı İnan, yagm., s.59c.

[33] Kadri Efendi ile Ayşe Hanım'ın tek oğulları olan 1912 doğumlu Mehmed Saim'in nüfus tezkeresi Cezâir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti Midilli Sancağı'nda Osmanlı yönetiminin düzenlediği son belgeler arasında sayılmak icap eder. Mehmed Saim'in nüfûsa kayıt ve nüfûs veriliş tarihi 22 Ekim 1912 (9 Teşrin-i evvel 1328)'dir. Ada, 21 Kasım 1912'de Yunanlılar tarafından kuşatıldı ve 20 Aralık 1912'de işgal edildi. Bkz. İ. Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* İstanbul 1961, c.IV, s.394.

[34] İ. Hami Danişmend, *yage.*, aynı yer.

[35] İ. Hami Danişmend, *yage.*, s.407.

[36] Reşat Ekrem (Koçu), *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar ve Lozan Muahedesi,* İstanbul 1934, s.337.

[37] Reşat Ekrem, *yage.*, s.356, 373-376.

[38] Ömer Dürrü Tesal, Türk Yunan İlişkilerinin Geçmişinden Bir Örnek: Azınlıkların Mübadelesi, *Tarih ve Toplum,* 53 (Mayıs 1988), ss.46-52.

[39] Ö. Dürrü Tesal'in yazısına Reşat D. Tesal'in eklediği notlardan haksızlığın yaygınlaştığı anlaşılıyor. yagm., s.47b.

[40] Müftü 'Atâ Efendi'nin 1901/1902 (H.1309) tarihinden beri bu görevi sürdürdüğü anlaşılıyor. Bu tarihte Meclis-i İdare-i Liva azasıdır ve "müderris" pâyesine sahiptir. Bkz. H.1319 Tarihli Cezâir-i Bahr-i Sefîd Sâlnâmesi, s.153. H.1321 (1903/1904) tarihli sâlnâmede de aynı görevdedir. Rütbesi "İzmir Pâye-i Mücerredi"-dir. Bkz. s.153.

[41] Mübâdil göçmenlere emvâl-i metrûkenin dağıtılacağına amir 6 Temmuz 1924 tarihli talimâtnâmede vasati 5 nüfûs bir çiftçi ailesine isabet edecek arazi ve ağaç miktarı saptanmıştır. Buna göre zeytincilikle uğraşan bir aileye birinci derece yerde 100-120, ikinci derece yerde 120-150, üçüncü derece yerde 150-200 zeytin ağacı verilmesi gerekiyordu. Nüfûs fazlalığında ise beher nüfûs için 20-30 adet fazla verilecekti. 4 nüfûslu Ayşe Hanım'a bu durumda verilmesi gereken zeytin ağacının 80-100 arasında olması gerekirken buna uyulmamıştır. Talimâtnâme için bkz. Kemal Arı, *1923 Türk-Rum Mübadele Anlaşması Sonrasında İzmir'de Göçmenler,* Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir 1988, s.103.

[42] İzmir'deki uygulamalarla ilgili bir araştırmada Türkiye genelinde bazı gözlemlere yer vermiştir. Bkz. Kemal Arı, *yage.*, ss. 106-111.

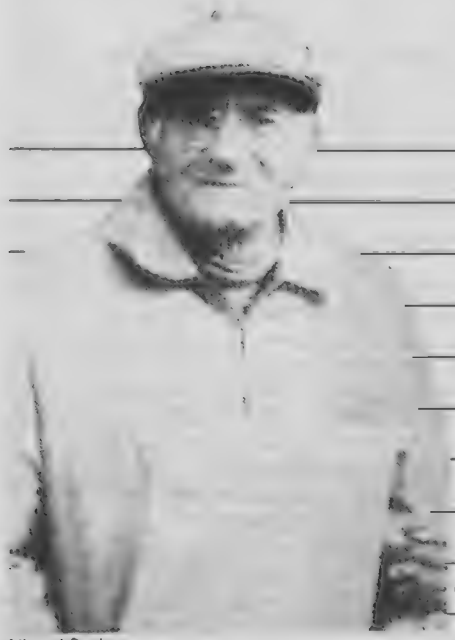
Niyazi Berkes

Toplum ve Bilim
45 BAHAR 1989

Macit Gökberk ile Söyleşi
Niyazi Berkes ve İktisat Tarihi **Şevket Pamuk**
16. Yüzyıl İngiliz Tiyatrosu **Nazan Aksoy**
"Doğum Kontrolü"nün Hikâyesi **Nuriye Ortaylı**
Gurvitch Sosyolojisi **Kadir Cangızbay**
İdris Küçükömer Hocamız **Ahmed Güner Sayar**
Bir "İlan"ın Anlamlandırılması **Ayşe (Eziler) Kıran**
Reaganomics ve Mirası **Kemal Çakman**
Osmanlı Türk Kadınları Esirgeme Derneği **Serpil Çakır**
"Kadınlar İçin" Siyasetin Önemi **Yeşim Arat**

Birikim Yayınları, Küçükayasofya Cad. No: 17-19/A Sultanahmet - İSTANBUL Tel: 512 17 34

Beş Servet-i Fünûn Yazarının Bilinmeyen Yönleri

Bir Anket

NEDRET PINAR

NAMIK KEMAL ve Şinasi gibi Tanzimat Edebiyatı yazarlarında, memleket sorunlarına, kendi kültürünü yitirmeden, batıdaki iyi örneklerden yararlanarak çözüm bulmak ve özgürlüğe kavuşmak için ümit dolu, coşkulu bir çaba gözlemlenir. Servet-i Fünûn yazarlarının ise ülkenin duyarlı ve aydın kişileri olarak benzer sorun ve çözümlere yaklaşımları farklıdır. Bu yazarların dünya görüşlerine ve kısmen davranış biçimlerine hayal kırıklığı, melankoli, ümitsizlik ve karamsarlık hakimdir. Eşsüremli bir incelemenin kolayca ortaya koyabileceği gibi, bu marazi denebilecek psikoloji eserlere de büyük ölçüde yansımıştır. Bunun nedenini ise, kanımca, Servet-i Fünûn Edebiyatı'nın içinde oluşup yeşerdiği ortamda aramak gerekir.

Servet-i Fünûn Edebiyatı'nın en canlı dönemini oluşturan 1896-1900 yılları, aynı zamanda Türk Tarihi'nin bazı yönleriyle hâlâ karanlık kalmış, içten içe kaynayan, sosyal ve kültürel büyük değişikliklere gebe bir devridir. II. Abdülhamid'in istibdadı bütün şiddetiyle sürmektedir, bazı Avrupa devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu'nda etki alanlarını arttırmak amacıyla geniş çapta başlattıkları çalışmalar yoğunlaşmış durumdadır. Ayrıca ülkenin yönetiminden memnun olmayan, uzantıları, hatta (bazılarının) merkezleri önemli Avrupa kentlerinde yuvalanmış olan gizli cemiyetler, yayınlarını ve çeşitli yeraltı eylemlerini sürdürmektedirler.

Böyle bir ortamda Ahmet İhsan'ın *Servet-i Fünûn Dergisi* etrafında toplanan (1896), benzer sosyal çevrelerden gelme, bir batı dilini bilme ve zevk benzerliği gibi ortak özellikler taşıyan ve Türk Edebiyatı'nın önemli bir dönemine imza atmış olan beş ünlü yazarımızın; Türk roman ve hikâyeciliğinin kurucularından, *Mai ve Siyah*'ın yazarı Halit Ziya Uşaklıgil'in (1866-1945), hikâye, roman, eleştiri yazarı ve gazeteci

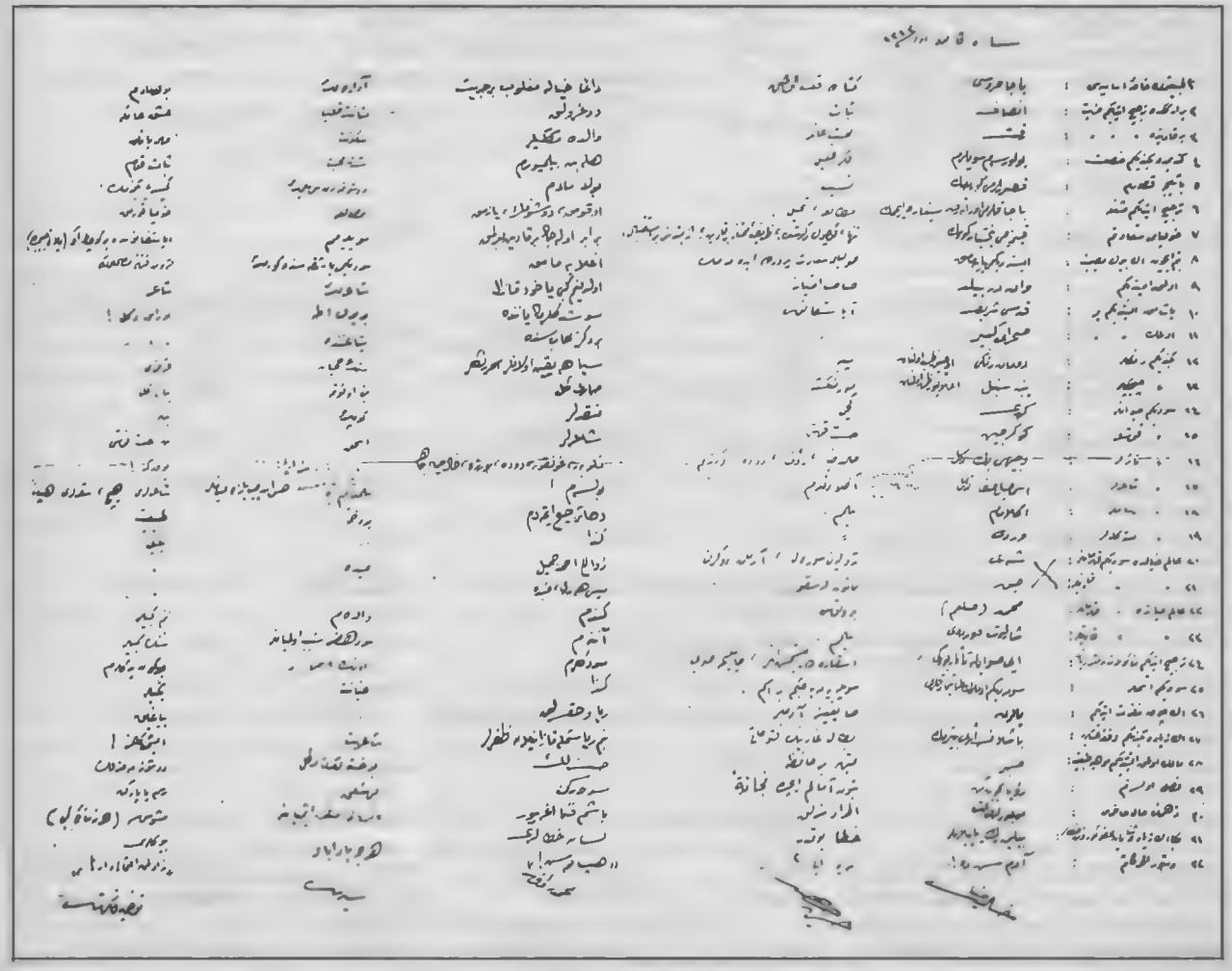

(sonraları milletvekili) Hüseyin Cahit Yalçın'ın (1874-1957), tiyatro yazarı, romancı, Türk Edebiyatı'nın ilk psikolojik romanı *Eylül*'ün yazarı Mehmet Rauf'un (1875-1931), devrin en büyük şairi (o zamanlar daha çok bireysel şiirler yazan) Tevfik Fikret'in (1867-1915) ve yakın dostu Servet-i Fünûn'un lirik şairi, aynı zamanda da koyu bir Jöntürk olan Hüseyin Siret'in (1872-1959), genç yaşlarında 5 Kanun-ı evvel 1313'de (1898/99) hazırladıkları ve kendi el yazılarıyla cevaplayıp imzaladıkları 32 soruluk burada yayınladığımız anketin, yazarlarının bilinmeyen özelliklerini, zevklerini, yaşam tarzlarını, dünya görüşlerini, sevinç istek ve hayallerini gözler önüne sermesi açısından Türk Edebiyatı araştırmalarına, tarihte önemli bir zaman diliminin psikolojisine ve değer yargılarına dair verdiği ipuçlarıyla toplumbilim, kültür tarihi ve genel olarak Türk Tarihi araştırmalarına bir konu oluşturabileceği, yorumbilimciler ve eleştirmenlerin değerlendirmelerine ise zaman zaman ışık tutabilecek bir kaynak oluşturabileceği inancındayım.

5 Kanûn-ı evvel 1313

	HALİT ZİYA	HÜSEYİN CAHİT	MEHMET RAUF	HÜSEYİN SİRET	TEVFİK FİKRET
Tabiatımın hassa-i esasiyesi:	baca horozu	küşade kalp olmak	daima hayâle mağlup bir ciddiyet	avarelik	bulamadım
Bir erkekte tercih ettiğim meziyet:	insaf	sebat	doğruluk	metanet-i kalp	aşk-ı aile
Bir kadında tercih ettiğim meziyet:	rikkat	muhabbet-i aile	valideminkiler	sükûnet	mihribanlık
Kendimde beyendiğim haslat:	bulursam söylerim	fikr-i tahlil	hele ben bilmiyorum	şiddet-i muhabbet	sebat-ı kaum
Başlıca kusurum:	kusurlarımı görmemek	teseyyüp	bulamadım	düşünmeden söylemek	kimseyi beyenmemek
Tercih ettiğim meşgale:	bacaklarımı uzatarak sigara içmek	mütalaa, tahayyül	okumak, düşünmek, yazmak	mütalaa	hülya kurmak
Hulya-ı saadetim:	kızımı bahtiyar görmek	tenha küçük bir köşk, zarif, mümtaz bir kadın, endişesiz bir istikbal	beraber ölecek bir kadın bulmak	söyleyemem	Ayastefanos'ta bir küçük ev (planı cebimde)
Benim için en büyük musibet:	istediğimi yapamamak	hulya-ı saadet perverde edememek	ağlayamamak	sevdiğimi başkasında görmek	Servet-i Fünûn'da musahhihlik
Olmak istediğim:	Van der Bild	sahib-i imtiyaz	olduğum gibi, yahut	şairlik	şair
Yaşamak istediğim yer:	Kudüs-ü Şerif	Ayastefanos	seviştiklerimin yanında	Büyükada	burası değil!
Ölmek istediğim yer:	Sahra-yı Kebir	Ayastefanos	bir deniz muharebesinde	yatağımda	burası değil!
Beyendiğim renkler:	duman rengi (uçuyor zannolunan)	pembe	siyaha yakın olanlar, esmer renkler	reng-i hâccar	kırmızı
Beğendiğim çiçekler:	pembe sümbül (ağlıyor zannolunan)	mor menekşe	sarı gül	beni unutma çiçeği	yabani gül
Sevdiğim hayvanlar:	kedi	keçi	münekkitler	köpek	ben
Sevdiğim kuşlar:	güvercin	cennet kuşu	şairler	İshak	ben cennet kuşu
Beyendiğim nasirler:	Vecihi Bey değil	Halit Ziya, Rauf, Daudet ve kendim	Flaubert, Concourt, Daudet, Bourges, Halit Ziya, Cahit	Sezai, ?	yok ki
Sevdiğim şairler:	İsmail Sefa değil	anladıklarım	bulsaml	hissedip de yazamayanlar	şairleri hiç, şiirleri hep
Sevdiğim ressamlar:	anlamam	bilmem	daha tercih etmedim	bilmediğim şey	tabiat
Sevdiğim bestekârlar:	Verdi	bilmem	keza	bu dahi	bülbül
Âlem-i hayalde sevdiğim kahramanlar:	(okunamadı)	Jülyen Sorel, Armand	zavallı Ahmet Cemil	bu dahi	bülbül
Âlem-i hayâlde sevdiğim kadınlar:	Şeri	Manon Lescaud,	Miss Herri, Nemide	Nemide	bülbül
Âlem-i hayatta sevdiğim kahramanlar:	Muhammed	Brutus	kendim	Nemide	benim gibiler
Âlem-i hayatta sevdiğim kadınlar:	Charlotte Cordeille	bilmem	annem	validem	senin gibiler
Tercih ettiğim meyküllât ve meşrubat:	iyi su ile tatar böreği	ızgarada pişmiş etler, Çamlıca suyu	sevdiklerim	su-i hazma sebep olmayanlar	bugün yediklerim
Sevdiğim isimler:	sevdiğim adamların taşımadıkları	söyleyemeyeceğim bir isim	keza	onun ismi	yeniler
En çok nefret ettiğim:	yalan	saygısız adamlar	riya ve haksızlık	hıyanet	bayağılık
En ziyade beyendiğim vak'a-i askeriye:	başlanmış emri bitirmek	Battal Gazi'nin fütuhatı	benim riyasetimle kazanılan zaferler		işime gelmez
Mâlik olmak istediğim mevhibei tabiat:	sabır	metin bir hâfıza	hissizlik	şairiyet	düşünememezlik
Nasıl ölsem:	rüya görürken	bütün âmalim içinde füceten	severken	bu hastalıktan değil	resim yaparken
Zihnimin hâl-i hazırı:	mevcutla kanaat	ittiratsızlık	başım fena ağrıyor	boşluk	müşevveş (her zamanki gibi)
Bana en ziyade şayan-ı af görünen hatalar:	Bilmeyerek yapılanlar	Hata yoktur	Lisan hataları	İnsanı muttazır etmeyenler	büyükleri
Düstur-ül harekâtım:	adam sen de	neye iyi?	hep boş	herçibadâbat	ne olmak ihtimali var?

Demiryolundan Karayoluna

CEMİL KOÇAK

Bu makalede, demiryolundan karayoluna geçişin DP döneminden önce, CHP iktidarının son yıllarında başladığı gösteriliyor. Yalnız ulaştırma alanında değil, din ve ideolojiden dış politikaya değin pek çok çizgi değişikliği de öyle değil miydi?

TÜRKİYE'DE yaygın biçimde kabul edilen görüş; CHP iktidarının, demiryolu politikasının mimarı olduğu, buna karşılık DP iktidarının karayolu yapımına ağırlık tanıyarak, Türkiye'nin ulaştırma politikasını temelinden değiştirdiği yolundadır. Ben bu yazıda, bu görüşün olgularla ne ölçüde uyuştuğunu, dolayısıyla da gerçeği ne ölçüde yansıttığını değerlendirmek istiyorum.

Cumhuriyetin ilk yıllarında (yani, 1920'ler ve 1930'larda) CHP iktidarının ulaştırma politikası demiryolu yapımı ile somutlaştı. 1923 yılında 3.756 km. olan demiryolu hattı, (yabancı demiryolu hatlarının devletleştirilmesiyle birlikte) 1930'da 5.639, 1935'de 6.639 ve 1940'da da 7.381 km'ye ulaştı. O halde, yukarıda sözünü ettiğim görüşün doğruluğundan kuşku duymak için bir neden yok. Hiç olmazsa ilk bakışta böyle görünüyor. Ancak 20'ler ve 30'lar Türkiye'sini gerçekçi biçimde yansıtan bu görüşün, 1940'lar Türkiye'sinin gerçeğini yakalamaktan bir hayli uzak kaldığına işaret etmek istiyorum. 1950 yılına gelindiğinde demiryolu hattının uzunluğu ancak 7.671 km. idi. Demek ki, 1940-1950 yılları arasında (tam 10 yılda) yalnızca 290 km. demiryolu döşenmişti.[1] Bu, demiryolu yapımının 1940'lı yıllarda büyük ölçüde durakladığını gösteriyor. 40'lı yılların ilk yarısının İkinci Dünya Savaşı'na denk düştüğü ve bu nedenle demiryoluna yatırım yapılamadığı düşünülebilir. Ancak, Türkiye'de demiryolundan karayoluna geçiş sürecinin, 1940'lı yılların ikinci yarısına (yani, İkinci Dünya Savaşı'nın sonrasına) denk düştüğünü saptamak gerekiyor.

Yeni bir yol politikasının ve programının saptanması sorunu Türkiye'nin gündemine İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra, özellikle de Türk-Amerikan ilişkilerinin yoğunlaşması ile birlikte geldi. Bu açıdan bakıldığında, ülkemizde demiryolundan karayoluna geçiş sürecinin CHP iktidarının son yıllarında başladığını vurgulamak gerekir. Ancak bu alanda Amerika'nın da etkisini gözden uzak tutmamalıyız.

Yol Politikası/Programı ve Amerikan Yardımı

12 Temmuz 1947'de Türkiye ile ABD arasında imzalanan antlaşma daha ziyade bir askerî yardım antlaşması hüviyetinde olmakla birlikte, Türkiye'ye yapılacak 100 milyon Dolar düzeyindeki askerî yardımdan 5 milyon Doları da ülkedeki karayolu yapımına katkıda bulunmak için yol programına ayrılmıştı. Yol programı, USPRA (Birleşik Devletler Yollar İdaresi) tarafından yönetilmekteydi.[2]

1947 yılında söz konusu antlaşmanın imzalanmasından hemen önce Amerikan Askeri Heyeti ile Türkiye'ye gelen ve ülkenin çeşitli bölgelerini gezerek ekonomik durumu hakkında kapsamlı bir de rapor hazırlayan Thornburg, raporunda Türkiye'nin yol sorununa da değiniyordu. 1923 yılında 18.335 km. olan karayolları, 1947'de 43.977 km. olmuştu. Bu rakam 1950'de 47.080 km. olacaktır. Devlet karayolları ise, 1948 yılında 22.826 km'den 1950 yılında 24.306 km.'ye varacaktır.[3] Thornburg, raporunda bir karayolu politikasının saptanmasının ve bu politika dahilinde bir program hazırlanmasının önemine özellikle dikkat çekiyordu.[4]

ABD Yol İnşa Heyeti, 1 Aralık 1947'de Türkiye'ye geldi.[5] ABD Yol İnşa Heyeti Başkanı (ABD Yollar Genel Müdür Muavini) H.E. Hilts, basına verdiği demeçte, Türkiye'de 12.500 km. karayolu inşa edileceğini açıkladı. İlk etapta İskenderun-Malatya-Erzurum ve İskenderun-Ankara-İstanbul-Edirne karayolu yapılacaktı.[6] Ancak öngörülen yol programının uygulanabilmesi için 4 milyar TL'ye ihtiyaç var-

dı.[7] *Ulus* gazetesi, CHP iktidarının demiryolu politikasında gösterdiği kararlılığı, şimdi artık karayollarının yapımında göstereceğini belirtiyor ve "CHP programınca çizilen yol siyasetinin tükenmez bir enerji ile güdülmesini, gevşemeyen bir dikkatle bir an önce gerçekleştirilmesini" istiyordu.[8] Gerçekten de 17 Kasım-4 Aralık 1947 tarihleri arasında toplanan CHP 7. Kurultayı'nda kabul edilen parti programının 70. maddesinde "geniş bir yol siyaseti gütmek, yolların modern, teknik esaslara göre yapılmasını sağlamak kararındayız" deniliyordu. Kısa bir süre sonra da İskenderun-Erzurum karayolunun yapımına başlandı.[9]

Karayollarının yapımında ekonomik gerçeklerin temel alınacağı açıklanmakla birlikte, ilk planda İskenderun-Erzurum yolunun yapımına girişilmesi, yolların yapımında askerî/stratejik görüşlerin temel önemde rol oynadığını göstermektedir. İskenderun-Erzurum karayolu, olası bir Türk-Sovyet savaşında ABD'nin Türkiye'ye (ve olası doğu cephesine) Akdeniz üzerinden askerî yardım yapabilmesinin temel koşuluydu. Aynı şekilde, İskenderun-Edirne yolu da olası bir Türk-Bulgar çatışmasında aynı amaçla kullanılabilecekti.[10]

Hasan Saka Hükümeti'nde Bayındırlık Bakanı olan Kasım Gülek, bu görevi sırasında yaptığı en önemli işin karayolları yapımına ağırlık vermek olduğunu belirtiyor. Gülek, İnönü'nün Amerika'dan gelen heyetlerle görüşmelerde bulunmak üzere kendisini görevlendirdiğini belirttikten sonra şöyle devam ediyor: "Sözü geçen yol, Adana'dan Erzurum yönüne gidiyordu. Amaç, güney limanlarında Sovyet sınırına silah ve askerî malzeme taşımaktı. Askerî amaçlarla yapılan bu yoldan, sivil hizmetlerde de yararlanılması sağlandı."[11]

ABD Başkanı Truman, 1949 yılının Mart ayında Türkiye'ye yapılan Amerikan yardımı konusunda Kongre'ye yaptığı açıklamada; Amerikan Yol İnşa Heyeti'nin Türkiye'deki görevinin, karayolları inşa programının hazırlanmasında Türk Hükümeti'ne tavsiyelerde bulunmak ve yardım programı gereğince verilen Amerikan teçhizatının kullanıldığı bazı stratejik yolların yapımını denetlemek olduğunu belirtmektedir.[12]

Yol Vergisi Kanunu Tasarısı

Türk-Amerikan Yol Programı'nın amacı, mevcut karayollarının % 75 oranında artırılması, her türlü iklimde kullanımı mümkün 35.000 km'lik yeni yol yapılması ve il yollarının da % 150 oranında artırılmasıydı.[13] Ancak bu genişlikte bir yol programının gerçekleşmesi için öngörülen Amerikan yardımı nerede ise devede kulaktı. İç kaynağa yönelmek zorunluydu. Geleneksel yol vergisi uygulaması zaten devam ediyordu. Buna göre; 18-60 yaş arasındaki (bazı istisnalarla) bütün erkekler, her yıl yasa ile saptanan miktarda yol vergisi ödemek zorundaydılar. Yol vergisini ödeyemeyecek durumda olan yükümlüler ise, yol yapımında 6-12 gün çalışmak suretiyle (bedenî mükellefiyet sistemi) borçlarını ödemiş oluyorlardı. 30 Temmuz 1946 tarihli *Ulus* gazetesinde, Bayındırlık Bakanlığı'nın yol yapımında yeni bedenî mükellefiyet usulü tesis edilmesini önerdiğini ve önerinin halen incelenmekte olduğunu okuyoruz.[14] Yol vergisi 1947 yılında 12-18 TL'ye çıktı.[15] Ancak, muhtemelen yol vergisinin ve mükellefiyet usulünün iç politikada iktidar partisi açısından olumsuz tepkilere neden olduğunun düşünülmesi üzerine, bu yolda ilerleme olanağı bulunamadı. Nitekim, 1948 yılı sonlarında basında mükellefiyet usulünün kalkacağı ve yol vergisinin de 6 TL. olacağı yolunda haberler çıkıyordu.[16]

Demiryolu politikasına önem verildiği yıllarda yapılmış bir köprü.

Yol Vergisi Kanunu tasarısı 1 Aralık 1948 tarihinde TBMM'ye sunuldu. Amaç, yol programının uygulanmasını sağlayabilecek gelir kaynağı yaratmaktı. Tasarıya göre; 18-60 yaş arasındaki bütün kadınlar ve erkekler yol vergisine tâbi tutuluyorlardı. (Daha önce kadınlar yol vergisinden muaftılar; bu suretle vergide kadın-erkek eşitliği de sağlanmış oluyordu!) Verginin miktarı ise, hükümetin önerisi olan 12 TL'den komisyonda 6 TL'ye indirilmişti. Vergilerini ödeyemeyecek durumda olan erkekler, yükümlülüklerini (eski usul) yol yapımında bizzat çalışarak ödeyeceklerdi; kadınlar bedenî mükellefiyete tâbi değillerdi. Ayrıca, kazanç, bina ve arazi vergisi yükümlüleri de, ödedikleri vergi oranında yol vergisine tâbi olacaklardı. Benzinden de yol vergisi alınması öngörülmüştü. Yol vergisinden sağlanacak gelir sadece yol işlerine harcanacaktı. Bu yolla yılda 60 milyon TL. gelir elde edilmesi umuluyordu.[17]

Hasan Saka'nın Başkanlığı zamanında hazırlanan tasarı, Şemsettin Günaltay Hükümeti'nin kurulması üzerine yeni hükümetçe geri alındı.[18] Yeni hükümet, sadece Yol Vergisi Kanunu tasarısını geri almakla yetinmemiş, aksine yine Hasan Saka Hükümeti'nce hazırlanan Kazanç Vergisi Kanunu ile Lüks Vergisi Kanunu tasarılarını da geri almıştı. Yeni hükümet, muhtemelen yeni vergi tasarılarının iktidara yönelik eleştirileri şiddetlendirebileceğini düşünmüştü; yani, iç politika gelişmeleri Yol Vergisi Kanunu tasarısının yasalaşmasına engel olmuştu. Bununla birlikte, benzinden yol vergisi alınması önerisi kabul edildi.[19]

Karayolları Genel Müdürlüğü'nün Kuruluşu

Yol programının Amerika ile ortak hazırlanması yolundaki öneri Ankara'dan gelmişti. Kısa zaman sonra Bayındırlık Bakanlığı ile ABD Yol İnşa Heyeti arasında 20 Nisan 1948 tarihinde bir de anlaşma imzalandı. Antlaşmaya göre, uzun vâdeli yol programı hazırlanacak ve ABD, Türkiye'de yeni bir karayolları idaresi kurulmasına ilişkin

olarak Türk Hükümeti'ne yardım edecekti. ABD, öncelikle bir Karayolları Genel Müdürlüğü kurulması yolunda öneride bulundu: "Türkiye'deki Amerikan Yol Heyeti, yol inşaası ve bakımı için mevcut hükümet teşkilâtını yakinen tetkik ettikten sonra, muhtar bir yollar müdürlüğünün tesisini ve bu hususta ABD yollar idaresinin örnek alınmasını tavsiye etmiştir. Türkiye'nin iktisadî faaliyetinin karşılaştığı en mühim güçlüklerden birini halletmek için yegâne çare, muhtar bir teşkilâttır. Bu güçlük de fonksiyonları gayet muğlak, güttüğü politika istikrarsız, bürokratik bir hükümet teşkilâtıyla mücadeledir."[20] Zaten 1948 yılının yaz aylarında basında Karayolları Genel Müdürlüğü'nün kurulacağı yolunda haberler çıkmaya başlamıştı.[21]

Bununla birlikte yasa önerisi ancak Şemsettin Günaltay Hükümeti döneminde 27 Mayıs 1949 tarihinde TBMM'ye sunulabildi. Tasarının gerekçesinde, "milletlerarası şöhreti haiz bulunan Amerika yol uzmanı"nın tavsiye ve önerilerinin, tasarının hazırlanmasında gözönüne alındığı açıklıkla belirtiliyordu. Karayolları Genel Müdürlüğü teşkilâtı da "Amerikalı yol uzmanının tavsiye ettiği esasları yerine getirecek şekilde tertiplenmişti." (Ancak bu cümlenin gerçeği tam olarak yansıtmadığını da saptamak gerekiyor; Amerikalı yol uzmanı, yeni teşkilâtın özerk olmasını önermişti, oysa Karayolları Genel Müdürlüğü Bayındırlık Bakanlığı'na bağlı olarak kuruluyordu. Anlaşılan, Amerikalı uzmanların korktuğu başlarına gelmiş ve klasik Türk devlet bürokrasisi -özerklikten pek hoşlanmadığından- yeni kuruluşu da kendi bünyesi içine alarak, denetimi dışına çıkmasını/çıkabilmesini önlemeye çalışmıştı.) Amaç, 9 yılda "bütün kesif nüfuslu merkezleri birbirlerine bağlayacak ve memleketin can damarlarını teşkil edecek şimdilik 23 bin kilometrelik bir yol şebekesi" tesis etmekti.[22]

Yasa tasarısında yer alan köy yollarının Köy Kanunu hükümlerine göre (yani, imece usulü ile) yapılacağı yolundaki hüküm, TBMM'deki görüşmelerde eleştirildiyse de, değiştirilmedi.[23]

Yol programının hazırlandığı 1948 yılında Ankara'da 182 tanesi "hususi" olmak üzere, toplam 644 otomobil vardı. (Bu durumda 462 otomobilin resmî hizmete ait olduğu anlaşılıyor; DP'nin resmî araba saltanatı eleştirisinin de nereden kaynaklandığını gösteren anlamlı bir rakam!)[24] Yine 1948 yılında Türkiye'deki otomobil sayısı 4.364, kamyon sayısı 7.315 ve otobüs sayısı ise 1.234 idi.[25]

Amerikan Yol Heyeti'nin Türkiye'deki görevi, karayolları inşa programının hazırlanmasında Türk hükümetine tavsiyelerde bulunmak ve yardım programı gereğince verilen malzemenin kullanıldığı stratejik yolların yapımını denetlemekti.

Karayolları Genel Müdürlüğü'nün kuruluşunu gözden geçirmek, Türkiye'de ulaştırma politikasının (sanıldığının aksine) DP döneminde, yani 1950'den sonra değil de, henüz CHP iktidarı döneminde, 1947-1950 yılları arasında ve Amerikan etkisi ve müdahalesi altında değiştiğini gösteriyor. DP, olsa olsa, CHP iktidarı tarafından temelleri atılan karayolu politikasını geliştirip, tamamlamıştır. Dolayısıyla, ülkemizde ulaştırma/karayolu politikasının 1947'den itibaren süreklilik taşıdığını gözden uzak tutmamak gerekir. Bu bakımdan, CHP ile DP arasında ulaştırma politikası açısından derin bir fark olduğunu zannetmek, görüldüğü gibi, olgularla hiçbir şekilde uyuşmamaktadır. □

[1] Rakamları *Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı*, (Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1973) adlı çalışmadan aldım. (s.407)

[2] *Türk-Amerikan Yardım Programı*, (The Turkish Aid Program), (Çeviren: Yd. Atgm. Cenan Sahir Silan), Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1948, s.10-11.

[3] *Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı*, s.412.

[4] Max W. Thornburg, *Türkiye Nasıl Yükselir*, (Çeviren: Semih Yazıcıoğlu), Nebioğlu Yayınevi, İstanbul.

[5] *Vatan*, (2.12.1947); *Ayın Tarihi*, Sayı: 169, (Aralık 1947), s.2. 5 Aralık'ta Ulaştırma Meclisi ilk toplantısını yaparak, beş yıllık ulaştırma programını görüştü.
Ayın Tarihi, Sayı: 169, (Aralık 1947), s.4. Bu sıralarda Türk basınında da yol sorununun çözümüne ve bir ulaştırma politikasının saptanmasına ilişkin yazılar görülüyordu. Nadir Nadi, "Sıra Yol Politikasında";
Cumhuriyet, (19.6.1947) ve *İktisaa'i Yürüyüş*, Yıl 8, Cilt 8, Sayı: 180 ve 181, (18.6.1947), (1.7.1947).

[6] *Vatan*, (14.2.1948); *İktisadi Yürüyüş*, Yıl 9, Cilt 9, Sayı 196, (8.3.1948).

[7] *İktisadi Yürüyüş*, Yıl 9, Cilt 9, Sayı 195, (12.2.1948). Hilts, "Türkiye'de Karayollarının Durumu" adlı raporunu (Hilts Raporu) 1948 yılının Şubat ayında Bayındırlık Bakanlığı'na sundu. Robert W. Kelwin, "Türkiye'de Karayollarının İnkişafı", (Çeviren: Süphan F. Andıç), *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 10, No. 1-4, (Ekim 1948-Temmuz 1949), s.166-179.

[8] *Ulus*, (10.1.1948).

[9] *Cumhuriyet*, (28.8.1948).

[10] "Amerika'nın işbirliği ile hazırlanan yol programı iktisadî kalkınmayı olduğu kadar millî emniyeti de nazarı itibara almakta ve bu bakımdan hususi bir önem arz etmektedir." Robert W. Kelwin, "Türkiye'de Karayollarının İnkişafı", *agm.*, s.168.

[11] Sibel Nart, *Türk Tarihinde 1945-1960 Yılları ve Kasım Gülek*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara 1984, s.49. (Kasım Gülek, Nart'a söz konusu açıklamayı Ocak 1984 tarihinde yapmış).

[12] *Ayın Tarihi*, Sayı 184, (Mart 1949), s.49-50. Truman'ın açıklamasına göre, yol programının uygulanması için 31 Aralık 1948 tarihine dek Türkiye'ye 4.628 ton malzeme ve teçhizat teslim edilmişti.

[13] Robert W. Kelwin, "Türkiye'de Karayollarının İnkişafı", *agm*, s.168-169.
Asım Us, 1948 yılı sonbaharında yeni yol programı ile ilgili olarak şu bilgileri veriyor: "... harpten sonra ordumuzun yeni silâhlarla teçhiz edilmesi ayrıca yol meselesini millî savunma çerçevesi içerisine almak lüzumunu göstermiştir. Bu sebeplerle bir seneden beri Bayındırlık Bakanlığı'nca üzerinde çalışılan devlet yollarının plânları hazırlanmış ve birkaç gün evvel tatbik mevkiine konduğu da ilân olunmuştur. (...) Yalnız bu programa bağlı olan yollar haritasına bakılınca bir nokta göze çarpıyor: Umumiyetle Erzurum'un doğusunda olan illerin üçüncü devreye bırakılması sebebi anlaşılamıyor. (...) Bu sebep hiç şüphesiz dokuz senelik yol programı işinde millî savunma zaruretinin millî kalkınma ihtiyacından evvel gelmekte olmasıdır."
Ayın Tarihi, sayı 178, (Eylül 1948), s.24-25. Başbakan Şemsettin Günaltay 1949 yılı ilkbaharında basına verdiği bir demeçte yeni yol programını da açıklıyordu. Buna göre, dokuz yılda; Ankara-Eskişehir-Kütahya-İzmir, Ankara-İstanbul-Edirne, Ankara-Konya, Ankara-Koçhisar-Adana-İskenderun, İskenderun-Erzurum, Ankara-Kırıkkale-Yerköy-Yozgat-Sivas, Hopa-Trabzon-Samsun-Sinop-Ayancık, Mersin-Anamur-Antalya yollarının çeşitli kesimleri üzerinde çalışılacaktı. *Ayın Tarihi*, Sayı 186, (Mayıs 1949), s.49.

[14] *Ulus*, (30.7.1946).

[15] *Cumhuriyet*, (22.6.1947).

[16] *Cumhuriyet*, (28.12.1948).

[17] *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, (TBMM TD)*, Dönem VIII, Toplantı 3, Cilt 15, Birleşim 36, (24.1.1949), S Sayısı 83.

[18] *TBMM TD*, Dönem VIII, Toplantı 3, Cilt 15, Birleşim 36, (24.1.1949) ve Birleşim 39, (31.1.1949).

[19] *TBMM TD*, Dönem VIII, Toplantı 3, Cilt 16, Birleşim 45, (14.2.1949).

[20] Robert W. Kelwin, "Türkiye'de Karayollarının İnkişafı", *agm*, s.171-172.

[21] *Cumhuriyet*, (19.8.1948).

[22] *TBMM TD*, Dönem VIII, Toplantı 4, Cilt 24, Birleşim 37, (1.2.1950), S Sayısı 148.
TBMM'deki görüşmelerde Bayındırlık Bakanı Şevket Adalan da tasarının hazırlanmasında Amerikalı yol uzmanlarının tavsiyelerinin "esas" alındığını açıklıyordu. Adalan, "Bu yollar içinde askerî maksatlarla yapılmış olanlar da vardır" demekle birlikte, yol programının sadece askerî amaçlarla yapılmadığını da vurgulamaya özen gösteriyordu. Hükümet yol yapımı için 1947'de 12, 1948'de 24, 1949'da 40 ve 1950'de de 50 milyon TL. harcamıştı.

[23] *TBMM TD*, Dönem VIII, Toplantı 4, Cilt 24, Birleşim 38, 39 ve 44, (3.2.1950), (6.2.1950), (11.2.1950).

[24] *Cumhuriyet*, (15.3.1948).

[25] *Vatan*, (2.8.1948).

Bir İstanbul Vardı...

REŞAT D.TESAL

64 yıl önce mübadele ile İstanbul'a gelen ve sonra (başlıca uğraşı yargıçlık olan) "İlmiye"nin en üst basamaklarına çıkan bir göçmen çocuğu, o zamanın büyülü şehriyle tanışmasını anlatıyor. Yazının son bölümünü önümüzdeki sayıda yayınlayacağız.

BEN İstanbul'a, 1925 yılı Ağustos ayında geldim. O zaman henüz çocuk denecek yaşdaydım. Ancak, gurbet ellerde, ülkemizle ve biz Türk azınlığı ile devamlı uğraşan Yunanistan'da yaşamış, binbir kahır çekmiş bir kimsenin olgunluğuna da erişmiş durumdaydım. Merhum babamın zengin kitaplığında yer alan *(Servet-i Fünun, Musavver Terakki, Musavver Muhit, Resimli Kitap)* ve diğer dergi koleksiyonlarındaki resimli yazılardan ve İstanbul'u görmüş yakınların anılarından şehir hakkında edinilmiş epey bilgim vardı. Yine, tükenmez bir okuma gücü ile, âdeta ezberler gibi hatmettiğim aynı kitaplıktaki çoğu Edebiyat-ı Cedidecilerin, özellikle Halit Ziya, Mehmet Rauf ve diğerlerinin, hemen hepsi İstanbul'un sayfiye semtlerinde yaşanmış romanlarından ve Tevfik Fikret ile öteki ozanların Boğazı, Adaları terennüm eden şiirlerinden edinilmiş, biraz da romantik duyguları bu olgunlukla durulayınca, benim İstanbul'a hangi his ve inanışlar içinde geldiğimi anlamak kolaylaşır.

İstanbul'a geliş nedenim ve seçilen seyahat yolu da kayda değer ölçüde enteresandır. Bilindiği gibi, 1924, 25, 26 yılları Türk-Yunan azınlıklarının mübadele edildikleri dönemdir. 1925'de bizim aile de göçe hazırlanıyordu. Ancak uzak görüşlü babam, Selânik'teki Ali Paşa Türk Cemaat Okulu'nu bitirdikten sonra eğitimini özel derslerle sürdürmeye çalıştığı küçük oğlunu, tahsili daha fazla aksamasın diye, kendileri yola çıkmadan önce, İstanbul'da bir okula göndermeyi uygun bulmuştu. İşte bu kararı gerçekleştirmek amacı ile ben, ailemden önce, o sırada İstanbul'a dönmekte olan bir yakına emanet edilerek, mübadil taşıyan bir Türk gemisi ile yola çıkarıldım. Bu gemi, o zamanlar adı Seyrüsefain olan şimdiki Denizyollarının en iyi teknelerinden *Giresun* vapuru idi. Gerçi Devlet, mübadillerimizi taşıtmak için daha ziyade köhne araçlar kullanıyordu, amma benim şansıma gemilerin oldukça iyi durumda olanı çıkmıştı. Vapurda, normal kamara yolcusu olarak, yakınım ile benden başka, büyük bir Türk tütün tüccarının, aynı maksatla yola çıkarılan iki oğlu da vardı. Yalnız, benim çıkış ve Türkiye'ye giriş için geçerli evrakım olmasına karşın, bu iki çocukta herhangi bir belge yoktu. Onlar, yine bir yakın olan gemi doktorunun aracılığı ile süvarinin muvafakatı ile vapura gizlice alınmışlardı.

Giresun gemisinin asıl yolcuları olan sayısı yüksek mübadil kafilesi anbarlarda yolculuk ediyor, güvertede hemen de hiç görünmüyordu. Bu yüzden biz yalnızlık çekiyorduk. Neyse ki gemiciler her yeri gezmemize izin veriyor, bizlerle ilgileniyorlardı. Ve ben, kendimi bildiğim andan beri hasretini çektiğimi, kitaplarda görmek, resmini çizmekle yetindiğim bayrağımıza kavuşmanın, bu bayrağı taşıyan ve Türkler tarafından yönetilen bir gemide olmanın huzur ve gururunu yaşıyordum.

Vapur İstanbul'a varmadan, mübadil yolcuların temizlik işinin yapılması için Tuzla'ya demirledi. Burada, o tarihlerde bir tephirhane [karantina] vardı. Türkiye'ye giriş evrakı olmayan iki çocuk, Tuzla'daki kontrol noksanından yararlanılarak, burada karaya çıkarılacaklardı. Ancak, kendileri yalnız başına şehre gidemeyecekleri için, yol göstericimiz akraba, beni de alarak birlikte gemiyi terkettik. Ve, o tarihte banliyö treni Tuzla'ya kadar uzanmadığı için, Pendik'e etrafı açık bir beygir arabası ile gitmek zorunda kaldık. Bu yolculuk da benim pek hoşuma gitmişti. Yol boyunca, terkedilmiş, amma bakımlı görünen bahçeler, bağ evleri ve zeytinlikler gördük. Anlatılana göre bunlar, mübadele ile giden Rumlardan kalmış varlıklardı. Ne yazık ki, sonradan civara yerleştirilen ve bıraktıkları yerdeki meşgaleleri daha ziyade tütün-

Öğretmenliğinin yanısıra gazete ve dergilerde yazılan yazan Hakkı Süha Gezgin

cülük olan Türk mübadiller bu bakımı sürdürememişler, zamanla zeytinlik ve bahçeler yerlerini düzensiz yapılmış beton binalara terketmiştir.

Pendik-Haydarpaşa tren yolculuğunu da hiç unutamıyorum. Mevsim icabı her taraf zümrüt gibi yeşildi. Yol civarındaki beyaz köşklerin bahçelerinde açmış güller ve diğer çiçekler manzarayı daha da çekici kılıyordu. Ben de, her geçtiğimiz köşkün bahçesinde, hayalimde taptaze yaşayan roman kahramanlarını görür gibi oluyor, duygulanıyordum. Şimdi tren yolları boyunca artık böyle hayallere yer verecek o güzel köşk ve bahçelerden, ne yazık ki, hiçbir kalıntı yok.

O tarihte, I. Dünya Savaşı sırasında hasara uğramış Haydarpaşa garı henüz tâmir edilmemişti. Ancak bina, o halile bile bana muazzam bir yer gibi görünmüştü. Hele İstanbul'un vapurdan manzarası ve köprüye varış benim için çok heyecanlı, pek görkemli oluyordu.

Ben, yatılı olarak girmem kararlaştırılan İstanbul Erkek Lisesi'ne kaydım yapılıp yerleşinceye kadar, Boğaz'da, Sarıyer'de oturan dayımın evinde kalacaktım. Bu nedenle, yol gösterici akraba beni, Köprü üzerinde ve sonradan Karaköy olduğunu öğreneceğim bölümde biraz dolaştırdıktan sonra, Şirket-i Hayriye'nin (Boğaz seferlerini bu şirket gemileri yapardı. Sonradan bu seferler de Denizyolları tarafından üstlenildi) bir gemisine bindirdi. Bu, şirketin en iyi vapurlarından 66 numaralı gemiydi. Ve ben bu gemiyi ve onun çok usta olduğu söylenen kaptanını pek sevmiştim. Aslında denize, gemilere ve gemi adamlarına hayranlığım, ilk çocukluğumdan beri yüksekti. Ve İstanbul'a gelir gelmez Boğaz'da oturuşum bana bu zevki bol bol tatma olanağını sağlıyordu. Hava şartları ne olursa olsun, vapurlarda daima güvertede oturur, köpüren denizi ve Boğaz'ın yemyeşil kıyılarını doya doya seyrederdim. Geldiğim tarihlerde Boğaz da cidden güzeldi. Zengin koruları, henüz bağrı yarılarak içine tıkıştırılan beton yığınları ile çirkinleştirilmemişti. Hele, yukarı bölümleri, ise, mazota, dumana ve pisliğe boğan fabrika ve iş yeri bozuntularına da henüz pek rastlanmıyordu. Ağır bir su baskını yüzünden büyük kısmı göçmüş olan Sarıyer, o zamanlar, diğer adı Mesarburnu diye de anılıyordu. Müslüman Türk âleminin simgesi olan asudelik içinde yaşayan bir semtti. Az ilerdeki Yenimahalle'de ise, Hıristiyan sâkinler çoğunlukta olup bakımlı yalıları ile daha zengin bir görünümü vardı. Yenimahalle'den Rumelikavağı'na doğru, ulu fıstık ağaçları ile bezeli Fırıldak bahçesi bulunuyordu. Ne yazık ki bu müstesna mesire yeri bugün körleşmiş durumda. En nefis kavak inciri ise Telli Tabya ve Telli Kavak'ta yetişiyordu.

İstanbul'a geldiğim tarihte, Vezneciler'deki Münir Paşa konağından Bayezid -bugün nedense bu güzel ve tarihi isim Beyazıt şekline sokulmuştur- meydanındaki eski Maliye nazereti binasına yeni taşınmış bulunan İstanbul Erkek Lisesinde, ilk iki yılı yatılı olmak üzere, üç yıl okudum. Bu, bana şehrin o civarını iyice tanımak olanağını sağladı. Meydanın etrafında, o tarihte de önemli kuruluşlar yer alıyordu. Bunların hemen de hepsi, bizim okul gibi, Osmanlı döneminden kalma binalarda çalışıyordu. Görkemli giriş kapıları, geniş avlusu ile eski Harbiye Nezareti binasında, o zamanki adı ile Darülfünun yer alıyordu. Avlu henüz ağaçlandırılarak park haline getirilmemişti. Ve Bayezit yangın kulesi de çıplak arazide daha iri, amma daha çirkin görünüyordu. Bu kule o tarihte, hâlâ yangın habercisiliği yapıyordu. Ancak, artık eski devrin köşklüleri yoktu. Ve yangın ihbarları, yangının semtine göre yeri değiştirilen iri balonlar, geceleri de fenerlerle yapılıyordu. Gözcüler durumu ayni zamanda telefonla yetkili makamlara iletiyorlardı. Okulun yüksek sınıflarındaki bir grup nekre öğrenci, köşklülerin yangın duyurmak için nasıl koştuklarını, tulumbacıların ne atik hareketlerle yangına yetiştiklerini çok güzel, sanki gerçekmiş gibi taklit ederlerdi. Yangın haberlerini ayrıca gece bekçileri de duyururdu. Bu bekçilerin o tarihte bir başka görevi de, dört yol ağızlarında durarak ellerindeki demir uçlu sopa ile saatı haber vermek idi.

Bayezit camiinin gerisinde, şimdi kısmen yıktırılan düz yapı bir binada Dişçi Okulu yerleşmişti. Onun yanında Bayezit Kitaplığı yer alıyordu. Ön tarafında meşhur Emin Efendi lokantasının canlı yaşamını sürdürdüğü camiin şadırvanı eski bir bakımsızlık içindeydi. İsmini camiden alan asıl meydana gelince, 1925'lerin çok şöhret yapmış İstanbul Belediye Başkanı (o zamanki ünvanı ile Şehremini) Haydar Beyin pek beğenilen hizmetlerinden biri olan büyük havuz, nispetsiz, dengesiz ölçü ve şekli ile burayı dolduruyordu. Tramvay idaresi ise, etrafından manevra hattı geçirmek sureti ile bu havuza daha da garip bir hal vermişti. Meydanın, camiin karşısına gelen, Aksaray tarafına düşen kısmında ise, şimdi bütün güzelliği ile ortaya çıkarılmış olup Belediye kitaplığı hizmeti gören tarihi binayı tamamen kapatan sıra kırtasiyeci dükkânları ve masaları kaldırıma yayılmış kahvehaneler vardı. Buradaki tramvay durağı devamlı surette öğrencilerle dolar, bu da hocalarımızı kızdırırdı.

Bayezit meydanındaki havuzu, İstanbul'u sık sık perişan eden yangın âfetlerinden koruyacak yeterli suyu sağlamak amacı ile yaratan Şehremini Haydar Bey'in icraatı bu kadarla kalmamış, şehrin büyük noksanlarından bir diğerini, sağlıklı kesim yapılabilecek ilk mezbahayı da şehre o kazandırmıştı. Ancak, ne yazık ki merhum bu teşebbüsünde de uzak ve isabetli görüşlü olamamış ve mezbahayı, kentin sağlığına zarar vermeyecek uzaklıkta bir yere yaptıracak yerde, Haliç'te kurma yoluna gitmişti. Oysa, seçilen yer, yâni Sütlüce, kendi görgüme dayanarak söylüyorum, o dönemde hâlâ bir çok köklü ailenin, tarihî sayılacak güzellikte yalılarda oturmaya devam ettiği bir semtti. Artık bir daha ihyasına imkân olma-

Reşat Tesal (solda) daha sonra Ticaret Ansiklopedisi'ni yayımlayacak arkadaşı İsmet Alkan'la İstanbul Erkek Lisesi'nin bahçesinde.

Haliç'i Ayasofya'dan Süleymaniye'ye kadar gösteren bir fotoğraf. Yazarın İstanbul'a geldiği yıllarda Galata Kulesi'nden çekilmiş fotoğrafta ön kısımda görülen kule, Belediye Hastanesi'ne aittir.

yan bu ve benzeri yerlerin, mezbahanın ardından, çorap söküğü gibi Halic'i saran ayrık otu misillü uydurma, başı boş ve pislik üretici sözde sanayi kuruluşları tarafından doldurulması başımıza, bin bir fedakârlığa rağmen, hâlâ isabetle çözemediğimiz problemler açmıştır.

Okula girdiğimin tezine, babadan geçme edebiyat zevkimin gelişimine büyük emeği dokunan merhum Hakkı Süha hocanın[1] bize özlü bilgiler verdiği bir sabah dersinde, kapı açılarak içeriye müdür girmiş, ciddi ve üzgün bir sesle, büyük düşünürümüz Ziya Gökalp'in cenaze merasimine katılmak için derse ara verileceğini duyurmuştu. Hakkı Süha hoca da, Ziya Gökalp'in kişiliği ve eserleri hakkında bize kısa bilgiler verdikten sonra dersi tatil etmişti. Bense, büyük adamın (Kızıl Elma) isimli kitabında derlediği özlü şiirlerini daha kaç yıl önceden beri bellemiş bulunuyordum.

O gün, merasime gitmek üzere lisenin biçimsiz taşlarla döşeli avlusunda sıraya dizilmiş, jimnastik hocası ve izci oymağımız Sakarya'nın oymak beyi İhsan hocanın kumandasında, Divanyolu'na doğru yollanmış idik. Cenaze, Sultan Mahmut türbesine defnedilecekti. Biz de türbenin kapısı önüne, kaldırıma dizildik. Ve cenaze, büyük bir merasim alayı ile önümüzden geçerek ağır ağır türbe kapısından kabristana girdi. O zamanlar cenazelerde şimdiki gibi ölüm marşı çalınmıyordu. Henüz tekkeler kapatılmadığı için, önde Mevlevi dervişlerinden oluşan bir heyet, vakur ve yanık bir sesle ilâhiler, naatlar okuyor, arada tekbir getiriliyordu. O merasimin mehabet ve kutsallığını hâlâ unutamam. Ne yazık ki, gazetelerde bu konuda yayınlanan yazı ve resimleri muhafaza etmesini beceremedim.

II. Mahmut Türbesi'nin bulunduğu yer de o tarihte İstanbul'un önemli kavşaklarından biriydi. Türbenin karşısındaki yol üzerinde, uzun zaman sonra konservatuvara devredilen Şehremaneti (yâni Belediye) binası vardı. Bu bina, ahşap, taksimatı karmaşık bir yapıttı. Hâlâ da öyledir ya. İnsan bu binanın içindeki perişanlığı görünce Belediye işlerinin neden aksak gittiğini anlar. Ne var ki, pek çok müştemilâtlı, 99 telefon hatlı, girişi çıkışı Amerika'daki Pentagon ayarı formaliteli bugünkü Belediye Sarayımızın dahi birçok bölümünde ayni köhnelik ve kırtasiyeciliğin yaşadığını görmek mümkün oluyor.

Evet, Türbenin karşısında, Şehremaneti, bir yanda da, eski yayın hayatımızda büyük yeri olan Osman Bey ve Âlem matbaaları, öteki yanda ise, Cağaloğlu'na, oradan da, Osmanlı Devletinin yönetim merkezi ve aynı zamanda, semt olarak, basın ve yayın hayatımızın dimağı, kalbi sayılan Bab-ı Âli'ye uzanan tarihî yol gelir. Bu yol üzerinde ayrıca değerli okullar da ötedenberi yer almaktadır. Bayezit'ten Türbe istikametinde gelen ana caddenin devamı ise, şehrin

en zengin tarihî eserlerinin buluştuğu meydana, At meydanı veya bugünkü adı ile Sultanahmet alanına götürür.

İstanbul'a geldiğim tarihte de bu meydan düşündürücü bir güzellik ve görkemlilik içindeydi. Hele Ayasofya'nın henüz cami, şehrin ve İslâmın en büyük bir camii fonksiyonunu görmesi buraya daha güçlü bir anlam veriyordu. Ramazan gecelerinin ibadet saatları burada büyük bir canlılık yaratır, özellikle Kadir geceleri, Ayasofya'daki merasime sayısı pek yüksek mü'minler yanında, aralarında diplomatların bile yer aldığı kalabalık bir yabancı kitlesinin katılmasına vesile olurdu. Bir defasında kalabalık o dereceye varmıştı ki, namaz kılmak şöyle dursun, kalabalıkta ezilmemek için rahmetli okul arkadaşım Osman Nebioğlu ile erkenden camii terketmek zorunda kalmıştık.

Geldiğim tarihte Sultanahmet camiinin avlusunda, işgal kuvvetlerinden kalma, özellikle kırtasiye malzemesi ucuza satılıyordu. Biz de, okulda kullanmak üzre buradan tabaka tabaka kâğıt alırdık. Parka gelince, o zamanlar nedense pek bakımlı değildi. Ayasofya camii ile tarihî hamam arasında kocaman ahşap bir bina vardı. Eskiden nezaretmiş sanırım. O tarihte Adliye dairesi idi (ne o köhne binaya, ne de sonradan yine o civarda, hem de altı çok kıymetli tarih kalıntıları ile dolu bir sahada yaptırılan çirkin ve ihtiyacı karşılamaktan uzak beton yığınına Adliye Sarayı demeye dilim varmıyor). Sonradan bu bina yandı. Yok olan dosyaların yeniden tesisinde çok zorluk çekildiğini ve bu konuda özellikle, sistemli çalışan Musevi avukatlardan çok yardım görüldüğünü babam anlatırdı.

Sultanahmet'ten Sirkeci'ye doğru inerken, Alemdar caddesi üzerinde Alemdar sineması ve Amerikan gençlik teşkilâtı binası vardı. Daha aşağıda, tarihî Gülhane parkı, şimdiki gibi değerlendirilmemiş olmakla beraber, âsudeliği ile çekici idi ve çok işe yarıyordu. Parkın karşısında, Mekteb-i Mülkiye-i Tıbbiye binası uzun süre Adlî Tıp hizmetinde çalıştı. Son zamanda Güvenlik Mahkemesi hizmetine girdiğini görüyoruz. İnsan, bizlere bu kadar çok, yüklü ve sürekli hizmetler görecek yapıtlar bıraktıkları için, ecdada ayrı bir şükran duygusu hissediyor.

Alemdar caddesi, Alayköşkü ile Bâb-ı Âli'nin pek görkemli arka kapısı arasından kıvrılarak Hüdavendigâr caddesi haline gelince, (ki buraları artık diğer bir önemli meydanın, Sirkeci'nin başlangıcıdır) yine geçmişte ad yapmış kuruluş binalarına gelinirdi. Bunlar, artık tarihe karışan Şahinpaşa oteli ile Kemal Bey ve Ali Efendi sinemaları ile, Sirkeci meydanını süsleyen ve o dönemde Avrupa tren seferleri Bulgaristan'da kesintiye uğramaksızın ve tam bir konfor ve düzen içinde yapıldığı cihetle, önemini yitirmemiş olan Gar binası idi. Sirkeci civarında ayrıca çok güzel yemek

Ortaköy Camisi'nin 1920'li yıllardaki görünümü.

yenen balık ve kebap lokantaları da vardı. Bunlardan günümüze kadar devam edenler arasında, Konyalı, Pandeli, Borsa ve Küçük Tokatlı'yı sayabiliriz. Ancak bu sonuncu yer, orijinal tutumlu sahibinin ardından, tarihe karıştı. Sirkeci'nin unutulmaz iki iş yeri de Beşir Kemal Eczahanesi ile Hasan Ecza Deposuydu. Bahçekapı'da da meşhur muhallebi ve tavuk ustası Hacı Receb'in çok işleyen dükkânı vardı. Ben geldiğim tarihte bitirilmesine çalışılan 4. Vakıf Han ise, içinde Menkul Kıymetler Borsası'nı da barındıran önemli bir iş merkezi olarak yapılmış ve gerçekte de öyle kalmıştır.

Ramazan gecelerinde İstanbul'un en cazip, en eğlenceli yeri kuşkusuz Şehzadebaşı idi. Vezneciler'den başlayarak Kıztaşı'na, Fatih parkına kadar uzanan yolun iki tarafını dolduran tiyatrolar, sinemalar, dondurma, muhallebi, tükenmez ve sair yiyecek içecek satan yerler dolar, taşar, kaldırım piyasası yapanlar ise, sahur vaktine kadar durmak, dinlenmek bilmezlerdi. Şimdi alkollü içki satılan kafeteryalarla çirkinleştirilen bu masum eğlenceli yerlerde, o zamanlar, nezahet, iman ve temiz bir duygusallıktan oluşan huzur hüküm sürerdi. Şehrin kabadayıları ve (Turşucu Cemal) gibi belâlıları da mübarek günlerde âdeta mütareke yaparlar, vatandaşın huzurunu bozmamak hususunda dikkatli olurlardı.

O tarihteki İstanbul'un çok karmaşık bir yeri de Eminönü meydanı idi. Bu alan o kadar çok şey barındırıyordu ki, bir meydan olduğunu anlamaya imkân kalmıyordu. Yenicamiinin önü arkası, sağı solu, her yanı ayak satıcılarının sergileri, tezgâhları ve satışa sundukları eşya veya ticaretlerine ilişkin âlet ve edevatla tıklım tıklım doluydu. Seyyar berberler, boyacılar, ayaküstü yiyecek satıcı tezgâhları... hep bu meydanın önünde, arkasında ve Camiin kemeri altındaydı. Buradaki satış fiyatlarının düşüklüğü dillere destan bir ölçü sözü olmuştu. Ucuz veya kavaf işi bir şey alındı mı (Yeni Cami'den mi aldın?) sorusu hazırdı. Bozuk bir traş (Yenicami usulü) eleştirisi ile adlandırılırdı. Asıl Eminönü meydanı ise, şimdiki gibi geniş bir alan değildi. Bir kerre, Balıkpazarı tarafı sırayla dükkânlar ve iş hanları ile tamamen doluydu. O kadar ki, buradan Unkapanı istikametine ancak daracık bir yoldan gidilebilirdi. Acemlerin merasim yaptıkları (Valde Hanı) da meydanın bu bölümündeydi. Meydanın bir yanını da, şimdiki gibi, (Mısır Çarşısı) oluştururdu. Ancak, o zamanlar bu çarşı bir şark pazarı niteliğini daha iyi koruyordu.

Eminönü meydanı şehrin tek umumî ulaşım aracı tramvayların en yoğun trafik alanı idi. Bebek istikametine giden tramvaylar bu meydanı harmanlayarak bir dönüş kavsi çizerler, diğer tramvaylar ise, daracık (Arpacılar Caddesi)nden gelerek Köprü istikametine giderlerdi. Karaköy tarafından gelen araçların Sirkeci istikametine gidişi ayni yoldan yapılırdı. Tramvay servisi, şehrin havagazı, elektrik, su, telefon ve diğer zarurî hizmetleri gibi, yabancı bir şirket tarafından sağlanıyordu. Sonradan, millî şuur kalkınmasının hızı ile, bütün bu hizmetler ulusallaştırıldı, Belediyeye veya Bayındırlık işlerine bakan, o zamanki adı ile (Nafia Bakanlığı)'na devredildi. Gerçi bundan hayırlı sonuçlar alınmadı değil. Ancak, bugün dahi pek çok konuda o şirketlerin, bütün sömürücülüklerine rağmen, daha düzgün çalışan taraflarını aramıyor değiliz.[2]

Tramvay ücretleri o tarihte ve daha sonra uzun süre çok ehvendi. Birinci mevki 5 kuruş, ikinci mevki 100 para (yâni iki buçuk kuruş). Sadece Köprüyü geçen tramvaylarda 1 Kuruş da Köprü geçiş parası ekleniyordu. Bu parayı vermemek için, Eminönü veya Karaköy'den tramvaya asılıp Köprü üstünde atlayanlar çok olurdu. Ancak, kirli önlüklü, zebellâh kılıklı tahsildarlar bunların peşini bırakmaz, parayı, icabında zor kullanarak alırlardı. Şunu da belirtmek gerekir ki, o zamanki para birimi olan ve kırk para eden kuruş çok kıymetli idi. Tedavülde de, Osmanlı döneminden kalma, 5, 10, 20 paralar ile, kırk para, yâni 1 kuruşu temsil eden ufaklıklar vardı. Bütün bu paralar kıymetli madenden, nikelden yapılmıştı.[3] Tramvaylarda, benim yetişemediğim (erkek-kadın bölümü) ayrılığının yerini alan güzel bir düzen vardı. Önden iki sıra oturma yeri bayanlara ayrılmıştı. İkinci mevkilerde oturacak yerler tahta, birinci mevkide ise maroken kaplı idi. Arabalar daima bakımlı ve çok temizdi. Biletçiler bilet kesmek için devamlı olarak ortada dolaşırlar, araba-

Karaköy Meydanı'nın aynı yıllardaki görünümü. Arkada görülen ve İtalyan mimar Raymond d'Aranco'nun yaptığı cami, meydan genişletilirken Burgaz Adası'nda biri tekrar yapılmak üzere sökülmüş, ancak daha sonra kaybolmuştur!

Köprüden geçişin paralı olduğu yıllarda Galata Köprüsü.

larda şimdiki sıkışıklık olmazdı. Hat tâmiri işi de gece yapılırdı. Esasen tüm kamu hizmeti yapım ve tâmir işleri geceleri yapılır, bu sâyede çalışma saatlerinde yoldan geçiş aksatılmazdı. Şimdi bu hizmetler artık böyle saygılı ve ölçülü biçimde yapılmaz oldu. Günün her saatinde yolların her yerine kazma vurulabiliyor. Ve, işin daha acısı, altı üstüne getirilmiş yerlerde geceleri trafiği uyaracak herhangi bir işaret dahi konmuyor.

İstanbul'un tarihî ve önemli bir taşıma aracı da, Beyoğlu ile Karaköy'ü birbirine bağlayan tüneldi. Dünyanın ilk metro denemelerinden sayılan bu taşıma aracı, benim geldiğim tarihlerde ve sonraları da epi müddet kayışla çalıştı. Tünel bir iki kez önemli kaza da geçirmiştir.[4]

1920'li yıllarda Beyoğlu da, Şehzadebaşı gibi nezih, özelliğini kaybetmemiş bir semtti. Burası şehrin Batıya açılmış penceresi sayılırdı. Beyoğlu'nda çoğu tatlı su Frenklerinden ve azınlıklardan oluşan bir halk yaşıyordu. Müslüman Türkler pek burada oturmamakla beraber, alafranga eğlenmek ve hele çapkınlık ve bir de Batı usulü giyinip kuşanmak için Beyoğlu'na çıkarlardı. Aslında İstanbul'un, Bizanslılar, günün Rumları ve Frenkleri tarafından Yunancada (karşı taraf) anlamına gelen (Pera) diye adlandırılan bu yakası da tarihî büyük değer taşır. Galata, çok eski devirlerin deniz ticaret merkezi olup İtalyan ticaret sitelerinden kalma anıtlar, bu arada Galata kulesi ona ayrı bir değer katmaktadır. Şehrin bankacılık merkezi bugün dahi Galata'da. Yine, Osmanlı devrinde de güçlendirilen meşhur Perşembe Pazarı, iptidaî durumuna rağmen, her derde deva sayılacak bir sanayi sitesi idi. Bugün burası, Halic'e ferahlık vermek amacı ile yok ediliyor. Ancak korkarım ki, ilerde bu tarihî çarşıyı da arar duruma girmeyelim.

1925'lerde Galata kulesi civarında, özellikle tatlı su Frenkleri ve Museviler otururdu. Şimdi nüfus pek karışık. Fakat, yabancı okul ve hastahanelerle çeşitli malî ve ticarî müesseseler de buraların kaşesini yine de sürdürüyorlar. Burada, çok tipik bir çarşı sitesi olan (Yüksekkaldırım)'ı da anmadan geçemeyeceğim. Burası, günümüzde iyice Türkleşmiş durumda. Galata'nın Tophane'ye uzanan bölümü de eskiden, deniz işyerleri, meyhaneler, uyuşturucu kullanma yuvaları ve bâzı okulların harimine kadar sokulmuş genelevlerle doluydu. Şimdi, şükürler olsun, bu yerler temizlenmiş. Fındıklı, Dolmabahçe istikametinde açılan geniş alanlarda modern iş yerleri kurulmuştur. □

[1] Hakkı Süha aynı zamanda fıkra ve hikâye yazarıydı. (Vakit) gazetesinde (Seyyah) takma adı ile yazılar yazar, dönemin en güzel aylık dergisi (Resimli Ay)'da da orijinal hikâyeler neşrederdi. Sonradan (Gezgin) soyadını alan merhum güzel ney üflerdi.

[2] Eski tramvay şirketinin yabancı, hatta yerli azınlık mensuplarının elinde nasıl bir istismar ve yolsuzluk kaynağı olduğunu, değerli yazar Hüseyin Rahmi Gürpınar, (Şıpsevdi) adlı romanında şu dizelerle ne güzel anlatıyor:

Samatya kontu müfettiş, Tatavla lordu müdir,
Bu hal ile işler nasıl döner, siz eyleyin takdir!

[3] İkinci Dünya Savaşı sırasında, maden sıkıntısını gidermek üzere, bu ufaklıkların eritilerek çatal, bıçak ve saire yapıldığı görüldü. Hatta, yargıçlığım sırasında, bu konuyla ilgili bir hakaret davasına dahi bakmıştım.

[4] Zamanın meşhur halk mizah gazetesi (Karagöz), tünel üzerine bir de masal uydurmuş, bunun bir büyücü tarafından, kıskanç bir kocanın ahını almak için açılmış bir delik olduğunu yazmıştı.

18. Yüzyılda İstanbul Evleri ve Sorunları*

NECDET SAKAOĞLU

29 Mayıs-9 Haziran tarihleri arasındaki "7. Tarihî Türk Evleri Haftası"nda düzenlenen seminerde, İstanbul'a, Boğaziçi'ne, Bursa'ya nasıl kıyıldığı tartışıldı. Konuşmacılar sağduyu sahiplerini isyan ettirecek imar cinayetlerini dile getirdiler. Ama "Oğlum, adın ne? Reşit. Sen söyle sen işit!" Anadolu sözünce, söylenenleri, söyleyenler dinlediler! Suçlulardan ölenlerin ruhlarına, sağ olanların kulaklarına bir kınamacık bile ulaştırılamadı. Bildirilerin yayınlanması olanağının bulunmadığı da yetkililerce açıklandı. Zamanımızın iki yüzyıl gerilere gidildiğinde "Canım efendim, eskiden imar mimar yokmuş!" diyenleri susturacak yasaların ve uygulamaların varlığı, bu yazıda belgelerle kanıtlanıyor.

ŞEHİRCİLİK uzmanlarının *"leb-i derya iskân"* bakımından, yeryüzünde bir eşinin bulunmadığını ileri sürdükleri Boğaziçi'nin, bu doğal su kanalını süsleyen tepelerin, betonlaşmaya ve kaçak yapılaşmaya yenik düştüğü bir sırada, kentleşme salgınlarından ve imar teknolojisinin pençelerinden doğanın kurtarılması arayışlarının ciddiyet kazanması bize de umut vermeli mi?.. Öte yandan doğal çevrelerden soyutlanan ve "blok konutları"na tıkılan insanlarımızın girmek üzere oldukları bunalımların da özel gündemli seminerler gerektireceği, Tarihî Türk Evleri Haftası seminerine bir ruh hekiminin (sayın Prof. Dr. Özcan Köknel'in) konuşmacı sıfatıyla katılmasından tahmin edilebilir.

Ev ve ev yaşamı konusunda büyük yanılgıya, Türk evinin imar-çevre ilişkisindeki dinlendirici, akılcı, yalın estetiğini beğenmemeye başlayıp *Rokoko* zevksizliğine hayranlık duyduğumuz 19. yüzyılda düştüğümüz muhakkak. Bu açıdan, günümüzde birer *"Türk evi"* sayılan eski yapıların çoğu, aslında bizim dünyamızdan olmayan Batı taklitleridir. Türk evinin, doğayla ve çevreyle uyumlu konumu ve biçimlenişi için koca İstanbul'da tek örnek *Topkapı Sarayı* kalmıştır. Bu resmî-hususî ikametgâh, geçen yüzyılların *Anadolu evi* plânını, azman boyutlarda ve işlevsel eklentilerle veriyor: Türk evinin, duvarlarla çevrili bir doğa parçasına oturması gibi, Topkapı Sarayı da *Sur-ı Sultanî*'nin kuşattığı Sarayburnu'nu taçlandırmıştır. Eski büyük evlerdeki *cümle kapısı* ile *Bab-ı Hümayun, avlu* ile *Alay Meydanı, orta kapı* ile *Babü's-selâm, selâmlık*la *Enderun* daireleri, *harem*le *Harem-i Hümayun, bahçe*yle *hasbahçe* ve diğerleri, birbirlerinin izdüşümleri gibidir. Türk evinin pavyon karakteri, Topkapı'da bir mahalle kapsamında tekrarlanmıştır. Mekânsal çeşitlemelerin, bina sahipleriyle ustaların kişiliklerini, duygularını yansıtması bakımından da Türk evi ve Topkapı Sarayı için aynı yorumlara gidilebilir.

Ev plânı ve yaşamı ile kent plânı ve yaşamı arasındaki benzerliği de vurgulamakta yarar var. Eski kentlerimizin *iç kale, şehir, bağlar* düzeni, savunmaya, geçinmeye, mevsimlere uygun bir plânlama ürünüdür ve ev ölçeğindeki yerleşim plânma benzerlik verir. Bu yaşam bütünlüğünde öylesine ilginç gelenekler yerleşmiştir ki, örneğin, ilkbaharda kentten bağlara göç başlarken evlerde de kış odasından yaz odasına geçişler sözkonusuydu. Kent için aranan suyun, ev için de aranması ve aynı zamanda bir zevk öğesi sayılması, merhum *Süheyl Ünver*'in deyimiyle *"su şırıltısı olmayan mekân, Türk evi değildir"* denecek kadar önemliydi. Sözü şuraya getirmek istiyoruz: Fetihten sonra, yeni başkent İstanbul'a yerleşilirken, surlarla çevrili dar bir alanda, kiliselerin, manastırların, çarşıların, meydanların işlevlerine saygı duyularak özgün bir Türk-İslâm kenti kurabilmek, daha başlangıçta olanaksızdı. Ön koşullar, kent ölçeğinde de, ev ölçeğinde de sağlıklı bir imarın gerçekleştirilmesine izin vermeyecek ağırlıktaydı. Bununla

birlikte, Batının henüz etkili olamadığı 18. yüzyıl başlarında bile İstanbul evleri, küçük koltuk bahçelerine, su kuyularının, havuzcukların, çeşmelerin serinliğine sahipti. Öyleyken, dar ara sokaklarda bakımsızlık ve pislik aşılamayacak boyutlardaydı. Eski evler, yanıncaya ya da çökünceye kadar ayakta tutulmaya çalışılıyordu. Kuytular ve hatta kaldırımlar, çirkef kuyularının taşıntıları, çöp yığınları yüzünden dayanılmaz kokular yaymaktaydı. Evlerde genellikle ocak yoktu, soba henüz bilinmiyordu. İstanbul hanımları mangalda ateş örtmekte ve maltız yakmakta mâhirdiler ama, ağır kışları bu iki yöntemle geçirmek pek güçtü. En küçük bir dikkatsizlik, ünlü *"harik-i kebir"*lerden birini tutuşturuyordu. Acı bir gerçek, yangın canavarının, Dersaadet'i ikide bir, şuursuz sil süpürden geçirip imar fırsatları yaratmasıydı. Hatırlatalım ki, İstanbul'un gelmiş geçmiş en büyük imarcısı, ileri görüşlü Nevşehirli Damad İbrahim Paşa, Avrupa'dan getirttiği projeleri bu yangın yerlerinde uyguladı. Üçüncü Mustafalar, Üçüncü Selimler de imar yatırımları için benzeri yerleri seçtiler.

Kentin sıkışıklığı, onbinlerle ev, çok sayıda han hamam, çarşı cami, kilise vs. ise belediye hizmetlerinin yürütülmesini ve denetimi engelliyordu. Örneğin, Dördüncü Mehmed (1648-87) hazinedeki para darlığı sebebiyle "ev vergisi" koyunca bunun toplanması bir sorun olmuştu. Halk, konuyu farklı yorumlayarak *"Allah'ın revâ görmediğini padişah yapamaz"* demekte haklıydı. Dimitri Kantemir'in[1] tesbitlerine göre İstanbul'da ve kenar semtlerde yapılan binalar, Mimarbaşı'nın denetimindeydi. Ondan izin alınmadan bina yaptırılamadığı gibi, sultanlık fermanı ile konan yükseklikten daha yüksek yapı inşası da yasaktı. Mimarbaşı ve yardımcıları, duvarların sokağa taşmasını önlemekten de sorumluydular. Ama, mimarbaşılık, çoğu kez, iktidardaki kişilerin yakınlarına verildiğinden, değerli armağanlar ve rüşvetler karşılığında her türlü imar yolsuzluğu olabilmekteydi. Sözgelimi, Müslümanların 15, gayrimüslimlerin 13 *"vergi"*den (1 vergi: 3 karış) daha yüksek ev yapmaları yasaktı. Ama, mimar ağa, bu ölçüyü, eğimli arsanın yüksek kodundan alır, böylece ön cephe 30 *vergi*'ye kadar yükselebilirdi.

Bu açıklamalardan sonra, özgün bir kaynaktan, İstanbul'un 18. yüzyıldaki evlerinin özelliklerini ve mülkiyet sorunlarını aktaracağız. Bu kaynak, *Hicrî 1224* (Milâdî 1809) yılında, mahkeme sicillerinden derlenmiş bir yazmadır.[2] *Mecmuatü's-sukûk* adlı eserdeki *"sâk"* denen örneklerin çoğu İstanbul evleriyle ilgili. 1700'lü yılların imar sorunlarına

Mecmua'-i Sükük'un "Beylerbeyi Bahçesinin, Hazret-i Ebi Eyyub vakfından olup Kara Mustafa Paşa vakfının ve evlâdiyetinin alâkaları olmadığına dair ilâmı" içeren sayfası.

Şehnişin modasının alıp yürüdüğü 18. yüzyılda, iki ve üç katlı kârgir evlerin ördüğü sokak dokuları böyle manzaralar veriyordu. Fotoğraf 19. yy sonlarında çekildiğinden insanlarla mekânlar arasında rahatça iki insan ömrü yaş farkı var.

. İstanbul'da bir 18. yy. evi . Saçak altında "sene 1212" (Milâdi 1797) okunabiliyor. Fevkanî (üst), tahtanî (alt) katlı tipik bir menzil. Yanındaki bahçesiyle bu sevimli cephe, bir Anadolu evinden farksız olduğu için bize sıcak gelmektedir. Alt kat; kömürlük, mutbak, ahır vs. bölümler bulunduğundan taştandır. Üst katta ise hafif ve ucuz ahşap kullanılmış.

ışık tutan, sorunların nasıl büyüyerek zamanımıza kadar geldiğini düşündüren örneklerden seçtiklerimizi özetleyip sâdeleştirerek dört grupta topladık:

1) İstanbul'daki evler ve arsaları mukataaya bağlı veya vakıftır. Fetihten sonra şehirdeki evler, Türklere mülk olarak verilmişken, *Nişancı Mehmed Paşa*'nın tavsiyesiyle mülkiyet kaldırılmıştır.[3] Bu tasarruf yönteminin 18. yüzyılda da değişmediği görülüyor. İmar açısından en önemli sorun budur. Yanan, yıkılan, eskiyen binaların yenilenmesi; mütevellilerin, vakıf sandıklarının, icarcıların, hissedarların müdahaleleriyle çok zor sağlanabilmektedir. Yıkılan bir vakıf evin enkazının kaldırılması bile mahkeme ilâmı gerektirmektedir. Örnekler: *"Beşiktaş kasabası civarında Kılıç Ali Paşa Mahallesi'nde ismetlû Zeyneb Sultan hazretlerinin bir kıt'a sahilhânesi, Mevlevihâne, Yahya Efendi Türbesi'ne giden yol, sahilde biten yol ve sahille sınırlı, bundan önce Çırağan Yalısı'ndan ifraz olunan büyük arsadaki harici yeli* (selamlıklı) *ve dâhiliyeli* (haremli) *yalı tâbir olunur iki menzilin yıkılıp arsayı haksız yere zapteden bir gayrimüslimce yeni yalı yaptırılması karşısında Kılıç Ali Paşa Vakfı mütevellisi şikayetçi olmuştur."* (sayfa: 89), *"İstanbul'da Küçükmustafapaşa yakınında Molla Hüsrevefendi Mahallesi'nde el-hac Ali bin Abdullah, Hicrî 1159'da yaptırttığı ve vakfa bağladığı büyük evini, kendisinden sonra eşi Ayşe'ye, ondan sonra da Yeniçeri Ocağı'nın Yirmibeş Bölüğü'ne bırakmış, eşi Ayşe evin yarısını Hicrî 1174 senesinde 1500 kuruş muaccele ve beher gün iki akçe müeccele ile icara vermiştir."* (say-

Göksuyu ve Anadolu Hisarı. *Bir zamanlar burada,* Şeyhülislâm Murtaza Efendi'*nin yalısı varmış. Yalının* cebelinden *(korusundan) çıkan on* masuralık *tatlı suyun bir* masurasını, *Efendi Hazretleri, yalı komşusu hattata vermiş. O da* hüsn-ü hat *ile iki cilt kitap yazıp armağan etmiş... Mahkeme sicillerine geçmiş tuhaf bir komşuluk ilişkisi.*

Sur-içi İstanbul'un görünümü.

Yeniköy'de *yalılar. Bu görünümler Avrupaîdir. Daha eskilerde, her yalı 300-500 dekarlık özel bir korunun eteğinde,* sahil-i bahrde *ve pek seyrekti. Koru, odunuyla tatlı suyuyla yalıyı besleyen doğal bir unsurdu.* Kayıkhanedeki hanım iğnesinin *de salt bir gezinti kayağı değil, ulaşım aracı olması gibi.*

Kâğıthane. Günübirlik kır eğlencelerinin yapıldığı, kentin en romantik köşesi bilinir. Resim de bunu doğruluyor. Daha eskilerde burada kâğıt değirmenleri varmış. Ad bu imalathanelerden kalma. Sonraları havan topu, mermi, mühimmat fabrikaları kurulmuş. *Kâğıthâne Deresi*'nin tabanındaki kil ve kum ise yüzyıllarca İstanbul'daki inşaatlarda kullanılmış. Saray ahırlarının atları da *Hıdırellez*'e (Aya Yorgi yortusuna) kadar burada otlanırmış.

fa: 94), *"Mahmiye-i İstanbul'da Ayasofya-yi kebîr yakınında İshak Paşa Mahallesi'nde, süknâsı ilmiyeye koşullu olan ve hâkim tarafından imam Hasan Efendi'ye sonra da oğlu Molla Mehmed'e tevcih edilen ev, boşalmış olması sebebiyle süknâya muhtaç Ahmed Efendi'ye tevcih edilmiştir."* (sayfa: 119), *"Kabataş'ta birbirine bitişik üç küçük ev vakıf olup icarla Salih Efendi'nin tasarrufunda iken adı geçen her üçünü de yıktırıp yerine bir bab hariciye tâbir olunur bina inşa ettiğinden varisleri bu bina vakıf değildir iddiasında bulunmuşlardır."* (sayfa: 109), *"Kanlıcak karyesinde bina buyurulan çeşmenin giderleri için, akara dönüştürülmesi koşulu ile bir miktar para vakfeden hayır sahibinin bu parasıyla mütevelli Rumeli Kazaskeri, Hâcehatun Mahallesi'nde 3500 kuruşa bir ev alıp kiraya vermiştir."* (sayfa: 134), *"Mahmiye-i İstanbul'da Ördekkasap Mahallesi'ndeki vakıf evin yarım hissesi, mutasarrıfı hanımca 1500 kuruş bedelle satılmıştır"* (sayfa: 100), *"Balat çarşısında Kondu'nun oğlu Marko, şer'i mecliste, Balat reayasından tanıklar önünde, Koço zemminin kendisini gammazlaması sebebiyle eski Delvine mutasarrıfı Paşa'nın, Balat'daki evini bastırıp yaktırdığını, 8 bin kuruşluk malını gasbettiğini, paşa ile mürafaasını mümkün görmediğinden Koço'dan dâvacı olduğunu bildirmiştir."* (sayfa: 247), *"Molla Hüsrev Mahallesi'nde Recep oğlu Hüseyin, oturduğu evin avarız vakfından olduğunu ve icar ödediğini, evin mülkiyetine mutasarrıf bakkal Süleyman'ın mülkü başkasına sattığını bildirerek şüf'a hakkı istemiştir."* (sayfa: 248), *"Beğlerbeği Bahçesi, Ebi Eyyub vakfından olup Kara Mustafa Paşa vakfının ve evlâdiyetinin ilgisinin bulunmadığına dâir ilâmın sureti. Asrında veziriâzam olan Kara Mustafa Paşa'nın evlâdından Ayşe, Zeynep ve Emine adlı hanımlar, evkaf müfettişi Ali Efendi'nin başkanlığındaki şer'i mecliste, -Kara Mustafa Paşa hayatta iken Beğlerbeği'nde Şah Sultan Mahallesi'nde Taşlıburun denen yerde Ebi Eyyub vakfından senede 2744 akçe mukataa bedelli arsanın üzerine, yalı tâbir olunur bir bina ve müştemilât yaptırtarak bunların süknasını, kuşaktan kuşağa çocuklarına vakfettiğini, atalarından olup bu vakfa mütevellilik eden Kapudan Mustafa Paşa'nın bu yalı binalarını, bir senetle Üsküdar'da, Kadı karyesindeki 3813 zira' arsalı, hariciyeli ve dahiliyeli iki katlı, çok sayıda odayı ve müştemilatı kapsayan yalı ve Çengel karyesi yakınında yine Beğlerbeği'nde içinde 6 masura akarsuyu, eski köşkü, iki odası, harap havuzu ve dört bostan kuyusu bulunan bahçeyle bedelleştiğini, Eyüb mütevellisinin bu yerleri kiraya vermeye kalkışarak kendilerine haksızlık ettiklerini bildirmişlerdir."* (sayfa: 113)

2) Bizans'tan kalan binaların kârgir veya tahtadan yapıldıklarını, çoğunun da bir katlı olduğunu, *Fatih İmareti vakfiyyesi*'nden öğreniyoruz.[4] İkişer, üçer katlı binalar yalnız Galata kesiminde yapılmaktaymış. 15. yüzyılın sonlarında kentin nüfusu hızla artınca eski binaların üstüne katlar eklenmiş ve o zamanlar *"gurfe"* denilen *cihannümâ*'lar kondurulmuş. Altlı üstlü binalara *"menzil"* tek katlı küçük evlere de *"beyt"* deniliyormuş. Türkler, hem zelzelelerin etkisiyle hem de ucuzluğu hesaplayarak ahşap evleri tercih etmekteymişler. 18. yüzyılda durumun değişmediği, yaşam alışkanlıklarının süregeldiği görülüyor. Bu yüzyılda evler benzer tip ve plânlardadır: *"Fevkanî"* (üst), *"tahtanî"* (alt) katlı, ender olarak da *"ulyâ"* (üst), *"vusta"* (orta, *"süflâ"* (alt) olmak üzere üç katlıdır. Selâmlık bölümüne *"hariciye"*, hareme *"dâhiliye"* denilmektedir. Evlerin yıkılmadan ayakta tutulmasına çaba gösterilmesi sebepsiz değildir. Zirâ, yıkılanın yerine yenisini yapmak zordur. Bu durum, uzun bir zaman içinde, esasen küçük olan evlerin dikey taksimata tâbi tutulmasına yolaçmıştır. Anlaşılıyor ki İstanbullular, *'nohut oda bakla sofa'* deyimini, yüzyıllardır kullanmak zorunda kalmışlardır. *Mecmuatü's-Sukûk*'dan seçtiğimiz ilginç ev tanımları şunlardır:

"Sancaktar Hayreddin Mahallesi'nde beher ay 9 akçe icareli vakıf menzilin yarısı. Bir kebir oda, bir sagir (küçük) *oda, dehliz ve ocak ile altında kenif* (WC) *ve 96 zira' avlulu"* (sayfa: 257), *"Karabaş Mahallesi'nde Abdülmennan Çelebi'nin bir taraftan haffaf Mehmed Çelebi mülkü, bir taraftan berber Hacı Osman menzili, bir taraftan kalemter ahçı Rıf'at Efendi menzili ve bir taraftan da anayol ile çevrili, fevkanî iki oda ve bir soffa, dehliz ve abdeshane ile mağsel* (banyo), *tahtanî bir oda, mutbah, kenif ve su kuyusu ile avlusu olan mülk-i menzili"* (sayfa: 250), *"Salih kişilere meşruta olan fevkanî iki oda bir soffa, tahtında mutbah ve kenifi ile su kuyulu avlusu olan, Oruçgazi Mahallesi'nde ev"* (sayfa: 119), *"Medine-i Üsküdar'da Örfiyecibaşı Mahallesi'nde, bir süre önce ölen Hamamîzâde el-hac Mehmed'in varislerine ait, hariciyeli, dâhiliyeli, müştemilâtlı evin bölüşümü: Hariciyenin, harem kapısı hizasından ve haremdeki kömürlüğe kadar düz bir hatla ayrılmasıyla hariciye bahçesi, köşkü, kahve odası, kebir oda ve buna bağlı odalar, kenif, sokak kapısı ve iki su kuyusu bir tarafa; sokak kapısı üzerindeki kebir oda, buraya bağlı odalar, geçme oda* (mabeyn odası), *nim-soffa ve ikinci kebir oda, altındaki kenif, oda ve ahır ile müştemilat diğer tarafa verilmiştir"*

(sayfa: 235), *"Hocapaşa çarşısında, bir tarafı horasancı, bir tarafı nalbant dükkânları, bir tarafı anayol olan, iki katlı, üç odadan ve bir nalbant dükkânından ibaret Hocapaşa Vakfı'ndan ev"* (sayfa: 101), *"Tophane'de Sehilbey Mahallesi'nde, bir yanında Hüsnü-zâde yalısı bulunan fevkanî ve tahtanî çok odalı, hamamı, mutbahı, kileri, iki su kuyusu, mahzeni, kenifleri, iki dükkânı, kayıkhanesi olan yalı. Sultan Bayezid-i Velî Vakfı'ndan olup senede 120 akçe mukataalıdır"* (sayfa: 258), *"İstanbul'da Kadıçeşmesi yakınında Altıboğacı Mahallesi'nde, dört yanında; Şeyhülislâm'ın saadethânesi, Çeşmi zâde Bahçesi, Ömer Çelebi menzili, hususi bir yola cepheli müteehhilin odaları ve anayol bulunan mülk. Bahçesinde bir su hazinesi, bir bahçıvan odası, büyük bir bostan kuyusu, iki masura tatlı su, meyveli ve meyvesiz ağaçlar vardır. Hadice Hanım Vakfı olup senede 360 akçe icar ile Şeyhülislâm'a verilmiştir"* (sayfa: 31), *"Silivri nahiyesinde, Fethi karyesinde, hariciyesinde 12 odası, bir hamamı, 6 anbarı, 2 ahırı ve samanlığı, iki büyük bahçesi ve bir bostanı avluları olan çiftlik. Kırım Hanı Kaplan Giray 5000 kuruşa satın almıştır"* (sayfa: 138).

Bu tanımlar, 18. yüzyılda, henüz dış etkilerden uzak İstanbul evlerinin karakteristiğini veriyor: Küçük bir avlu, su kuyusu, plâna dâhil banyo ve wc, büyükçe evlerde harem-selâmlık ayırımı, sofa ve boyutlarına göre *"kebir"*, *"sagir"* diye nitelenen odalar. Yalılar geniş bahçelere sahiptir. Yalılarda ve büyük evlerde tatlısu çeşmeleri de vardır.

3) Günümüzdeki gecekonduların işlevinde, aynı çevreden ya da meslekten insanların, ailelerin barınmalarına mahsus yerleşim düzenlerinin 18. yüzyıldan daha gerilerde de görüldüğü kuşkusuzdur. 18. yüzyıldaki bu tür yerleşimlerin başlıca özelliklerini, bir *"tarık-ı has"* (özel yol) üzerinde sıralanışları, her meskenin bir *"oda"*dan ibaret oluşu, su kuyusunun, kenifin ortak kullanılışı olarak tesbit ediyoruz. Bu yerleşimler, barındırdıkları zümrelere göre *"çerkez odaları"*, *"sultan odaları"*, *"bey odaları"*, *"sıra odalar"*, *"müteehhilin odaları"*, *"bekâr odaları"*, *"yahudhaneler"* vb. adlarla anılmaktadır. Bunların statülerinin korunması için önlemler alındığı görülür. Örneğin, odalara şehnişin eklenmesine bile izin verilmemektedir. *Tarık-ı has* halkının ortak kararı olmadıkça onarım bile yapılamaz. Bitişik nizamdaki odalar da vakıflara aittir.

"İstanbul'da Hocapaşa Mahallesi'nde Çerkez odaları demekle mâruf, tarık-ı hasdaki bir odanın sahibi şikâyette bulunarak tarık-ı has erbabından Recep'in, çerkez odalarında aslında şehnişin olmaması sebebiyle izinsiz yeni bir şehnişin yaptırmasının önlenmesini istemiştir" (sayfa: 263), *"İstanbul'da Sultan odalarında oturan Ağabeg oğlu Sefer adlı zemmi"* (adıgeçenin dâvası konumuzla ilgisizdir) (sayfa: 223), *"Aksaray yakınında İsmailağa Mahallesi'nde Beg odaları demekle mâruf, tarık-ı hastaki menziller.."* (sayfa: 98), *"Keşif Nâibi efendi, hassa mimarlarıyla müteehhilin (evliler) odalarında varıp işbu müteehhilin odaları ahalisinin ortaklaşa kullandıkları su kuyusunun yanına komşu evin çirkef kuyusu kazmaları hususunu incelemişlerdir"* (sayfa: 3), *"Dârü'l-hılafetü'l-aliyyetü'l-Kos-*

Balıkçılar semti. Evlerin önünde kayık çekekleri var. Ev yaşamıyla geçim düzeninin buluştuğu Kumkapı kıyıları farklı geleneklere sahipti.

Beykoz'da yalılar. Bu görünümler Avrupaîdir. Daha eskilerde, her yalı 300-500 dekarlık özel bir korunun eteğinde, *sahil-i bahr*de ve pek seyrekti. Koru, odunuyla, tatlı suyuyla yalıyı besleyen doğal bir unsurdu. *Kayıkhane*deki *hanım iğnesi*nin de salt bir gezinti kayığı değil, ulaşım aracı olması gibi.

tantiniyyetü'l-mahmiyye'de, Balatkapusu'nda, Hamamî Muhyiddin Mescidi şerifi vakfından Havass-ı Refia (Eyüb) *kazasına bağlı Hasköy'deki yahud-hâne denen birbirine bitişik dört kapı mülk-i menzil...''* (sayfa: 88), *''Hasköy'deki Behr-dar Ağa Yahudhânesi ve iki tarafından tarık, bir tarafından deniz kıyısı ile çevrili bir Yahudhâne'nin vakfa devri...''* (sayfa: 193)

4) Evlerle ilgili işlemler ve dâvalar da ilginç yönler gösteriyor. Oysa, geçen yüzyıllarda İstanbul'un da öteki kentlerin de imar başıboşluğunda geliştiğini düşünenlere rastlanıyor.[5] Bunlara göre *''Eskiden şehrin içindeki yapıların kat sayılarını, yüksekliklerini, cadde genişliklerini belirleyen imar ve zabıta kanunları mevcut olmadığından, mülk sahibi ile usta ve yardımcıları, diledikleri gibi, plânsız evler yapmaktaymışlar.''* Bunun hiç de böyle olmadığını ilâm örneklerinden izleyelim:

''Yanan medresenin yerine yenisinin yapılması ve kalan kısımlarının onarılması için, ferman gereği, keşif nâibi İbrahim ile hassa mimarlarından esseyyid Mehmed Halife ve Yahya Halife, Kantarcılar'daki Kebenkçi Sinan Medresesi'ne varıp belgede yazılı Müslümanların önünde bir oturum düzenlediklerinde; medresenin 6 şevval 1169 (4.7.1756) tarihindeki büyük yangında yanması ve talebe-i ilimin yurtsuz kalması üzerine medresenin yeniden yapılması için mütevelli kaymakamına izin verildiği anlaşılmış; mimarlar, yerinde keşif yaparak yeniden inşa edilecek 8 odanın boyunun 35 zira', eninin 10 zira', her bir odanın genişliğinin 6, derinliğinin 10 zira' olması ayrıca tahta perde, kuyu üzerine sakıf, câme-şuri-hâne üzerine sakıf, medrese kapısı, yanmayan dershanelerin iç ve dış duvar sıvaları, kapı önüne sundurma, su kuyusuna yeni bilezik ve musluk, avluya kaldırım vs. yapılması gerektiğini tutanağa geçirmişlerdir'' (sayfa: 105-106). Görülüyor ki, Bayındırlık elemanlarının günümüzde yapmakta olduklarından farksız bir keşif ve ölçüm sözkonusudur. *''Konya halkından olup dâva için İstanbul'a gelen el-hac Ömer bin Mustafa, Şer'î mecliste, daha önce Konya'da kadılık yapan esseyyid Mustafa Efendi'nin, evinin üstüne yaptırttığı bir odayı yıktırdığını ileri sürmüş, adıgeçen kadı da odayı, pencerelerinden civarda oturanların evlerinin harem bölümlerinin görüldüğünü tesbit ederek yıktırdığını; bu şekilde başkasının kadınlar dairesine bakan, sonradan yapılma bölümlerin Konya'da eskiden beri yıkılageldiğini açıklamış ancak yine de 200 kuruş tazminat ödemeye mahkûm olmuştur''* (sayfa: 176-177). Benzeri olayların İstanbul'da da sıkça yinelendiği anlaşılıyor: *''Davudpaşa'da Bayezid-i Cedid Mahallesi'nde oturan Hadice Hatun, şer'i meclise gelerek, Hassa mimarları da hazırken, Musa bin Abdurrahman'ın, kendi evinin karşısına izinsiz yeni bir bina yaptırdığını, bunun üst ve orta katlarındaki şehnişinlerden kendisinin oturduğu evin içinin görüldüğünü, gereken inceleme yapılarak şehnişinlerin yıkılmasını açıklamış ve istemiştir. Mimarlar da şehnişinlerin kesilmesine ve Hadice Hatun'un evi tarafına pencere açılmamasına karar vermişler; Musa bin Abdurrahman'dan bu yolda teahhüd alınmıştır''* (sayfa: 262), *''Mesih Paşa Vakfı'ndan bir evin damına mütevellinin izinsiz yaptığı tahtaboş, komşuların, bizim evimizin içine bakıyor diye şikâyetleri üzerine ve bu tür tahtaboşların inşasını yasaklayan ferman gereği yıktırılmıştır''* (sayfa: 266), *''Denizabdal Mahallesi'nde eski sadrazamlardan Said Paşa'nın konağına bitişik evin, İbrahim Ağa'dan önceki sahibince onarılırken şehnişin saçağının 14 parmak genişlikte 6 parmak derinlikte konak arsasına geçtiği; yağmur sularının saçaktan arsaya aktığı şikâyet edilerek konak arsasına, bitişik evden daha yüksek yeni bir bina yapılacağından, İbrahim Ağa evinin saçağının kesilmesi istenmiş; gelen heyet, eskiden beri saçak suları akageldiğinden bu isteği reddetmiştir''* (sayfa: 260).

İstanbul'un iki yakası denince akla sur-içi ile Galata gelir. 19. yy. sonunda iki tarafın manz İstanbul ile, ticarî çıkarların ve kozmopolit yığılmanın istiflediği sevimsiz yapılardan bir Gal

Bina yüksekliklerinin sınırlandırıldığı ve buna uymayanların fazlalıkları sökmek zorunda bırakıldıkları konusunda da şu ilâm enteresandır: *''Keşif nâibi*

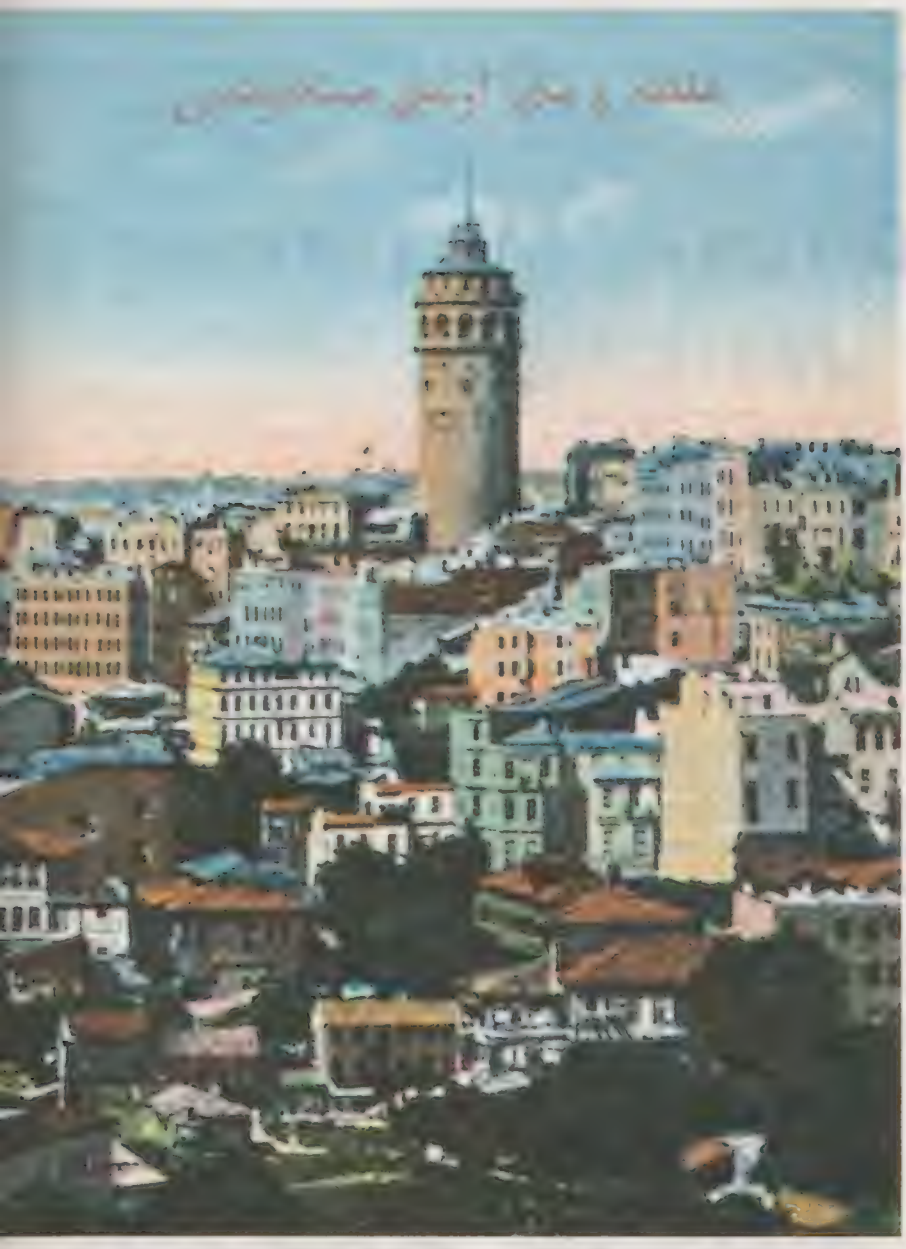

r kıyaslama olanağı veriyor. Tarihsel yapıların abidevî görünümleri altında plânlı ve rahat bir

Mehmed Efendi ile Hassa mimarlarından Mehmed ve Osman halifeler, İstanbul'da Azablar yakınında Elvanzâde Mahallesi'nde, takiyeci el-hac Ömer evinde toplanıp tanık Müslümanlar da varken şikâyetçi Mustafa'yı dinlediler. El-Hac Ömer'in yeni yaptırdığı evinin yalnız dâhiliyesinin mugayir-i kadim (geleneklere aykırı) *ve hilâf-ı emr-i âli* (yasalara uymayan) *tarzda bir miktar yüksek yapıldığını tesbit ederek 6 parmak* (yaklaşık 20 santim) *indirilmesini senede bağlamışlar ve nizayı sonuçlandırmışlardır''* (sayfa: 266). Kamuya ait yerlerin işgallerinin de önlendiği, bu konuda halkın duyarlı olduğu şu olayda görülmektedir: *''İstanbul'da Haydarpaşa Mahallesi'ndeki anayola giden Keşif nâibi ile Hassa mimarları, burada akt edilen şer'î mecliste, çevre halkını dinleyip keşifte bulunarak, Haydarpaşa Hamamı ve Medresesi önünden Bacağî Alaeddin Mahallesi'ne, oradan da Unkapanı'na giden yolun, Fetih'ten beri gelip geçene açık olduğunu, oysa bazılarının, Haydarpaşa Hamamı önü ile Bacağî Mahallesi başına birer parmakkapı koyarak geceleyin kimsenin, hattâ zâbıta görevlilerinin geçmelerine izin vermediklerini, yol üzerine bina yaptıklarını saptamışlar; işgalin kaldırılmasına ve yolun geceli gündüzlü açık tutulmasına karar vermişlerdir''* (sayfa: 265).

Son bir örneği de fen ve hukuk heyetinin yaptığı bir ev taksimi konusunda verelim: *''Sekbanbaşı Yakubağa Mahallesi'ndeki eve giden Keşif nâibi ile Hassa mimarları, tanıklarla birlikte, Safiye Hatun Vakfı'ndan evin taksimini, vakıf mütevellisi de hazırken yapmışlardır. Ev, üst katta bir oda iki sofa, dehliz, kenif; orta katta üç oda bir kenif, dehliz, kiler ve mağsel (banyo); alt katta da bir oda, mutbah, ahur, iki kenif ile su kuyusu da olan bir bahçeyi kapsamaktadır. Seneliği 330 akçe mukataa-yi kadime ile hissedarlarının tasarrufundadır. Evin arsası 564,5 zira'-terbidir. Üst katta bir oda, küçük sofa; orta katta iki oda ve kiler; alt katta bir oda, ahır ve kenif ile bahçeden 79 zira'-terbi yer Hadice'ye, kalan 143 zira'-terbi yer ile üstte bir sofa, dehliz ve kenif; orta katta bir oda, dehliz ve kenif; altta da mutbah, kenif, kiler ve mağsel ile su kuyusu Emine'ye ayrılmıştır''* (sayfa: 252)

Ev arsalarının genellikle vakıflardan, *mukataa bedeli* ödenerek temin edildiği; arsası hâriç bina fiyatlarının 1500-3000 kuruş[6] arasında olduğu, mülkiyet konusu arsaların *zira'-terbi* (mimar arşını karesi) hesabıyla 4,5-5 kuruştan satıldığı anlaşılmaktadır.

Sonuç: Belgelerde *''Feth-i Hakanî''* diye geçen, 1453'te İstanbul'un alınışından, ta Tanzimat yıllarına değin, Dersaadet için de taşra kentleri ve kasabaları için de kesin kuralların geçerli olduğu, İstanbul'da ferdî mülkiyete izin verilmediği, ünlü paşaların bile yalılarını konaklarını vakıflardan kiraladıkları arsalara yapabildikleri, 5-10 santimlik fazla yüksekliklerin yıktırıldığı, fen ve hukuk kurullarınca ayrıntılarla bile ilgilenildiği ''Osmanlı yüzyılları''nı tartışırken ya da geçmişle kıyaslamalar yaparken daha dikkatli olmamız gerekiyor. □

(*) Tarihî Türk Evleri Haftası'nda 30 Mayıs 1989 günü Alarko Merkezi Konferans Salonu'nda yapılan seminerde ''Kentlerimizde İmar Faaliyetlerinin Getirdikleri-Götürdükleri'' konulu 2. oturumda yazarın sunduğu tebliğ.

[1] Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, Cilt 3, s.131, not 113; s.379-380.

[2] Kırımî-zâde esseyyid Mehmed Neş'et Efendi'ye ait, Mehmed Sadık Efendi'nin derlediği *Mecmuatü's-sukûk*. İstanbul'da Mahmud Paşa Mahkemesi kâtib-i evveli olan Mehmed Sadık, bu eserine, çoğu İstanbul mahkemelerinin ilamlarından seçilmiş 400 sâkk koymuştur. Bilindiği gibi ''sâkk'', mahkemelerce düzenlenen ilâm, hüccet, temessük vb.'nin yazılış kurallarına uygun en doğru örneklerine denir. Yazma, özel bir kitaplıkta olup sahibinin izniyle tamamının fotokopisini almış bulunmaktayız. Derlemenin Hicrî 1224'te (Milâdî 1809) yapıldığı tesbit edilmekle birlikte içerdiği sâklardaki tarihler genellikle 1700'lü yılları gösterir.

[3] Osman Ergin, *Fatih İmareti Vakfiyesi*, İst. Belediye Mat. 1945 sayfa 13-14.

[4] *a.g.e.*, s.17.

[5] *19. Yüzyıl'da İstanbul Hayatı*, İst. 1988, sayfa 14.

[6] 18. yüzyılda 1 kuruş, İstanbul vezni ile 6 dirhem (19, 24 gr) halis gümüş olup 40 para karşılığıdır.

Anadolu'da Luwi Kültürünün Mirasından Birkaç Ad Üzerine

BİLGE UMAR

İştikakçılık, profesyonel "müştekik"lere bırakılamayacak kadar ciddi bir iştir! Harvard'dan Şinasi Tekin dostumuz, sürdürmeye söz vererek bize "Köşk"le açtırdığı "İştikakçının Köşesi" yazılarını göndermeyi ihmal etse de, biz yitik Anadolu dillerinin bile etimolojilerini bile yaparız.

I. Giriş ve yazının amacının belirlenmesi

BU YAZI, değerli hocamız, büyük ustamız Ord.Prof.Dr. Ekrem Akurgal ile ve sevgili meslekdaşımız Prof.Dr. Cevdet Bayburtluoğlu ile bir zamanlar karşılıklı sohbetlerimizde aklımıza takılmış soruların, o sırada verilememiş yanıtlarını ortaya koymak umudunda, hatta iddiasındadır. Bu nedenle, şimdiki yazımı, saygı ve sevgilerimle, kendilerine adıyorum.

II. Çok anlamlı bir "emsal" olay: Luwi dilindeki Sadruda adının Hellen ağzında Erythrai biçimine girmesi; Adra'nın Herakles kılığına büründürülmesi

Ramsay'ın yapıtı[1] bir hazinedir. En ummadık yerinden, kıyısından köşesinden kurcalayınca, en değerli bilgi kaynakları fışkırır. Oradaki, hiç önemsenmeye değer gibi görünmeyen, benim de kitabı ilk okuyuşlarımda hiç gözüme çarpmayan bir kayıt[2] belirtiyor ki, Hierokles'in yapıtında,[3] Anadolu'nun Ionia bölgesindeki (kalıntıları Çeşme kuzeydoğu yakınında Ildırı köyüyle içiçe bulunan) ilk Hellenleştirilmiş kentlerden Erythrai'nin adı, "fena yazılmış" olarak, Satrote biçiminde geçmektedir.

Kuşkusuz, kendi yapıtını hemen hemen tam 100 yıl önce yazan Ramsay, Luwi'lerin adını bile duymuş olmadığı için[4] ve Luwi dili hakkında, bu dilin "kutlu, iyi, güzel" anlamlarına gelen swa öntakısı hakkında,[5] Luwi/Pelasgos baştanrısı Adra/Odra hakkında[6] hiçbir bilgisi bulunmadığı için, elbette, Erythrai yerine Satrote yazılmasını kesin güvenle "bir yanlışlık"a bağlayacaktı.

Oysa, yazım yanlışının bu kadar ağırı olamaz. Kaldı ki, Hellen dilini konuşan bir yazar, yapıtında, Anadolulu dilden gelme bir adı Hellen ağzının fonetiğine uydurarak "tağyir etmiş" olabilirse de,[7] bunun tam tersine, Hellen dilindeki pek ünlü bir adı, Hellen dilinde hiç anlamı olmayacak biçimde Satrote diye değiştirip yazmış olamaz. Demek ki, Satrote, Erythrai'nin İS 6. yüzyılda bile Anadolulu yöre halkınca kullanılan, Hellenlerce dahi bilinen adıydı, asıl adıydı. Gerçekten, yazıda hep Hellen ağzındaki resmî ad kullanıldığı halde Anadolu kentinin yerli dilden gelme asıl adının binyıllar boyunca yaşamasına ve hatta bazan, sonunda resmî ad unutularak Anadolulu adın tek başına kalmasına pek çok örnek vardır;[8] bu duruma Ramsay de değinmiştir.[9]

Anadolu'nun Luwi dilinden gelme tarihsel adları üzerine on yılı aşkın zamandır çalışmakta olmam nedeniyle,[10] Hierokles'in Satrote diye aktardığı adı kolayca ögelerine ayırabiliyor ve anlamını görebiliyorum. Bu adın içinde, tıpkı Satrai[11] ve Sodra[12] adlarındaki gibi, S(wa) - Adra/Odra'yı, yâni "Kutlu Koca"yı (Ana Tanrıçanın Kocası'nı), Satr(a) bölümünde hemen tanıyoruz. Sondaki -ote dahi, Perkote adından[13] malûmumuz, mârufumuzdur. Perkote'nin Luwi dilindeki öz biçimi, "Dağ Hisarı" anlamında Perguda/Perguta'dır. Bu ad, perga (yüksek, dağ) sözcüğüyle uda/uta (kuta'nın[14] k'si atılmış çeşitlemesi:[15] duvar; buradan, surla çevrili kent, hisar) sözcüğünden türetilmiştir. Perguda/Perguta adı sonundaki, hisar'ı anlatan uda/uta Hellen ağzında nasıl -ote olmuşsa, Satrote adı içinde de -ote yerine -uda'yı geri getirince adın Luwi dilindeki öz biçiminin Sadruda/Sadruta/Satruta olduğunu[16] görüyor ve bunun "Kutlu Kocanın (Adra tanrının) Hisarı" demeye geldiğini anlayabiliyoruz.

Erythrai diye tanıdığımız kente ilişkin başka bir bilgi kırıntısı, hem kentin adının Luwi/Pelasgos tanrısı Ad-

ra/Odra(Atra/Otra) ile bağlantısını doğruluyor, hem de Sadruda/Satruta adının nasıl olup da Erythrai'ye döndüğünü anlamamıza olanak veriyor. Şöyle ki:

Bu kentte, sözde "Denizden bir sal üzerinde çıkagelen bir Herakles heykeli nedeniyle"(!) Herakles tapkısı vardı.[17] Üstelik, Pausanias'ın[18] anlattığına göre, Herakles tapınağına girme hakkı, kadınlar arasında, yalnız Trakya'lı kadınlara tanınmış imiş. Sadruda adından, kentin S(wa) - Adra ile, Kutlu Koca ile bağlantısını anlayınca kentin baş tanrısının Hellenleşme döneminde Herakles kimliğine büründürüldüğünü sezinler gibi olmuşken, bu yeni bilgi kırıntısı, sezgimizi güvenli bir kanıya çeviriyor. Çünkü Hellen dilinde, bizim Trakya diye söylediğimiz sözcük Thrake'dir ve bunun sonundaki, Latin yazımında e ile gösterilen ünlü sesin aslı, Hellen yazımında, eskiden a'ya yakın değer taşıyan eta (Hellen'lerin abc'sindeki H) harfiyle belirtilir. Böylece sözcüğün daha doğru biçiminin Traka yâni (O)tra - ka, Farsçası Odra-gâh, Türkçesi Odra-yeri olduğu anlaşılır.[19] Gerçekten, Adra/Odra tapkısı, en eski tarihsel coğrafya adlarıyla kanıtlanıyor ki, özellikle Anadolumuzun Troas bölgesinde ve Traka/Thrake/Trakya'da yaygındı.[20] Erythrai'de neden dolayı Herakles kılığına bürünmüş tanrının tapınağına hiçbir başka kadın giremiyordu da Traka'lı kadınlar girebiliyordu, bunun yanıtı artık pek açıktır: Çünkü Traka, yukarıda söylendiği gibi, Odra yeri, Odra'nın yurdu demektir ve Adra/Odra tapınağını da anlatır (karş. Hellen dilinde Artemision, Akhilleion vb.); Traka'lı kadın, adına bakılırsa, kendi yeri yurdu Adra/Odra tapınağı olan kadındır! Kim bilir kaç yüzyıl geriye giden bu "yalnız Traka/Trakya'lı kadınları tapınağa alma" geleneğinin kökenini Hellenler anlayamadığından, bilmediğinden, "Herakles heykelini kendi kendine deniz üstünde çıkagetiren sal'ı kıyıya çekmek için Trakyalı kadınlar saçlarını kesip örerek halat yaptılardı" diye pek kaba saba uydurma işçiliği gösteren bir açıklama uydurulmuştu.

Bu bilgilerle, artık, Sadruda yâni S(wa) - Adra - Uda'nın, "Kutlu Kocanın Hisarı"nın nasıl Erythrai olup çıktığını da görebiliyoruz: Kentin adı, Hellen ağzında, önce, Swa - Adra'nın Hellen diline tam bir çevirisi olarak Eu - Adra idi (nitekim bizim Adra, Roma'lılar öncesi İtalya'da da[21] Hellen ağzında Euandros yâni Eu-Andros olmuştu);[22] sonra bundan, Eu-Adra'nın Halkı anlamını belirtmek için, çoğul biçim türetildi, Eu-Adra yerine Eu-Adrai dendi (karş. Athenai, Athena Halkı). Son aşamada da Eu-Adrai, Hellen dilinde erythros (kızıl) sözcüğünden türetilmiş ad'a benzetildi ve nasıl Anna Komnena'daki Akrokos Dağı Türk ağzında çarpıtılıp Eğrigöz Dağı edilmişse, Eu-Adrai de Hellen ağzında Erythrai oldu çıktı. Hellen ağzında başına önce Eu öntakısı almış bazı adların da sonra aynı gelişmeyi geçirdiği ve örneğin Ermes (Lâtin yazımında Hermes), Ermos (Lâtin yazımında Hermos) adlarının da aslında Eu-Mas (Kutsal Tanrı), Eu-Ma (Kutsal Ana, Ana Tanrıça)'dan çıkma olduğu kanısındayım, ancak şimdiki konudan sapmamak için bu sonuncu adlar üzerinde durmayı başka bir yazıya bırakıyorum.

III. Pauwaka'dan Phokaa/Phokaia adının çıkması

Phokaia, Anadolu'nun Aiolis denmiş kıyı bölgesinin orta yerinden biraz güneyde, Hellenlerin Ion boyunca Hellenleştirilmiş bir kent idi; ona şimdi Foça diyoruz. Phokaia adında, Latin yazımında o ile gösterilen harf, Hellen yazımında, w (uğa) sesine işaret eden omega'dır. Adın son bölümünün yazılışı ise, çeşitlidir: Aiolos Hellenleri, bitişi -kaa diye yazıyorlardı, örneğin Lesbos'lu Sappho'dan kalma bir parçadaki yazım böyledir;[23] aynı bitişi, Hellen'lerin Dor boyu, -kaia diye, Ion boyu ise bazan öyle bazan da ona yakın biçimde, son harf olarak (eskiden A'ya yakın değer taşıyan) eta yani Hellen abc'sindeki H harfini kullanarak yazıyorlardı.[24]

Hellen ağzında Phokaa/Phokaia biçimine bürünen adın kökeni ve anlamı, inandırıcı biçimde açıklanamamıştır. Kimine göre ad, phokaina denen bir tür fok balığı ile ilgilidir; Foça önündeki adacıklar fok balığına benziyormuş da, o yüzden kent böyle Phokaa/Phokaia diye adlandırılmış. Bu söylence yüzünden şimdi Foça'nın orta yerine bir fok balığı heykeli dikilmiştir. Oysa, phokaina'dan türetilecek bir ad, Phokaa yahut Phokaia biçiminde olamazdı. Kimine göre de, kenti Yunanistan'daki Phokis bölgesinden (Phokis sözcüğü, eski Hellen dilinde, bir tür armudu anlatır) gelme göçmenler Hellenleştirip böyle Phokaa/Phokaia diye adlandırmış imişler. Ama Phokis sözcüğünden türetilecek bir ad dahi Phokaa, Phokaia biçiminde olamaz; Phokia gibi bir şey olabilir.

Luwi dili üzerine yeterince bilgi edinmiş bir kimse, Strabon'daki şu bölümü[25] görür görmez Phokaa/Phokaia adının kökenini, öz biçimini, anlamını anlayacaktır:

Paktolos (Sart Çayı - Umar) ve halen Phrygios olarak adlandırılan Hyllos (Kum Çayı - Umar) da Hermos'a (Gediz Irmağı'na - Umar) dökülür. Bu üçü (daha doğrusu, diğer ikisiyle birleşen Hermos - Umar) ve onlarla birlikte daha az önemli nehirler (örneğin Nymphaios/Kemalpaşa Çayı; o da Gediz'e dökülenlerdendir - Umar) birleşerek Herodotos'un[26] dediği gibi Phokaia yakınında denize dökülür.

Gerçekten, 1702'de çizilmiş bir "İzmir Körfezi ve yakınları" haritasında,[27] Hermos/Gediz'in, tıpkı şimdi olduğu gibi, o zaman da Menemen ile Foça arasında denize aktığı görülüyor. Irmak sonradan, kendi doldurduğu ova içindeki yatağını değiştirip Menemen yakınında güneye yönelmiş, şimdiki Karşıyaka'nın batı yanıbaşından geçerek İzmir Körfezi iç bölümünün en dar yerine akmağa başlamıştır. Irmağın, İzmir'i denizden ayıracağı, Menderes'in (bir zamanlar kendi ağzında bulunan) Latmos Körfezi batı yarımını doldurarak geriye kalan doğu yarımda yarattığı Bafa Gölü gibi bir gölün kıyısında bırakacağı anlaşılınca, 1886 yılında, Menemen yakınlarında bir kanal kazılıp ırmak eski yatağına çevrildi ve yine Foça'nın güneydoğu yakınında Ege Denizi'ne akmaya başladı.

Bunlar göz önünde tutulunca, yörenin adının Luwi'ler çağında Pa - uwa - ka, akarsuyu-bol-yer, diğer bir çeviriyle su - lak - yer olduğunu[28] ve Hellenlerin, Pauwaka adını, ya Aiolos boyunun yaptığı gibi hemen hemen aynen, Phokaa söyleyişiyle[29] yahut da Dor ve Ion boylarının yaptığı gibi, sonuna, kendi dillerinde "yurdu" anlamına gelen -ia'yı ekleyerek Phokaia biçiminde ve Pauwaka/Phoka Yurdu anlamında, kullandıklarını görebiliyoruz.

Çok dikkate değer ki, ilkçağ Foça'lılarının (ama hangi çağdaki, hangi dili konuşan Foça'lıların?) bugünkü Fransa güney kıyısında kurduğu bir Akdeniz kenti, Fransızların söyleyişiyle Marseille, bizim söyleyişimizle Marsilya, ilkçağda Massalia adını taşımaktaydı ve bugünkü adı da oradan gelmektedir. Massalia'nın sonundaki, Hellen ağzının eklemesi, "yurdu" anlamındaki -ia takısını bir yana koyunca geriye kent adının öz biçimi kalıyor: Bu öz biçim Massala'dır ve Hellen dilinde hiçbir anlam taşımamasına karşılık, Luwi dilinde pek ilginç, pek açıklayıcı bir anlam taşır: Ma - assa-la, Ma - kenti - cik, daha düzgün bir Türkçeyle "Ma kentinin yavrusu"! (karş. Attala yâni Atta - la, "Baba Tanrının, Atta'nın Yav-

İzmir yakınlarında Kemalpaşa-Torbalı yolunda dar bir geçit olan Karabel'de İ.Ö. 13. yüzyıldan kalan bir kabartma. Kabartmada savaşçının başı ile mızrağının ucu arasında Luwi hiyeroglif yazısı simgeleri vardır.

rusu''; Hellen ağzında Attalos, Goth ve Hun ağzında Attila). Buna bakılırsa, Massala kenti, Hellenleşme öncesi Phokaia'nın halkı Luwi'ler tarafından kurulmuştu. Gerçekten, Anadolulu Luwiler, en üst düzeyde, yavru kentler, koloniler kurucu bir halktı. Hatta, Anadolu'daki anakentin Hellenleşmesi sonrasında, bu anakentle çözülmez ilişkisi bulunan yavru kentler de zamanla Hellenleşmiş, bu yüzden o yavru kentleri de Hellenleşme sonrası Miletoslıların vesairenin kurduğu sanılmıştır. Bu konu da THİT c.I yeni basımında incelenmekte, çeşitli aydınlatıcı örnekler üzerinde durulmaktadır. Diğer yandan, yavru kent Massala'yı kuran Anadolu kentinin, Pauwaka/Phokaia'nın kendi kendisini Massa yâni M(a) - Assa, Ma Kenti diye görmesi; bu kentin pek yakınında denize dökülen ve Ana Tanrıçaya adanmış Dindymon dağından çıkan ırmağın Hellen ağzında Ermos (Lâtin yazımında Hermos) olınuş adının öz biçiminin Ma olduğu, bu Ma'nın Hellen ağzında önce Eu - Ma (karş. Puratu/Fraat'dan Hellen ağzında, bereket getirici olduğu için, Eu öntakısı eklenmesiyle Euphrates) sonra da, Hellen dilinde ırmak adları eril olacağı ve eril adlara özgü bitişle biteceği için Eumos, son aşamada Ermos diye Hellen diline uydurulduğu yolundaki kanımı doğrulamaktadır: Gerek Massa (Ma Kenti) adında gerek Hellen ağzında Maionia biçimine bürünmüş Mawana (Ma - wana, Ma Ülkesi; karş. Khatti-wana'dan Kataonia; Ia - wana, ''Anakara Ülkesi''nden Iaonia/Ionia; Lukkawana'dan Lykaonia) adlarının kasdettiği Ma, doğrudan doğruya Ana Tanrıça Ma değil, onun adını taşıyan ırmak Ma'dır yani Ermos/Hermos/Gediz Irmağıdır.

IV. Samorna konusu

Sohbetimizin bu bölümü, Samorna adının anlamını merak edip duran Akurgal hocamızı özellikle ilgilendirecek. Bu anlamı ortaya çıkarmak için adım adım ilerleyelim:

1. Sama adı

Sama, şimdi Samos (Türklerce, Sisam) denen adanın adının öz biçimidir.[30] ''Odysseus'un adasıdır'' denen Ithaka'nın[31] yanındaki, şimdi Kephallenia olarak bilinen ada dahi, Hellenleşme öncesinde, Sama idi. Ion yazımında, örneğin Iliada'da,[32] son harf eskiden A'ya yakın değer taşıyan eta iledir; bununla yazılış, Latin yazımına Same diye aktarılır. Sama/Samos, Anadolu'da Ana Tanrıça Ama/Ma[33] tapkısının en güçlü olduğu Ephesos, Didyma yöresinin bitişiğinde bulunduğu ve kendi de, Hellenleşme döneminde Hera kılığına bürünmüş Ana Tanrıça tapkısının merkezi olduğu[34] için, Sama'nın S(wa) - Ama'yı, ''Kutlu Ana''yı anlattığını ve burada da tıpkı S(wa) - Adra'dan türeme Satrai, Satrote, Sodra vb. adlar gibi, swa öntakısıyla türetilmiş bir ad karşısında bulunduğumuzu sezebildim.

Samothrake (Türk ağzında Semadirek) adının incelenmesi, bu varsayımın doğru olduğunu kanıtladı. Gerçekten, Hellen ağzında Thrake biçimine bürünmüş adın, aslında (O)dra - ka, yani Adra/Odra Yeri, Yurdu demek olduğunu daha önce saptayabilmiştim.[35] Madra/Modra'nın da, ''Ma'nın Adra/Odra'sı'' (Ana Tanrıçanın Kocası, Erkeği) anlamında olarak yine Adra/Odra'ya işaret ettiğini görebilmiştim.[36] Böyle olunca, artık pek açıkça farkedebiliyordum ki, Samodra (Hellen ağzında Samothra) gerçekte S(wa) - Am(a) - Odra'nın, senkop (syncope; sözcük ya da takıların birleşme yerinde yanyana gelen iki ünlü sesten birinin düşmesi, örneğin Gürcü-istan'ın Gürcistan olması) kuralı uyarınca büzülmüş biçiminden başka şey değildi; Sama'nın Adra/Odra'sını, Kocasını anlatıyor, yine baş tanrı Adra/Odra'ya işaret ediyor, ancak bu kez onun eşi Ama/Ma'nın nâm-ı diğerini de, Sama olarak, açıklıyordu. Samodra sözcüğüne Luwi dilinin -ka takısı eklenince, Samodra Yeri anlamında olarak Samodraka adı ortaya çıkmıştı; nitekim Hellen ağzına uydurulmuş Samothrake biçiminde Lâtin yazımının e diye gösterdiği ses, Hellen yazımında epsilon (E) harfiyle değil, eskiden A'ya yakın değer taşıyan eta (Hellen abc'sindeki H) ile karşılanır.

2. Arna sözcüğü

Luwi/Pelasgos dilinden gelen bu sözcüğün anlamı üzerine bundan 100 yıl kadar önce büyük bilgin Kretschmer, *Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache* adlı yapıtında (Göttingen 1896) kafa yormuş, ama anlamı saptayamamış ve ''kent anlamına geldiği olasıdır'' demişti; van Windekens de, 1952'de yayınlanan ve Pelasgos dilini konu alan yapıtında, aynı görüşe katılmaktan öteye gidememişti.[37] Ben bu konuda da bir ileri adım atabilmiş ve sözcüğün Luwi/Pelasgos dilinde ''kaynak, kaynak havuzu'' anlamına geldiğini, pek çok arna'lı adı inceleyerek, tümevarım yoluyla ve güvenle saptayabilmiş bulunuyorum.[38] İşte bu adımdan sonra, artık Akurgal hocamızın merakını giderecek ve Samorna adının anlamını açıklayabilecek duruma gelmiştim.

3. Samorna adının anlamı

Gerçekten, bu gözlemler, benim daha önceki bir yayınında savunduğum görüşü, yâni Akurgal hocamızın kabul ettiği olasılığın aksine Smyrna (İzmir) adının Samorna ile bağlantılı olmadığı yolundaki kanımı[39] doğruluyordu ve hatta Samorna'nın Ephesos/Selçuk'ta Artemis tapınağı yanındaki ilkçağ dereciğinin pınar havuzu olduğunu bana anlatıyordu. Şöyle ki:

Akurgal hocamız, Smyrna adının öz biçimi olabileceğini kabul ettiği Samorna sözcüğüne[40] dolaylı yoldan ulaşır. Onun saptadığı sözcük, Artemis'in bir san'ı olarak kullanılan ve Samorna'dan türetilen, Samorna'lı demek olan Samornia sözcüğüdür. Tabiî, Ephesos'a ilkçağda verilmiş san'lar, dolayısiyle kentin diğer adları arasında hem Samorna hem Smyrna bulunduğu için,[41] Samorna ile Smyrna'nın aynı sözcük olduğu, aynı Anadolulu sözcüğün Hellen ağzında büründüğü biraz farklı biçimler olduğu düşüncesi akla geliyor. Bu zan ve izlenim yanlıştır. Çünkü Samorna adı, Sama (Kutlu Ana) ile bağlantılı bir kaynak/pınar havuzuna işaret eder. Anımsayalım ki Artemis, orada, Ephesos'da, Kaystros/Küçük Menderes'in o zamanki ağzı yakınında bir gölcüğün, kendiliğinden kaynayan sular birikintisinin bitişiğindeki tapınakta tapkı görüyordu; o havuzcuğun sularını boşaltan dere, Xenophon'da anılır.[42] Demek, Samorna, aslında Ephesos kentinin bir diğer adı değil, tapınak yanındaki o gölcüğün adıydı ve bu adın öz biçimi Samuwarna idi. Samuwarna adı

Sama, uwa, arna ögelerinden türetilmiştir; Sama, "Kutlu Ana"yı, uwa, genelde -lık, burada (tıpkı Türkçenin odunluk, samanlık sözcüklerindeki gibi) yapıyı, tapınağı kasdetmektedir;[43] arna da kaynak havuzuna işaret ediyor. Dolayısiyle, Samuwarna (Hellen ağzında Samorna)'nın tam çevirisi, "Kutlu Ananın tapınağının kaynak havuzu"dur. Smyrna (aslı Smurna) ise bambaşka bir sözcüktür; s(wa) - mur - (wa)na ögelerinden türetilmiştir, "Güzel - mersin - sel", Güzel Mersin Yurdu demektir ve bugün bile ilk İzmir kentinin kalıntıları alanıyla Hellenistik çağda kurulan (Kadifekale'den aşağıya, denize inen yamaçtaki) ikinci İzmir'in arasında, orta yerde bulunan semtin adı, Mersinli'dir! Aynı Smurna sözcüğü, yalnız İzmir kentinin adı olarak değil, Ephesos kentinin adlarından biri olarak da kullanılmış olabilir; çünkü iki kent birbirine yakındır ve iki bölgenin bitki örtüsü aynıdır; keza, Akurgal hocamızın andığı, bir Kültepe tabletinde görülen Tismurna (Ti-Smurna?) adıyla Smurna adı arasında bağlantı olabilir; ancak, yine de, Smurna/Smyrna adıyla Samorna adının ögeleri, türetiliş biçimi ve anlamı ayrıdır. □

Phokaia, Anadolu'nun, Aiolis denmiş kıyı bölgesinin orta yerinden biraz güneyde, Hellenlerin Ion boyunca Hellenleştirilmiş bir kent idi; ona şimdi Foça diyoruz.

Beyşehir'kuzeydoğu yakınında Eflatunpınar'da bulunan Luwi'lerden kalma bir dinsel anıt.

[1] *William M.Ramsay*, Anadolu'nun tarihî coğrafyası, Çeviren Mihri Pektaş, MEB yayını, İstanbul 1960.

[2] *Ramsay*, s.112 No.4 sonu.

[3] Bu yapıt, Synekdemos (Yol Arkadaşı, Yoldaş) adlı, İS 528'de yazılmış, Doğu Roma İmparatorluğu'nun yollarını ve yol durağı kentlerini anlatan bir tür yol rehberidir.

[4] Luwi'ler, Hitit'lerin çağdaşı, dil ve kültür yönünden onlara hısım olan bir halktır. Her iki halkın dili, eski İran dilleri ve eski Hind dilleri gibi, Hind-Avrupa dillerindendir. İnsanlık gerek Hitit'leri gerek Luwi'leri binyıllar boyunca unutmuşken, özellikle Hattusa'da 1906'da başlatılan kazılarda ve diğer bazı yerlerde bulunan Hitit belgelerinin okunmasıyla, eski Hitit'ler çağı (İÖ 2. binyıl) Anadolu'sunun tarihi ve ulusal yapısı, oldukça geniş ölçüde aydınlığa çıkarıldı. Bu arada, görüldü ki, Hitit'lerin tüm anıtlarında, anıtsal yazıtlarında kullandığı özel bir tür hiyeroglif yazısının dili, Hitit'lerin kendi dili değil, Luwi dilidir. Bu yazı ve dil de şimdi bir hayli geniş ölçüde sökülmüştür. Günümüzde, Luwi dilinin temel kuralları ders kitaplarında anlatılabilmekte (örneğin *Ali M.Dinçol*, Eski Anadolu dillerine giriş, İstanbul 1970, s.101-120), hatta Luwi dili üzerine sözlükler yazılmış bulunmaktadır (*Emmanuel Laroche*, Dictionnaire de la langue louvite, Paris 1959; *Piero Meriggi*, Hieroglyphisch-hethitisches Glossar, 2. genişletilmiş basım, Wiesbaden 1962).

[5] Swa, Luwi dilinin yakın hısımı eski İran dillerinde de bulunan ve Hellen dilindeki eu- öntakısının tam karşılığı olan, çeşitli biçimlerde (bu arada, khwa biçiminde) söylenen öntakının o çeşitli biçimlerinden biridir. Örneğin, bizim Harzem diye söylediğimiz ad, aslında "Kutlu Ülke, Güzel Ülke" anlamındadır ve bu takı (khwa biçimi) kullanılarak türetilmiştir (*Ernst Herzfeld*. The Persian Empire. Studies in geography and ethnography of the ancient near east. Franz Steiner Verlag, Wiesbaden 1968, s.316 ve özellikle orada dn.6). Karş. Sanskrit dilinde "iyi" anlamındaki sözcük, su (*Kemal Çağdaş*, Devanagari alfabesi ve Sanskrit - Türkçe küçük sözlük, DTCF yayını, Ankara 1963, s.129) ve Hitit dilinin aynı anlamdaki sözcüğü, assu (*Ali M.Dinçol*, s.63).

[6] Tarihsel coğrafya adları üzerine yürüttüğüm inceleme, Adramytteion (Edremit), Madra Dağı, Madran Dağı, Sodra Dağı, Modrene (Mudurnu), Adranos (Beyce/Orhaneli), Adras Dağı, Adrasan Köyü (Antalya'nın Kumluca ilçesinde, şimdi Çavuşköy) gibi tam 78 ad içinde Adra/Odra ögesini görmeme olanak verdi. Hellen destanlarındaki Atreus ile Iliada'nın Phrygia kralı diye andığı Otreus'un adlarında da bulduğumuz bu ögenin anlamını, Tevrat'taki bir bölüm (2. Krallar, XVII 31) açıkladı. Tevrat, o bölümde, Filistin'e sürgün gelmiş bir halkın taptığı karı koca tanrılar çiftini Ana Melek ve Adra Melek diye anar. Hitit dilinde anna, Luw dilinde anni, Türkçemizdeki ana/anne ile aynı anlamda olduğu için, Ana Melek'de, Anadolumuzun Ana Tanrıçasını hemen tanıyoruz; onun kocası baş erkek tanrının Tarkhun (Luwi dilinde: egemen olan, buyruk yürüten), Sanda (Luwi dilinde: Kutsal), Atta (Hitit dilinde: Baba) gibi pek çok adı arasında bir de sırf onun "Erkek, Koca" niteliğine işaret eden Adra adının bulunduğunu da böylece anladık. Bu konuda ilk yayın, tarafımızdan yapılmıştır (*Umar*, Lydia, Genişletilmiş 2. bsl., Salihli Belediyesi Kültür Yayını, İzmir 1989, s.10). Her türlü duraksamayı ortadan kaldırmak için ekleyelim ki, diğer en eski Hind-Avrupa dilleri ile yapılan karşılaştırmalar da Adra'nın "erkek" (buradan: Koca) olduğunu göstermektedir. Örneğin eski ve yeni Hellen dilinde aynı anlamdaki sözcük Andros'tur; bu yüzden Anadolu'daki birçok Adra'lı ad, Hellenleşme döneminde Andros'lu edilmiştir: Adraka yâni Adra-ka, Adra-yeri adının Andriake'ye çevrilmesi gibi. Adra/Odra'lı adlar konusunda, şimdi basılmakta bulunan yeni bir yayınımızda (bundan böyle kısaca THİT diye yollama yapacağımız, Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi kitabımızın 1. cildinin bir kat genişletilmiş 2. basımında, bölüm 16'da) ayrıntılı inceleme vardır. Anadolulu adlarda Adra/Odra, Atreus/Otreus, Kadys/Kotys, Atys/Otys gibi a'lı ve o'lu çeşitlemelerin niçin görüldüğü de orada açıklanmaktadır.

[7] Nitekim Iliada Mawana'yı (Ma-wana, Ma ülkesi) Maionia ettiği gibi, *Xenophon* da, Anabasis'inde, geçtiği yörelerin, kentlerin adlarını sayarken, Lukkawana'yı Lykaonia edivermiştir.

[8] Luwi dilinin "vadi" anlamındaki sözcüğü mut, Anadolu'nun en görkemli vâdisinin orta yerindeki kentin de adıdır. Romalılarca buna Claudiopolis dendiği ve Bizans İmparatorluğu'nun belgelerinde, kilise kurultaylarının tutanaklarında vb. kayıtlarda hep Claudiopolis adı geçtiği halde Türkler yerli halkın ağzında böyle bir ad değil, Mut adını bulmuşlardır. İÖ 300 dolaylarında I.Seleukos, kendi yurdundaki Edessa/Aigai gibi dağ dibinde sulak bir kent olduğu için Urhay/Urfa'yı Edessa diye adlandırmıştı ve binyıllar boyunca Hellenistik krallar, Romalılar, Bizanslılar, Haçlılar bu adı kullandılar; ama orayı Bizanslılardan alan Araplar halkın ağzında Edessa değil, Urhay adını buldular.

[9] Örneğin *Ramsay*, s.108 başı.

[10] Bu nedenle, THİT c.I 2. basımında, Luwi kültürünün Anadolu'da nerelere yayılmış bulunduğunu saptamak ve özellikle, tüm Batı Anadolu'ya da yayılmış bulunduğunu kanıtlamak gibi pek sınırlı bir amaçla da olsa, belli bazı Luwi sözcüklerinden ve takılarından türetilmiş Anadolulu tarihsel coğrafya adlarını incelememiz, bunlardan bir haylisinin anlamını açıklamamız mümkün olmuştur.

[11] *Herodotos*'un (VII 110-112) andığı bir Thrak boyu. Thrak ulusları, yurtlarının adından da anlaşıldığı üzere (konuyu birazdan metinde inceleyeceğiz) Adra/Odra tapıncısı idiler. Satrai, Hellen ağzında çoğul biçime getirilmiş, "Satra Halkı" anlamını belirten bir sözcüktür; Satra/Sadra ise, hemen şimdi metinde göreceğiz ki, Luwi dilinde "Kutlu Koca"dır (Ana Tanrıça Ma'nın Kocası).

[12] Milâs'ın yanıbaşındaki dağ. Bkz. *Aşkıdil Akarca/Turhan Akarca*, Milâs, İstanbul 1954, s.13: "Milâs, Sodra'nın doğu eteklerinde ... kurulmuştur".

[13] Lâpseki yakınlarında çok eski bir kent. Iliada'da anılır. Kentin ilk kuruluş yeri, sanıldığına göre, Umurbey'in 10 km. kadar doğusunda, Erdağ adlı tepenin sırtlarındaydı, yani kent gerçekten bir perga (yüksek yer, dağ) üzerinde kurulmuştu. Antalya'da düz ayak yerdeki Perga/Perge kenti kalıntılarını gezenler, perga'nın anlamı konusunda açıklamamıza karşı çıkmakta acele etmemelidirler. Çünkü o kentin en eski bölümü ve özellikle Artemis Pergaia tapınağı, yamaç yukarısında idi. Bkz. *Strabon*, 14 IV 2: "Yüksek bir yerde ... Artemis Pergaia tapınağına gelinir".

[14] *Laroche*, s.58, "kutassara"nın sur anlamında olduğunu belirtiyor. *Meriggi*, s.77, aynı sözcüğü kutasr- biçiminde veriyor, kutassar- biçiminin Hitit diline özgü olduğunu kaydediyor ve kök sözcüğün duvar anlamında kutt(a) olduğunu belirtiyor.

[15] Luwi dilinin sözcük başlarındaki k'yi, hiç değilse e yahut i sesinden önce gelmesi halinde, atmak yani sözcüğün k'siz çeşitlemesini kullanmak eğiliminde bulunduğu zaten saptanmıştı (*Ali M.Dinçol*, s.103).

[16] Luwi dilinde d ve t sesleri birbirinin yerine kul-

lanılabilmekteydi, yani aynı sözcüğün hem t ile hem d ile söylenmesi olağandı (*Ali M.Dinçol*, s.49).

[17] *Pausanias*, 7 V 5; *George E.Bean*, Aegean Turkey, An archaeological guide, Ernest Benn Ltd., 3.bsl., London 1972, s.153-154; *Cevdet Bayburtluoğlu*, Erythrai, TTK yayını, Ankara 1975, s.52.

[18] *Pausanias*, aynı yer.

[19] "Yeri, yurdu, yuvası" anlamına gelen ve Hellen dilindeki -eion takısının, eski İran dillerindeki -ka takısının, çağdaş Farsçadaki -gâh takısının tam karşılığı olan Luwi dilindeki -ka takısı, Sanskrit ve Hitit dillerinde de vardı. Örneğin, şimdi Allahabad denen kentin eski adı Prayaga, Praya(kurban) kök sözcüğüne, "yeri" anlamındaki -ga takısının eklenmesiyle türetilmişti, "Kurban yeri" (Sunak) anlamındaydı (Türk Ansiklopedisi, "Allahabad" maddesi). Aynı takı, aynı anlamda, -kan veya -san biçiminde olarak Hitit dilinde de kullanılıyordu (*Ali M.Dinçol*, s.56). Orhaneli Çayının eski adı Rundaka (Hellen ağzında Rhyndakos) bu takıyla türetilmiştir: Runda-ka, Geyik - yeri. Artaka (Erdek), Mazaka (Kayseri) kentlerinin adında ve Aydın iline bağlı ilçe merkezi Sultanhisar yakınında Akharaka tapınak kentçiğinin adında yine bu -ka takısını görüyoruz. Bu takıyla türetilmiş adlara THİT c.I, 2.bsl., s.108-112'de pek çok örnek verilmektedir.

[20] Bizzat Troas, Troia adlarının dahi, Drava, Atroa/Otroa, Odrys vb. birçok ad gibi aslında (O)dra - uwa ögelerinden türetilmiş (ve senkop yasası gereğince, birleşme yerinde yanyana gelen iki ünlü sesten birini yitirerek büzülmüş) Odruwa, yani Adra/Odra Tapınağı'ndan başka şey olmadığı kanısındayım. Luwi dilindeki uwa takısının tam karşılığı, Türkçedeki -lık takısıdır; örneğin Arza ("orman" anlamına geldiğini, Arzura adı dolayısıyle, *Herzfeld* belirtmiştir) kök sözcüğüyle uwa takısından Arzawa, Ormanlık; Assa ("yerleşim" ve buradan köy, kasaba, kent anlamında bulunduğu THİT c.I 2.bsl.'da ortaya konmaktadır) kök sözcüğüyle uwa takısından Assuwa, "Kentlik, kasabalık; kentleri kasabaları bol yöre". Ancak bu takının, tıpkı Türkçedeki -lık takısının odunluk, samanlık vb. sözcüklerde yüklendiği işlev gibi, "yapısı" anlamına da geldiğini, örneğin Alabanda adındaki Alaba bölümünün gerçekte ala (at) kök sözcüğüyle bu takıdan türetildiğini, "atlık yapı" yani ahır anlamına geldiğini *Brandenstein*(Pauly/Wissowa RE, Supplementband VI, "Karische Sprache" maddesi, s. 142-143) görmüş ve anlatmıştı. Ondan bir adım daha ötesini görebilen ve Kandyba gibi adlarda wa/ba takısının tapınağı anlattığını, örneğin Lykia'daki Kandyba kentinin adının Kanda/Sanda Tapınağı anlamına geldiğini anlayabilen de ben oldum. Bu konu dahi THİT c.I, 2. bsl.'da (s.90-98), pek çok örnek üzerinde durularak, incelenmektedir.

Troas bölgesinde ve kendi adını da Adra/Odra'dan alan Traka/Thrake/Trakya bölgesinde, hatta Skodra (İşkodra) başta olmak üzere Balkan Yarımadası'nın geri kalan bölgelerinde karşılaştığımız pek çok Adra/Odra'lı tarihsel coğrafya adının örnekleri, THİT c.I, 2.bsl., s.144-157'de verilmektedir.

[21] Adra/Odra tapkısının İtalya, Sicilya yörelerine belki Anadolu Etrüsklerce, belki onlardan çok daha önce taşınmış ve yayılmış bulunduğunun kanıtları yine yörede karşılaştığımız tarihsel adlardadır. Bunlar arasında, Etrüsklerce kurulan Adria yani Adr(a)-ia, Adra Yurdu kentinin adı; *Ploutarkhos*'un andığı (Timoleion'un Yaşamı, 12 ve 16) Sicilya'daki Adranos kentinin ve onun baş tanrısı Adranos'un adı (bizim Orhaneli de eskiden Adranos'tu) ilk akla gelen örneklerdir.

Adra/Odra'lı adların kuzeybatı sınırını, Almanların Oder, ama Çeklerin adını çarpıtmadan Odra dediği ırmak; kuzeydoğu sınırını Hazar Denizi'ne dökülen Atrek (Adra/Atra ve Eski İran dillerinin -cik anlamındaki küçültme takısı -ek); güneydoğu sınırını Arap yarımadasındaki Adramut/Hadramut (Adra-Mut, Adra -Vadisi; bizim Adramut/Adramytteion/Edremit'in adaşı) ve karşısındaki Sokotra (Ska-Odra, Odra Adası); güneybatı sınırını ise, İspanya'da, Akdeniz kıyısındaki Adra kenti belirler.

[22] İtalya'daki Euandros hakkında "bilgi" için *Vergilius*'un Aeneis'ine ve *Titus Livius*'un I. kitabına bkz. Türk Ansiklopedisi "Euandros" maddesinde ve Büyük Larousse "Euander" maddesinde de bu konuda birkaç satır vardır.

[23] *Anatole Bailly*, Dictionnaire Grec - Français (inanılmaz derinlik ve genişlikte bir emek ürünüdür), 16. basım, Librairie Hachette, Paris 1950, "Phokaa" maddesi.

[24] *Anatole Bailly*, "Phokaia" maddesi.

[25] *Strabon*, 13 IV 5.

[26] *Herodotos*, I 80.

[27] *Tuncer Baykara*, İzmir şehri ve tarihi, EÜ Arkeoloji Enstitüsü yayını, İzmir 1974, s.121'de yayınlanmıştır.

[28] Pa, "su"; -uwa, "-lık"; -ka, "-yeri, -yurdu" ögelerinden. Son ikisine dn.19 ve 20'de değinmiştik. Luwi dilinde ve onun ardılı Anadolu dillerinde apa/pa'nın "su" demek olduğunu, günümüzden 100 yıl kadar önce, Luwi'lerin adı bile duyulmamışken, büyük bilgin *Ramsay* farketmişti (s.158). Bu kök sözcükten türetilmiş Anadolulu tarihsel coğrafya adlarının tipik örnekleri, THİT c.I, 2. bsl., s.158-160'da incelenmektedir. Özellikle, Anadolunun en büyük ırmağı Kızılırmağın ağzındaki kentin adı, Paura (*Anna Komnena*, 11 VIII 4), şimdiki Bafra, bu yönden çok aydınlatıcıdır çünkü Pa kök sözcüğü ile, Luwi dilinde hem "büyük" hem de "ülke, ülkesi" anlamına gelen ura'dan türetilmiştir ve oradaki pa'nın suya, akarsuya, ırmağa işaret ettiği pek açıktır. Keza ortaçağdan beri Çermik (Ermenicede "Ilıca") denen ve sıcak su kaynaklarıyla ünlü olan kent de, ilkçağda Abarna adını taşıyordu ki bu ad "Su pınarı" demektir, bkz. aşağıda dn.38.

[29] Gerek eski gerek yeni Hellen dilinde, p ile ph (f) sesinin birbiri yerine kullanılması eğilimi vardır. Örneğin, "terzi" anlamındaki sözcük hem raptis hem raftis diye; "yedi" anlamındaki sözcük hem epta, hem efta diye söylenir. Anadolulu adlardaki apa/pa ögesinin Hellen ağzında bazı örneklerde afa/fa'ya (Latin yazımıyla, Apha/Pha'ya) çevrilmesi bu yüzdendir. Karş. Apasa'dan Ephesos.

[30] *George Thomson*, Frühgeschichte Griechenlands und der Aegaeis, Berlin (DDR) 1961, s.363.

[31] Bu ad Luwi dilindendir ve aslı İdaka yâni İdaka, "ağaç/orman yeri"dir. Bkz. THİT c.I, 2. bsl., s.112.

[32] Iliada I 246, IV 671, 845 vs.

[33] Ma ile Ama, birbirinin çeşitlemesidir. Luwi dilinin yakın hısımı eski İran dillerinde de, başında A olan sözcüklerin bu ses atılarak kullanılabildiğinin birçok örneği bulunduğunu *Ernst Herzfeld* (s.306 dn.2) belirtiyor. Luwi/Pelasgos dilinde apa/pa çeşitlemesini biraz önce gördük; bir diğer çeşitleme de "baş" (buradan: uç, doruk vb.) anlamında akra ile kra/kro/kar/kor çeşitlemesidir (THİT c.I, 2. bsl., s.119-129).

[34] Bkz. *Pausanias*, 7 IV 4.

[35] Bu yazıda dn.19'a ve metnin ilgili bölümüne bkz.

[36] Adra/Odra tanrının Madra (Ma-Adra, Ma'nın Kocası) yahut Modra (Ma-Odra; aynı anlamda) diye de anıldığını kanıtlayan tarihsel coğrafya adlarının örnekleri THİT c.I, 2. bsl., s.155-157'de incelenmektedir. Bunların başlıcaları Madra, Madraka, Madran, Matra, Modra, Modran, Modrica, Mondros, Modrene (Mudurnu), Maiandros (Maia-Andros), Mandrom, Mandros, Mudra, Mudras Boğazı, Skamandros'tur.

[37] *A.J. van Windekens*, Le Pélasgique, Louvain 1952, s.53.

[38] Arna sözcüğünün, Luwi dili gibi Hind-Avrupa dillerinden olan eski Hellen dilinde keza "kaynak, kaynak havuzu" anlamındaki krana/krene sözcüğüne ve Hitit dilinde "deniz" anlamına gelen arunas sözcüğüne benzerliğini vurgulayalım ve arna'dan türetme Luwi/Pelasgos tarihsel coğrafyası adlarının birkaç ilginç örneğini sıralayalım:

1. Abarna, şimdiki Çermik (*Ernst Honigmann*, Bizans devletinin doğu sınırı, çev. Fikret Işıltan, İÜ Edebiyat Fakültesi yayını, İstanbul 1970, s.32, 33, 138 dn.2). Karş. yukarıda dn.28. Apa-Arna'dan senkop yasası gereğince Aparna/Abarna, "Su Pınarı".

2. Atarna/Atarneus. Dikili kuzeydoğu yakınındaki Nebiler Köyü ılıcasının yanıbaşında ilkçağ kenti. Bu ılıcayı *Pausanias* (4 XXXVI 10) Astyra diye anıyor ve ılıcanın Atarneus arazisinde bulunduğunu söylüyor. Ada/Ata ile Arna ögelerinden türetilen Atarna adı, bu ılıcaya işaret eder; Ada kök sözcüğünün anlamı THİT c.I, 2. bsl., s.160-162'de açıklanmaktadır.

3. Alisarna, Lâtin yazımında Halisarna. Bergama yakınında kentçik (*Xenophon*, Anabasis, 7 VIII 17; *Xenophon*, Hellenika, 3 I 6). Şimdi Kleopatra Ilıcası diye reklâm edilen ılıcanın yanıbaşında. Dolayısıyle, Alisarna adının Sarna bölümü, s(wa) - arna'ya, "şifalı kaynak havuzu"na işaret eder. Swa'yı bu örnekte "kutlu, iyi, güzel" diye değil, "şifalı" diye çevirmek daha doğru olur.

4. Syrna. Bozburun Yarımadası'nda Rodos Pereia'sının (karşı-yaka ülkesinin) kentçiklerinden biri ve Asklepios'a adanmış bir sağlıtım yeri, şimdi Bayır Köyü (*George E.Bean*, Turkey beyond the Maeander, Ernest Benn Ltd., London 1971, s.160). Şifalı havuz, köy camiinin bitişiğindeydi, 1970'lerde üstü kapatıldı. Bir diğer swa - arna; senkop olayı bu örnekte swa'nın wa'sını değil, arna'nın ilk a'sını götürmüştür.

5. Yparna, Latin yazımında Hyparna. *Arrianos*'un (1 XXIV 4) andığı, Köyceğiz Gölü yakınlarında bir hisar. Bu gölün batı kıyısı boyunca ılıcalar, "içme"ler, "girme"ler sıralanır. Muğla ilinde, "Sıcak su kaynaklarının en önemlisi Köyceğiz ılıcasıdır. Mayıs ayından Ağustos sonlarına kadar Türkiye'nin çoğu yerlerinden akın eden dertlilere şifa veren bu sıcak su kaynağının olduğu yere oldukça güzel tesisler kurulmuştur" (Muğla 1973 İl Yıllığı, s.49).

6. Arn/Arın/Arin Gölü. Van Gölü kuzey yakasında, Adilcevaz yakınında bir gölcüktür (Türk Ansiklopedisi "Adilcevaz" maddesi).

7. Arna/Arne. Bizim Isparta'nın adaşı Sparta'nın kuzey ilerisindeki Arkadia bölgesinde, adı birçok destan öyküsüne karışan bir kaynak havuzudur (*Pausanias*, 13 VIII 1-2).

8. Kawarna. Hitit belgelerinde anılan bir kent ya da yöre adı (*Hayri Ertem*, Boğazköy metinlerinde geçen coğrafya adları dizini, Ankara 1973, s.74). Kawa ("sığır" olsa gerek; konu THİT c.I, 2. bsl., s.177-178'de inceleniyor) ve arna ögelerinden türetilmiştir, kanımca Sığır Pınarı ya da Sığır Gölü anlamındadır.

Hitit krallarında gördüğümüz Labarna ve Arnuwanda adlarının da (THİT c.I, 2. bsl., metninin basımevine verdiğimiz sırada henüz anlamını görmemiş bulunduğumuz, dolayısiyle o kitapta inceleyemediğimiz) arna kök sözcüğüyle bağlantısı olabilir. Örneğin Arnuwanda adı, Arnawanda ögelerinden türetilmiş, "Pınarlı" anlamında olabilir; karş. Hitit dilinde Suppi - luli - uma, temiz (duru) kaynağın insanı.

[39] *Umar*, Bithynia, Akbank yayını, İstanbul 1987, s.13.

[40] *Akurgal*, "Eski İzmir / I. Yerleşme katları ve Athena tapınağı" adlı yapıtında (TTK yayını, Ankara 1983) konuyu ele almaktadır.

[41] *Van Windekens*, s.70 satır 8.

[42] *Xenophon*, Anabasis, 5 III 8.

[43] Bkz. yukarıda dn.20.

Florinalı Nazım ya da Türk Şiir Krallığı Neden ve Nasıl Doğmuştu?

GÖKHAN AKÇURA

Florinalı Nazım'ın işbu yazılmamış otobiyografisi, krallık süresinin uzatılma olasılığı bulunmadığı, zaten kendisi de çoktan ölmüş olduğu için ne kadar ilginizi çekecek acaba?

Adım Mehmet Nazım. Soyadı kanunundan sonra Özgünay eklendi bunun ardına. 1883 yılında babamın resmi görevi nedeniyle bulunduğu Florina kentinde geldim dünyaya. Yaşlı sayılmayacak kadar erken öldüm. 1939 yılında; İstanbul'da. Edebiyat tarihinde Florinalı Nazım diye tanınır, anılırım. Ya da "Türk şiir kralı" diye mutlaka not düşmüşlerdir sayfaların birine. Elbette benden söz ediyorlar. Çünkü edebiyat tarihimizdeki tek "şiir kralı", söylemesi hiç de ayıp değil, benim. Yani Florinalı Nazım!

'Kırallık' değil, 'kır al"lığın namına imza atarım
Cumhuriyet devrinde ben, sanmayın ben krallığa daldım
Yüksek şiir mevkiini çekemeyenlerin bana
Haksız hücumunu kırdım, haklı zaferimi aldım

Şiir tarihindeki tartışılmaz yerim yetmiyor bana. Artık reklam tarihinde de hak ettiğim mevkiin teslim edilmesini istiyorum. Çünkü sağlığımda da hiç inkâr etmediğim gibi, Türk Şiir Kralı ünvanına reklam dünyasının sarp ve dikenli yollarında yürüyerek ulaştım.

İlk şiirimin yayınlandığı günden itibaren hakkımda yazılan, çizilen her şeyi topladım. Bunlar on yedi buçuk çuval tuttu. Sonra başladım tek tek defterlere yapıştırmaya. Elliyi aşkın deftere sığmadı. Bu kadar fazla miktarda benden söz etmeleri bile gösterir başarımı.

Başım ap aydın bir âlem
Anılışım "ölmez oğlu"!
Göz alıcı varlığımla,
Hem bugün hem yarın dolu!

Daha beş, altı yaşındayken, babamın Bursa'dan getirttiği *Nilüfer* dergisini okur, şiir yazmaya heveslenirdim. İlk ve orta tahsilimi Florina'da yaptım. 1901 yılında İstanbul'a geldim, Hukuk Fakültesine girdim. Okuldan sonra Dahiliye Nezaretinin çeşitli dairelerinde görev aldım. Askerlik döneminin ardından Emniyet Müdürlüğünde şube başkanlığı, Polis Mecmuası yöneticiliği yaptım. Son görevim Neşriyat Şubesi Müdürlüğü oldu.

Her varlık, az çok yaşlanır,
Elmaslar belki paslanır...
'Gök' çökse de, öz benliğim
Güneş koltuğa yaslanır!

İlk eserim *Sünbülüstan-ı Musiki* şarkılardan mürekkep bir kitaptır. O zamandan sonra basılan ve basılamayan bir çok kitap hazırladım. Manzum, mensur kırka yakın kitap. İlk zamanlar Mehmet Nazım imzasıyla yazardım. Bir arkadaşım, "doğduğunuz memlekete karşı nimetşinas olmalısınız," diye uyarınca, adımın başına "Florinalı" kelimesini ekledim. Adım geçtikçe, memleketin de anılmış olacaktı böylece.

İşim yok ölüm yatında
Karanlık yerler katında
Çok yükseklerden uçarım
Kartallar gölgem altında!

Yazarlığımı, şairliğimi umursamayanlar, ya da öyle görünmek isteyenler oldu. Değerimi takdir eden Abdülhak Hamit, Samipaşazade Sezai, Halit Ziya Uşaklıgil, Cenap Şehabettin, Mehmet Akif, Mithat Cemal gibi birbirinden önemli kalemlere bizzat başvurup hakkımdaki görüşlerini bir kağıda yazmalarını rica ettim. Sağolsunlar hepsi başka bir övgüyle zenginleştirdiler şanımı. Bizzat Hamit, "büyük bir şairsiniz" diye yazmıştı. "Şiir ülkesinin şahı", "asrımızın en büyük şairi", "namına heykel dikilecek şair" sözleri de diğerlerinin bana layık gördükleri sıfatlar. Bu yazıları *Hâtırât-ı Meşâhir* adlı kitapta topladım. Kitabı okuyup, övgü-

leri yazanların alay olsun diye beni yücelttiklerini söyleyenler oldu. Hatta bazılarına göre, benim ısrarım ve yapışkanlığımdan kurtulmak için ellerine kalemi almışlar! Üstat İbrahim Alâettin Gövsa yazdığı şiirde: "Vasfınla dolup kapandı ağzım/Madem ki gökten indi Nazım" derken, samimi değil miydi yani?

Bana saldıracakların
Kulak vermem taşlarına
Dağı, taşı fırlatsalar
Dönüp geçer başlarına!

Benden söz edilmesinin bir yolunun da ünlü şairlerimizin yanıbaşından geçtiğini biliyordum. Sağken onları övüyor, ölünce de arkalarından mersiye yazıyordum. Ahmet Rasim için yazdığım mersiyeyi, hiç bir gazete ücretsiz yayınlamayınca, ilan tarifesi üzerinden bedelini ödeyip, "İçten gelen bir ağlayış" başlığı altında bastırttım:

Ey çok sevimli, ince
İstanbul'un çocuğu!
Yaşamaktan bezince
Gökte aldın soluğu...

Florinalı Nazım

Mersiye uzar gider. Burada tümünü yayınlamaya yeriniz müsait değildir diye düşünüp hepsini aktarmıyorum. Sağlığında, ya da ölünce yazdığım bu tür manzumeler dışında, mezarları başında da büyük şairleri andım. Özellikle çok sevdiğim Tevfik Fikret'in mezarında her yıl anma törenleri düzenledim. Gerçi bu törenleri, şiirlerimi başka türlü dinlemeyen insanları biraraya getirip fırsat bu fırsattır diye esir alıp şiir okumak için kullandığımı söyleyenler de oldu, kimileri "mezar okuyucusu" diye takılmaya başladılar. Hatta, Halit Fahri Ozansoy, *Servet-i Fünun*'un 'Haberler' sütununda, törenden sonra dağıttığım risaleyi "lokma dağıtma töreni"ne benzetip alay etmeye bile yeltendi. Hemen kaleme sarılıp imzasız bir mektup yazdım. Yanlış hatırlamıyorsam şöyle başlıyordu:

"Ey 'Haberler' sütununun garezkâr münekkidi! Sen kimsin? Maskeni çıkar yüzünden! Sen biliyor musun ki Florinalı Nazım beyefendinin isim ve şöhreti şarktan garbe bir güneş ziyası gibi yayılmış ve çar aktâr-ı cihanda bu dehayı tanımayan kalmamıştır? Bunu bilmiyorsan öğren ve bir daha dilini tut, böyle küstahça yazılar yazayım deme!"

Halit Fahri'nin ölümünden 30 yıl sonra yayınladığı *Edebiyatçılar Çevremde* adlı kitabında; el yazımı o sırada odada olan Süleyman Nazif'in tanıdığını ve ikisinin arkamdan beni makaraya aldıklarını okudum. Sağlığımda ne yararlarını gördüm ki, kitaplarından bir iyilik bekleyeyim?

Pek ağır bir duruşum var
Ölüm, beni yürütemez!
Bitmek bilmez doğuşlarım
Toprak beni çürütemez!

Sözü daha fazla uzatmadan nasıl Türk Şiir Kralı olduğumu anlatmak istiyorum. Her şey, 6 Eylül 1932 tarihinde *Milliyet* gazetesinin ilan sayfasında yayınlattığım, Maarif Vekili Esat beye hitaben yazılmış açık mektupla başladı. Bu mektupta, tanınmış edebiyat üstadı ve otuz yıllık en faziletli dostlarımızdan İbnülemin Mahmud Kemal'in *Son Asır Türk Şairleri* adlı kitabının basımına niçin devam edilmediğini sormuştum. Bir kısmı basılan bu eserin, basılmayan bölümünde şahsımdan söz edilmesinin bu açık mektupla elbette ki bir ilgisi yoktu. Amaç gelecek nesillerin aydınlatılmasıydı. Ama bu ilan-mektubundan iki gün sonra, *Cumhuriyet* gazetesinde Akbaba imzasıyla, Yusuf Ziya Ortaç'ın şu garip ve acayip satırları yer aldı:

"Abdülhak Hâmit beyin zeyli dehası ve edebiyat dünyasının şöhret iskatçısı meşhur Florinalı Nazım Beye galiba Tayyare Piyangosu vurdu. Üstad, iki günde bir ustura kadar keskin kalemile yazdığı kısacık makaleleri, -ilan tarifesi üzerinden- gazetelerin son sayfalarında neşrettiriyor. İşte san'at için san'at buna derler. Hakiki san'atkâr para için yazmaz, yazısına para almaz. Hattâ kalbinde zengin bir edebiyat aşkı varsa, böyle üste para bile verir."

Yusuf Ziya artık ölülerle yetinmeyip, dirilerle de uğraştığımı, İbnülemin'in kitabının basılmasını istemenin de bu soydan bir davranış olduğunu söyleyip, sanki bir alakası varmış gibi şu fıkrayı aktarıyor:

"Vaktile şairin biri zamanının zenginlerinden birine bir methiye yazmış ve kapısının önüne oturup başlamış ihsan beklemeye. Bir gün, iki gün, beş gün cevap yok. Bakmış ki bir şey çıkmıyor. Bu sefer kaleme sarılıp bir hicviye yazmış. Bir gün, iki gün, beş gün, gene cevap yok. Fakat herif aldırmaz, elinde kağıt, kalem, gözü kapıda, bekler dururmuş. Nihayet fena halde sinirlenen zengin, kafesi sürüp seslenmiş:

— Yahu methiye yazdın aldırmadım. Hicviye yazdın aldırmadım, hâlâ ne bekliyorsun?

Şair şu cevabı vermiş:

— Mersiye yazmak için vefatınızı bekliyorum efendim!"

Elbette ki bu terbiyesiz saldırıların altında kalamazdım. 12 Eylül 1932 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinin ilan sayfasında iki sütunu boydan boya kapatarak, hem Akbaba'ya gereken cevabı verdim, hem de "Türk Edebiyat Tarihi İçin Kıymetleri Ebedi ve Çok Ehemmiyetli Hatıralar" başlığı altında, büyük şairlerin benim için yazdığı satırları yayınladım.

Kızgın bakışım kül eder
Baykuşları karanlıkta!
Yumruğumun kesin izi
Göze çarpar her yarıkta!

Ertesi gün tartışmaya aynı gazetede yazan Peyami Safa da katıldı. Bir gün önceki yazımın, daha çok traş bıçakları ilanlarının verildiği yerde çıktığına işaret eden Peyami Bey'in, bazılarının iddia ettiği gibi beni palavracılıkla suçladığını hiç sanmıyorum. Bu ilanı yayınlatmak için 31 lira 36 kuruş ödediğimi niye açıkladığını ise hiç anlamadım (Gazetenin nüshası ise 5 kuruştu o zamanlar). Ama yazısının sonunu: "Florinalı Nazım Beyin, bu yüksek edebi selahiyetlere dayanarak kendi kendini "şiir kralı" ilan etmesini doğru bulalım," diye bağlayınca, bir teşekkür mektubu yazarak postaya verdim. Mektup bir kaç gün sonra aynı sütunda yayınlandı:

"Matbuat alemimizin mümtaz bir siması bulunan güzide şahsiyetiniz tarafından, bana lâyık görülen "şiir kralı" namını, hakkım ve liyakatım olmasa da, güzel bir teşbihinizin muvaffakiyetli tevcihi ile üzerime konan edebi ikbal hümmasını ürkütmek ve kaçırmak is-

Yarım Ay

ŞİİR KRALIMIZIN *Huzurunda*

Şiir kıralliği, zeyl üstadı âzam Florinalı Nazıma biç de uğurlu gelmedi galiba.

Bir seneden çok fazla bir zamandır sesi bile çıkmayan üstadı ziyarete gidip de, kapısından:

— Bu gün kimseyi kabul edemez!

Karşılığıyle dönüp döndüğüm zaman, kendi kendime bir bayli düşündüm.

Siz de düşünün bir kere: Bir zamanlar gazetecilerin peşinde dolaşan, onlara âdeta kut yapan Florinalı, nasıl oluyor da gazetecileri, şimdi huzuruna kabul etmiyor!

Size, ikinci, üçüncü uğraşılarımda da aynı kapının, aynı cevapla yüzüme kapalı kaldığını söylesem, belki bana inanmazsınız.

İçinizde, belki: «bir kıral huzuruna kabul edilmek elbette bir kolay iş değildir» diyenler bulunabilir.

Ancak hakikat şu ki: Florinalı Nazım kırallık gururiyle değil, fakat bir senedir yakasını bırakmıyan bir derdin pençesinde kıvrandığı için, evine kapanmış bulunuyor.

Nihayet, güçbâlle ekle eşebildiğim bir randevu, aylardır hasretini çektiğiniz üstadla, beni karşı karşıya bulunmak saadetine erdirdi.

.˙.

— Bana deli diyorlar, değil mi?

Solgun yüzünün büsbütün kahlaşmış çizgileri arasında, susa susa artık coşmak, açılmak, konuşmak istidâsile sulanmış ağzını bir daha açtı ve tekrar etti:

— Bana deli diyorlar... Fakat kimler?.. Onları bilirsiniz. Onları herkes bilir.. ve deli demekle de kalmayarak, hiçbir zaman yükseklığine yetişemiyeceklerı edebî şahsiyetimi halk nazarında yüze düşürebilmek çırpınışlarıyle, şiir kralliği hil'atini de bana, üstadı âzam Abdülhak Hâmidin giydirmesi en yakın alâkâ halde, bu işi Mazhar Uzmana havale edişleri...

Acırım bu gafillere... Acırım vallahi.

Unutuşurlar ki, beni eline vermek istedikleri Mazhar Uzman, hazırladığı Sıhhat Almanağı için benden (kudretli kaleminizden birşeyler bekliyorum) gibi iltifatlı mektuplarla yazı istemiş ve bu mektubunun altına da kıymet bilişinin en kuvetli delili olmak üzere (ebedî hürmetkârınız Mazhar Uzman) diye imza atmıştır. Buyurun bakalım!

Eğer Mazhar Uzman memleketin en tanınmış akıl bekimi ise, sorarım size, bir (deli) ye böyle mi yazılır?

Heyecan içinde anlatan üstad, zorla üzerine konduruluşmak istenen delilliği bir defilmen, fennen, tıbben temedim.

Ve ileride, edebiyat tarihimizde mevki alacak bu yeni unvanı bana veren kıymetli şahsiyetinize karşı, benim tarafımdan vâki-edebi bir cemile ve şükran nişanesi olarak, bu günden itibaren yazılarımın altına "Türk Şiir Kralı" namını -hakiki bir liyakatımı ifade etsin, etmesin- teberrüken ve memnunen yazmıya başladım."

Bir gün yere gömülsem de
Taşkın nurum fışkıracak
Yıldırım gibi: Toprağı
Yarıp taşımı kıracak!

Ertesi gün Yusuf Ziya Ortaç yine Akbaba imzasıyla, gitgide tersine çalışan karalama çabalarına devam etmeye çalıştı. Şiir Kralı ünvanını alışımı tuluat komiklerinin "veda müsamereleri"ne benzeten Akbaba, benim delilik alametleri göstermeye başladığımı söylüyordu. Oysa o gafil, Bakırköy Akıl Hastalıkları Hastanesi Baştabibi Mazhar Osman'ın benim hayranım olduğunu, kitaplarını "muhterem ve aziz dostuma" diyerek imzaladığını bilse bu saçma yakıştırmaları yapabilir miydi? Hatta yine Mazhar Osman'ın ricaları sonucu yazdığım "Bir Delinin İyiliği" başlıklı manzumem 1932 yılı *Sıhhat Almanağı*'nda yer almıştı. Tabii burada söz konusu olan "Bir Deli" ben değildim ve bir şair olarak, bir delinin şiirini yazmamın, yukarıdaki konuyla bir alakası olmadığının farkında olduğunuzu bildiğimi belirtmenin gereği yok herhalde...

Kulağımda bu ses çınlar:
"Geçmiş de sen, gelecek de
yine sensin! Her çiçekte
şiirin: dalgalanan bahar!"

Konunun sadece Cumhuriyet okurları tekelinde kalmasını önlemek için, bu kez İstanbul'da çıkan diğer bütün akşam ve sabah gazetelerine bir ilan vererek, "Türk Şiir Kralı" imzasını niçin kullanmaya başladığımı anlattım. Artık giderek doruklara ulaşan şöhretimin cazibesiyle mi, yoksa gazetelerine verdiğim ilanların devam etmesini sağlamak amacıyla mı bilmem; Cumhuriyet gazetesi yazı erkanından Cevat Fehmi Başkut ve Doğan Yunus Nadi, foto muhabiri Cemal'le birlikte Üsküdar'daki evimize gelerek bir röportaj yaptılar. Artık ilanlara ödeyecek pek param da kalmadığından, bu görüşmenin yayınlanmasına çok sevindim. Bu röportajda açıkladığım gibi, lehimde veya aleyhimde, benden bahseden her yazıyı memnuniyetle karşılıyordum. Çünkü benden bahsedilmesi; benim varlığımın bir kıymeti olduğunun deliliydi. Türkiye'nin o zamanlar öndört milyon nüfusu vardı. Mesela bir mizah yazarı, onca insan varken niçin beni seçiyordu? Alay etse de, adımı daha çok duymalarını sağlıyordu. Onları okuyan halk, bir gün gerçeği araştıracak ve öğrenecekti.

Cevat Fehmi'nin sorusu üzerine gazetelere niçin ilan verdiğimi de şöyle açıkladım:

"— Bilmiş olunuz ki, mücevher çamurlar arasına düşmekle kıymetinden kaybetmez. Yarın beni tetkik edecek gençlik, yazılarımı ilan sahifelerinde de arayıp bulacaktır. Gazeteciliğin hali acaip. Bazen 40 satırla yazılan bir şeyi, 3 satıra indiriyorlar. Halbuki ben yazılarımın bir satırının bile yok edilmesine razı olamam. Herkesin bir iptilası vardır. Bazıları içkiye, bazıları kumara, bazıları tütüne müptelâdır. Bu da benim merakım, benim edebi sefahatim, yahut edebi saadetim. Karnım doyduktan sonra 60 param artarsa 30 parasını bu işe şarfederim.

— Demek ki bütçenizde ilan parası diye muayyen bir fasıl var?

— Şüphesiz. 53 lira tekaüt maaşı alıyorum. Pederin de biraz iradı var. Çok şükür yaşayıp gidiyoruz."

Röportaj daha sonra gazetede yayınlandığında bu satırların altında, Cevat Fehmi'nin şu yorumu yer alıyordu:

"Nazım beyde ben diğer meziyetlerden maada reklamın manasını ve neler yapabileceğini anlamış olmak meziyetini de buluyorum."

İnsanlara bir şeyler öğretmek daima hoşuma gitmiştir.

Sağlığım giderek bozuluyordu ama

Yazan:
KANDEMİR

Şiir Kralı'yla 1.8.1936 tarihli Yarım Ay*'da yapılmış bir mülâkat.*

şöhretim gitgide artıyordu. *Yedigün* dergisinde Sedat Simavi, *Yarımay* dergisinde ise Feridun Kandemir resimli röportajlar yaparak ünüme ün kattılar. Yazılar "Şiir Kralımız Neler Söylüyor" ve "Şiir Kralımızın Huzurunda" başlıklarını taşıyordu. Sloganım tutmuştu. Sedat Simavi Bey, "İtiraf edin, siz de reklamınızı fazla seviyorsunuz" deyince, şöyle karşılık vermiştim: "Vallahi azizim, ben hilkaten mütevazım. Aleyhimde yazan muharrirler olmasaydı, önemsiz kalacak ve aciz benliğimi meydana koyamayacaktım. Gazetecilerin mütemadi hücumu benim için bir lütfu ilâhi olmuştur. Şimdi garip görünen cüretlerimi onlar temin ettiler. Onların beni hırpalayan, kamçılayan yazıları olmasaydı, bugün meçhul bir şahsiyet olarak kalacaktım... Onlara çok müteşekkirim. Dediğim gibi onlar olmasaydı, Türk edebiyat tarihi Florinalı Nazım'ı belki henüz kaydetmiş olmayacaktı."

Aslında şiirlerim de hiç fena değildir ama, bildiğiniz gibi sadece iyi şiir yazmakla meşhur olmak pek mümkün değil. Hele hele "Türk Şiir Kralı" ünvanını kazanmak! Bu krallığa nasıl ulaştığımı anlatan işbu yazının, mümkünse ücretsiz olarak derginizin ilk çıkacak sayısında yer almasını, saygılarımla rica ederim.

Göz önünden geldi, geçti
"Dahi" denen çok şairler
Şiirimle boy ölçemedi
Ne Firdevsi, ne de Homer!

ben) üzerinden atmak için başka deliller sayıyor:

— Tabiatın ve tıbbın kanunları, hükümleri ve değişmez kaideleri göstermiştir ki beyni kuvvetli, ve sağlam yapılı baba ve analazdan doğanlar, her türlü sarkıklık ve eksiklikten çok uzak mutlu varlıklardır.

İşte ben de bunlardan biriyim. Kafam çelik kadar sağlam, vücüdüm granitten yapılmış kalelerden metindir. Üstad, yorgun ve mecalsiz, bir lâhze susunca, yavaşça sordum

— Nasıl kıral olmuştunuz?

Yine birden canlandı ve heyecanlı heyecanlı anlatmağa başladı:

— Bu tarihî badiseyi merak edenler pek çoktur. Size de kısaca anlatayım. Tanınmış edebiyat üstadlarımızdan Mahmut Kemalin (Son Asır Türk Şairleri) adlı kısmen basılan ve kısmen tahsisatsızlık yüzünden kitap şekline giremiyen pek değerli bir eseri hakkında, Milliyet gazetesinin 6 Eylül 932 tarihli nushasında Maarif vekiline hitaben bir açık mektup yazarak icabeden tahsisatın bir ân önce itasına emir buyurmasını istirham eylemiştim.

Bunun üzerine maruf muarızlarım beni yine kalemlerine doladılar. Ve içlerinden biri artık toprak altındakileri bırakarak, yaşayanlarla uğraşdığımı ve onlardan medet umduğumu yazdı

Bunun üzerine ben de, bana büyük bir şairsiniz diyen üstadım Abdülbak Hâmitten başlıyarak, bütün tanınmış

dığım ve altını (Türk şiir kıralı Florinalı Nazım) diye imzaladığım bir şiirle kendisine yazdığım bir mektubu gönderdim

Bu mektubda ezcümle şu satırlar vardı: « Matbuatın lisanı, halkın tercümanı efkâr ve vicdanı olmak lâzım geldiğine kani olanlardanım. Şu düşünceye bürmeten matbuat âlemimizin mümtaz bir aması bulunan güzide şahsiyetiniz tarafından bana lâyık görülen (Şiir kıralı) namını - hakkım ve liyakatım olmasa da, güzel teşbihinizin muvaffakiyetli tevecübü ile üzerime konan edebî ikbal bummasını, ürkütmek ve kaçırmak istemedim.»

Ve o günden itibaren yazılarımın altına (Türk şiir kıralı) diye imza koydum.

Mevzuu değiştirmek düşüncesile üstada:

— Kimleri beğeniyorsunuz? dedim.

Gayet ciddî bir tavırla

Şiir kıralımız ve şair kızları

Florinalı Nazım'ın kendi elyazısıyla İstanbul Halkevi Kütüphanesi'ne imzaladığı kitaptan bir sayfa.

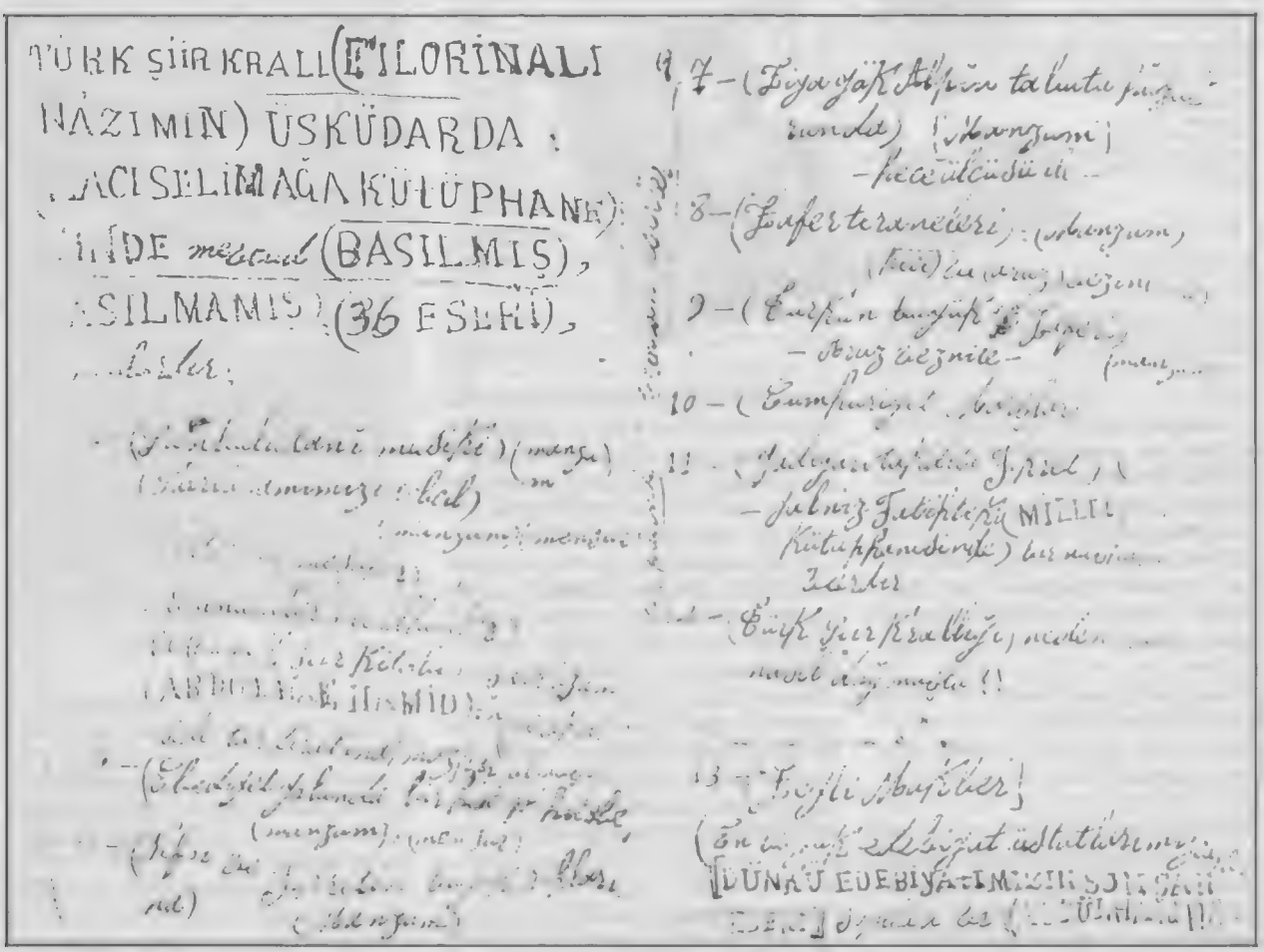

TÜRK ŞİİR KRALI (FLORİNALI NAZIMIN) ÜSKÜDARDA (LACI SELİMAĞA KÜTÜPHANESİNDE mevcud (BASILMIŞ), BASILMAMIŞ) (36 ESERİ),

7 – (Ziya Gök Alpin tabutu huzurunda) (Manzum) – hece ölçüsü ile –

8 – (Zafer tıraneleri) (Manzum)

9 – (Türkün büyük Zafer) – Aruz veznile –

10 – (Cumhuriyet Marşları)

11 – (Yalnız Tabiatı Kütüphanesinde) (MİLLİ Kütüphanesinde) bir nüsha ...

12 – (Türk Şiir Krallığı) neden nasıl doğmuştu!!

13 – (Eşli Makber)

(En büyük edebiyat üstatlarımızın [DÜNKÜ EDEBİYATIMIZIN SON ŞAİR ESERİ] ...)

Vatan! Yalnız Vatan
Hakkında Birkaç Söz...

ALİ BİRİNCİ

Ömer Seyfettin'in yazdığı bu risale, İttihat ve Terakki'nin milliyetçi, Mason düşmanı kanadının görüşlerini temsil ediyor.

II. MEŞRUTİYET'İN ilânından sonra hemen her meselenin tartışılabildiği bir ortamda neşredilen risâlelerin, bu devri araştıracaklar için çok büyük bir ehemmiyeti vardır. Değişik düşüncelerin ve meselelerin temsilcisi olanların yanısıra, Meşrutiyetin ilânından sonra dikkati çeken bazı gelişmelerin tepkisi neticesinde reddiye nev'inden kaleme alınmış bulunanların, devri gereği gibi anlayabilmek bakımından, daha da değerli oldukları aşikârdır. Karşı çıkanların sesini ifade eden bu gibi risâlelerin tetkikinden sonra varılacak terkiplerin ve hükümlerin "ayağı yere basar" olmaları ihtimâli artacağı gibi, Tarih metodunun "karşı tarafı da dinlemek" (Audi alteram partem) ifadesiyle ortaya konmuş bulunan temel düsturunun gereği de yerine getirilmiş olacaktır. Üstelik bu şekilde aynı yönlü ve benzer yorumlu kaynakların araştırıcıları şartlandırması tehlikesi de nisbeten azalacaktır.

Bir yorum ve değerlendirme yapmaksızın dikkate arzettiğimiz bu risâlenin de devrin hâdiselerini ve gelişmelerini anlamaya yarayacak ve temsil kudretini haiz bu nev'iden bir kaynak olduğu kanaatini taşıyoruz. Türkiye'de Meşrutiyetin ilânından sonra çok tartışılan - ve hâlâ tartışılmakta olan- bir konu, Masonluk ve Masonluk-Hükümet münasebetleridir. Bu devrede hızla teşkilâtlandığı ve yayıldığı ifade edilen[1] Masonluk hakkında gazetelere akseden haberlerin Sultan Abdülaziz devrine kadar uzanan bir hikâyesi vardır.[2] En azından bir asırdır hakkında yazılar ve risâleler neşredilen Masonluğa, Antimilitarizme ve Enternasyonalizme reddiye olarak kaleme alınan *Vatan! Yalnız Vatan* ismini taşıyan bu risâle, kendisinden söz edilmesine rağmen, bugüne kadar herhangi bir araştırmaya, değil konu olmak, kaynak bile olamamıştır.[3]

Risâle hakkında ilk bilgileri Ali Canip Yöntem'e borçluyuz:[4] "İttihat ve Terakki Cemiyeti, Meşrutiyetten önceki faaliyetinde Mason kulüplerinden çok faydalanmıştı. O zaman ve sonra Masonluk şehirde pek yaygın bir halde idi. Öyle ki, arkadaşlar içinde Ziya'dan, Ömer'den, benden başka Mason olmadık kimse kalmamıştı. Biz Masonluğun insaniyetperverlik süsü altındaki kozmopolit temayülüne muhaliftik. *Genç Kalemler* dergisinden başka on paralık broşürler de neşretmeyi düşünmüştük. Onlardan biri olarak kaleme aldığımız *'Vatan! Yalnız Vatan'* adlı broşür 'insanlık', 'beynelmileliyetçilik' zihniyetine ve bu arada 'masonluk'a şiddetle hücum ediyordu. İşte bu sırada Trablusgarp'a saldırdılar. Selânik'te en kuvvetli Mason locası İtalyan locasıydı. Bizim 'insanlık', 'beynelmileliyetçilik' fikirlerine hücum edişimizi müteakip, İtalyanların şehre ateş saçmaları, kasabaya girer girmez de masum halktan yakaladıklarını darağacına çekmeleri mason geçinen arkadaşlarımızı şaşırttı. Ömer Seyfeddin büyük bir yeis ve ıstırap içinde (Primo)yu yazdı. *Genç Kalemler*'in 13. sayısında çıkan bu hikâye, millî duygularla dolu güzel bir eser olduğu kadar, 'beynelmileliyet' fikrine nasıl ve nereden darbe vurulursa daha amansız olacağını kestiren usta bir propagandacı muharrir mahsulü olduğunu gösteriyordu: Halbuki o zaman Ömer, henüz yirmi yedi yaşında idi. Onun kalemindeki sanatkâr füsunu, hikâyeyi kuru bir propaganda malı olmaktan koruyor, enfes bir edebî eser kıymeti veriyordu."

Yöntem (1887-1967), ömrünün son senelerinde yazdığı bir başka yazıda risâlenin temel fikrinin "Türkler milletlerarası teşekküllerden, masonluktan, sosyalistlikten uzak kalmalıdırlar" cümlesiyle hülâsa edilebileceğini söylemektedir.[4] Ancak, esas itibarıyla Masonluk aleyhtarı olan risâlede sosyalizme doğrudan bir atıf bulunmadığı far-

kedilmektedir. Maamafih Enternasyonalizmi reddeden risâlenin bu reddinde, Sosyalizmin de mündemiç olduğu kabul edilebilir.

Risâle hakkında Yöntem'in kitabına dayanılarak, daha sonra, verilen bilgiler ise şöyledir: "Ali Canib'in verdiği bilgiye göre Ömer Seyfeddin, Ziya Gökalp ve Ali Canib'in birlikte hazırladığı *Vatan! Yalnız Vatan* adlı on sahifelik bir broşür Selanik'te Rumeli Gazetesi matbaasında bastırılıp dağıtılmıştır; bu broşür kozmopolitliğe ve sosyalizme karşı yazılmış imiş"[5].

Yöntem'den sonra risâle hakkında bilgi veren ikinci kişi, Tahir Alangu ise onun İtalya'nın Trablusgarb'a saldırmasından sonra yazıldığını anlatmakta ve ayrıca neşri ile Hürriyet ve İtilâf Fırkasının görüşleri ve faaliyetleri arasında bir bağ kurmaktadır.[6] Risâlenin yazılış tarihinin 4 Ağustos 1911 (22 Temmuz 1327-Selânik); fırkanın kuruluş tarihinin ise 21 Kasım 1911 olduğu gözönünde tutulursa bunun imkânsızlığı ortadadır. Ayrıca, İtalya'nın Trablusgarb'a saldırısının aynı senenin 4 Ekim günü olduğu ve Alangu'nun tarihlendirilmesi hakkında söylediklerinin yanlışlığı da açıktır.

Alangu'nun bu yanlışları yanında risâlenin yazarı hakkında söyledikleri üzerinde durulmağa değer görünüyor. O, 18 Aralık 1963 günü *Genç Kalemler* çevresinden Mustafa Nermi (1890-1971) ile yaptığı bir konuşmaya dayanarak, Selânik'te basılan on kadar propaganda broşürünün hepsinin Ömer Seyfeddin tarafından hazırlanmış olduğunu kaydediyor.[7] Ağlebi ihtimâlle Gökalp'in ve Yöntem'in de, fikirleriyle katkıda bulundukları risâle Ömer Seyfeddin tarafından kaleme alınmıştır. Bununla beraber risâlenin, her üçünün müşterek kanaatlerine tercüman olduğu unutulmamalıdır.

Ömer Seyfeddin'in doğumunun yüzüncü yıldönümü münasebetiyle hakkında yapılan neşriyatta da tam ve doğru bir künyesi bile verilemeyen[8] *Vatan! Yalnız Vatan* ilk defa Seyfeddin Özege'nin kataloğunda tam ve doğru bir künye ile ve Ömer Seyfeddin adına kaydedilmiştir.[9] Risâle, Özege'nin bağış kitapları arasında da bulunmaktadır.[10] Risâlenin, görebildiğimiz diğer nüshaları ise, Bayezid Devlet Kütüphanesinde (K.25488) ve Millî Kütüphanededir ve katalog numarasından anlaşıldığına (1978 A.38) göre 1978'den beri okuyucu hizmetinde bulunmaktadır. Her iki kütüphane kataloğunda da müellif adı verilmemektedir.

Müellifi hakkındaki gerçek ne olursa olsun; edebiyat ve fikir tarihimizde ihmâl edilemeyecek bir yeri bulunduğuna inandığımız risâleyi, ifadesine ve metnine herhangi bir müdahalede bulunmaksızın, henüz delikanlılık çağında, otuz altı yaşında hayata veda eden büyük edibimiz Ömer Seyfeddin merhumun necib ruhuna Hak'tan rahmet ve mağfiret niyazıyla neşrediyoruz.[11]

[1] Bu hükmü doğrulayan kaynaklardan ikisi için: Kâzım Karabekir, *Cihan Harbine Neden Girdik, Nasıl Girdik, Nasıl İdare Ettik*, İstanbul, 1937, Kitap 2, s.94-107.
Kemalettin Apak, *Ana Çizgileriyle Türkiye'deki Masonluk Tarihi*, İstanbul, 1958, s.49 vd.

[2] Dersaadet'te üç loca bulunduğunun herkesin malûmu olduğu hakkında: "Frank-Masonluk", *İstanbul*, no. 381 (18 Cemaziyelevvel 1285) s.3-4.

[3] *Ömer Seyfeddin*, İstanbul, 1947, s.22.

[4] "Hizb-i Cedid", *Yakın Tarihimiz*, Sayı 25, (16 Ağustos 1962) s.354.

[5] Sadık Tural, "Ömer Seyfeddin'in Hayatı ve Eserleri", *Doğumunun 100. Yılında Ömer Seyfeddin*, M.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul , 1984, s.18.

[6] *Ömer Seyfeddin-Ülkücü Bir Yazarın Romanı*, İstanbul 1968, s.186, 191.

[7] *Age*, s.192, 193, (dn.9).

[8] Karş. Sadık Tural, agm., s.18; Müjgân Cumbur, "Ömer Seyfettin Bibliyografyası", *Doğumunun Yüzüncü Yılında Ömer Seyfettin*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayını, Ankara, 1985, s.135.

[9] *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, İstanbul, 1979, beşinci cilt, s.2008.

[10] *Özege Bağış Kitapları Kataloğu*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 1980, c.3-4, s.388.

[11] *Yeni Hayat Kitapları* dizisinden olmayıp "Genç Kalemler Tahrir Heyeti" imzasını taşıyan bir başka risâle de yine Ömer Seyfeddin'in kaleminden çıkmış olmalıdır ve künyesi şudur: *Yeni Lisan ve Bir İstimzaç*. Midhat Paşa Sanayi Matbaası, Selânik, (t.y.), 36 s. Neşrettiğimiz risâlenin künyesi ise şöyledir: (Ömer Seyfeddin), *Vatan! Yalnız Vatan*, Rumeli Matbaası, Selânik, 1327, 33+1 s. Yeni Hayat Kitapları, aded 2. Metnin hazırlanmasına katkıda bulunan meslektaşım A. Turan Alkan'a müteşekkirim.

VATAN! YALNIZ VATAN

Vatan! Yalnız Vatan
Genç Kalemler Tahrir Heyeti
Yeni Hayat Kitapları, Aded 2
10 Para
Selânik-Rumeli Matbaası

Beynelmilel Gizli Cemiyetlerden ve Beynelmilel Gizli Gâyelerden Sakınalım!

(2) "YENİ LİSAN"IN KAİDELERİ

1. Arapça, Acemce terkip ve cem' kaideleri asla kullanılmayacak, ıstılahlarla müfred mukabilinde kullanılan cem'ler müstesna: Sadr-ı âzam, ahlâk, kâinat, gibi.

2. Arapça, Acemce edatlar kullanılmayacak. Ama, şayed, yâni, lâkin gibi tamamiyle Türkçeleşmiş ve tekellüm lisanına geçmiş olanlar müstesna...

3. Arapça, Acemce kelimeler şimdilik eski imlâları muhafaza olunarak kullanılacak. Konuşurken söylemediğimiz lâfızlar mümkün olduğu kadar terk olunacak, Türkçede yalnız millî ve basit sarf hâkim tanılacak.

4. Tekellüm lisanı, birçok Türkler tarafından anlaşılan lâtif ve tatlı "İstanbul Türkçesi", nâzım ve nesirde bedaate misâl ve mikyas addolunacaktır.

(3) Beynelmilel Gizli Gayelerden Sakınalım!..

Yeni bir gazete intişara başladı. İsmi: *Güneş*... Yazıları Türkçe, Fransızca, Rumca, Musevice... Kârilerine arz ettiği kısa ve mübhem bir programda "İnsaniyet" fikrini tervic, yâni "beynelmileliyet" fikirlerini tamim eyleyeceğini ilân ediyor. Yine bu birinci nüshanın içinde "Kürre-i arzda mevcut Masonları birbirine rabt eden esbab nedir?" ünvanlı bir makale var ki, Avrupa'nın vaktiyle marîz ve entrikalı bir cereyan hasıl etmiş, fakat bugünkü vukuf ve felsefe karşısında tamamıyla sukût etmiş hülyalarını terennüme çalışıyor. Fransızca kısmında âlî bir vaziyet ile esrarcılık (Mistisizm) felsefesi satılmak arzu olunmuş.

Beynelmilel gizli cemiyetlerin, beynelmilel gizli gayelerine hizmet ettiği her satırından anlaşılan bu risâleciği biz de görmemiş, biz de ehemmiyet vermemiş olabilirdik. **(4)** Lâkin vatanımızın etrafında dönen entrikalar, bu entrikaların hiç beklenilmeyen renksiz ve aldatıcı tezahürleri bizi dikkate mecbur ediyor.

Bizim, Yeni Hayat'çıların mefkûre (gaye-i hayâli)leri gayet sade, gayet basittir. Bu mefkûre, ruhumuzda, hissimizde, fikrimizde, bütün mevcudiyetimizde ebediyetle silinmez altun ve tunç harflerle mahkûktur:

Vatan!
Yalnız Vatan...

Vicdan ve idrakimizi Garb ve Şarkın en doğru ve müsbet felsefesiyle yükselterek, bugünkü ilim ve fennin vukufuyla kuvvetlenerek mukaddes mefkûremi-

Vatan! Yalnız Vatan'ın iç kapağı.

> "Milletim nev'i beşerdir, vatanım rûya zemin" diyen vatansızlar bizim mefkûremizi duyamazlar. Bizim mefkûremizdeki hakikati hissedemezler. Onlar fen ile temas etmemiş âlim cahillerdir.

zin, vatan fikrinin tamim ve i'lâsına çalışıyoruz. Bu emelimizin karşısına çıkan her harekete muarızız...

Fakat, ey genç kâri! Ey "Yeni Hayat"ı tahayyül eden, bize kahraman dedelerimizden kalan bu mukaddes ve vâsi vatanı seven, onun hakikî itilâsını bütün ruhiyle, bütün mevcudiyetiyle arzu eden genç kâri! Emin ol ki Masonluğa, avâmın mantığını okşayarak, eski ve cahilâne fikirleri bâtıl taassubları takdir ve tetvic ederek hücum etmeyeceğiz. Cahilâne hücum, cahillerin ... mutaassıbane hücum mutaassıpların hakkıdır! Bizim silâhımız fen ve felsefe olacaktır. Masonluğun "Mâ'bâd-ül matbuiye"sinden (5) ziyade siyasî neticesi olan beynelmileliyet fikrine, "insaniyet" hülyasına itiraz edecek, bunların vatan için ne kadar müdhiş ve mühlik rahneler olduğunu isbat edeceğiz.

Denilecek ki:

— Başkalarının fikrine müsamaha etmiyorsunuz. Hür (liberal) değilsiniz. Halbuki hakikî hürriyet herkesi fikrinde muhtar bırakmaktır!..

Bakınız, biz buna nasıl cevap vereceğiz:

— Milletlerin îtilâ ve sukûtlarına başlıca te'sir eden âmil "zihnî itiyad"lardır. Zihnî itiyadlar bir milleti yükseltir, alçaltır.* İrşad ve ikna ile muzır fikirler intişar edince netice gecikmez. Meselâ Beynelmileliyet (Enternasyonalizm) fikri biraz fazla mürid peyda edince vatan düşmanlığı (antipatriyotism) askerlik düşmanlığı (antimilitarizm) baş gösterir.

"Milletim nev'i beşerdir, vatanım rûyı zemin" diyen vatansızlar bizim mefkûremizi duyamazlar. Bizim mefkûremizdeki hakikati hissedemezler. Onlar (6) fen ile temas etmemiş âlim cahillerdir. Fen ve tabiata mugayir olan ve "Senek"in zamanından asırlarca zamandan evvel gelen bir hayâli tekrar ederler. Hayat âlemindeki "uzviyet"i, bu uzviyetin var olan ezelî kanununu idrak etmezler. Milletleri, kavmiyetleri mevzuu ve yalan şeyler addederler. Ve teessüf olunur ki bu boş ve mânâsız fikirlerini az okumuş, az zeki, saf gençlere kabul ettirirler. Hakikâtte dehşetli bir milliyetperver, müthiş bir siyonist olan Maks Nordau, parlak ve iğfal edici ifadesiyle, zehirli edebiyatıyla Avrupa'da ne kadar saf genci, hâtta ne kadar budala âlimleri avlamıştır! Fen ve felsefe karşısında hiç bir kıymet ve ehemmiyeti olmayan *"Medeniyetimizin Mevzuu Yalanları"* ünvanlı meşhur eseri yüzbinlerce basılmış, bütün fikirleri iğfal etmiş, Avrupa'da bütün feylesofları teessüre sevk eden sersem cereyanlar husûle getirmiştir.

Biz de başkalarının "Beynelmileliyet" fikirlerini neşr etmelerine müsamaha eder, aldırmazsak mefkûremiz olan "Vatan" aşkına vefasız kalmış oluruz.

Sonra... İşte bundan asla bahs etmek istemezdik! *Güneş*'i çıkaranlarda iddia ettikleri gibi "siyaset"den uzak bir samimiyet göremiyoruz. Niçin mi (7) diyeceksiniz? Türkçe kısmında bir imza var: Turgut... Bir Türk ismi...

— Fakat bundan ne anlıyorsunuz? diye tekrar soracaksınız. Biz bundan yine müretteb bir kasıt karşısında bulunduğumuzu hissediyoruz.

"Oğuz, Demirtaş, Ertuğrul, Uygur, Turgut ve ilâh..." gibi Türk isimleri bugün aramızda pek, ama pek azdır. Tarihlerimizin sahifelerinde yaşarlar. Siyasî ve mukaddes Osmanlılığa esas olan, temel taşı olan büyük Türklüğün içtimaî kıymetini yükseltmek isteyen bazı genç muharrirler bu halis Türk isimlerini, müstear namlar olarak kullanıyorlar. Her yerde olduğu gibi hususiyle Şarkın her yerinde olduğu gibi bizde de mürteciler var. Bunlar siyasî Osmanlılığın vahdet ve i'tilâsına, içtimaî Türklüğün tekâmül ve tealîsine hizmet eden gençlere dehşetle garezdirler. Onlar için her türlü iftiralarda bulunurlar. En muayyen iftiraları:

— Hepsi Masondurlar...

bühtanıdır! Şimdi (Turgut) imzasını, "Masonluk" mürevvici bir risâlede görünce gayet tabiî bir surette:

— Ah, işte onlardan biri...

diyecekler. Siyasî Osmanlılığın î'tilâsı için çalışan hür ve serbest, yılmaz, pervasız gençler (8) için peyda ettikleri "fena zan" ziyadeleşecek, düşmanlarımızın arzu ve ümid ettikleri "irtica" cereyanı sözde kuvvetlenecek.

Evet, böyle düşünmeğe mecburuz! Daimî ve müretteb bir kasıt karşısında bulunduğumuzu hatırlamak en birinci vazifemizdir.

İçtimaî Türklüğün tekâmülüne hizmet eden milliyetperver gençlerin ruhuna Masonluktan uzak bir şey yoktur. Onlar "beynelmileliyet" fikrinin entrikalı "insaniyet" hayâlinin itilâf kabul etmez muarızları, düşmanlarıdır.

Onların "insaniyet"i nasıl anladıklarını izah etmezden evvel şunu söyleyelim ki hiçbir hakikî Türk genci, tarihini bilen bugünkü ilim ve fen karşısında yabancı kalmayan bir Türk genci "beynelmileliyet" fikrine kapılamaz. O halde "Turgut" müstear imzasını kullanan kimdir? Her halde bir Türk değil!.. Mutlaka Levantenlerden biri... Bir Kozmopolit... Bazen esefle gördüğümüz o Türklükten çıkmış, Garbın ruhî nüfuzuna kapılmış bir zavallı... Fakat fena fikri yoksa niçin "Turgut" imzasını kullanıyor? Bilmiyor mu ki böyle millî ve tarihî adamları hayatın yalnız cidâl ve galebe olduğuna kail olmuş, muzaffer olmak için mağlup etmek icab ettiğine kanaat getirmiş Türk gençleri benimsiyorlar?..

(9) İnsaniyet fikri... ahlâk karşısında bu muazzez hayâle itiraz etmeyiz. Ve arzu ederiz ki her memlekete, her iklime, her kıtaya göre değişen ahlâkın bazı kaideleri faziletler üzerinde birleşsin... Fakat bugünkü medeniyet yalnız iktisadî ihtiyaçların tesiriyle hareket ediyor! Siyasetin altında iktisâdî düşünceler var. Siyasette ahlâk yok! Ve milletler arasındaki münasebetlerden hiçbiri tahayyül olunamaz ki, siyasî olmasın...

"İnsaniyet" ve "insanların umumî uhuvveti" esasına istinad eden bir ha-

yâl, inkâr olunamaz ki, pek lâtif, pek cazibtir. Lâkin o kadar boş, o kadar yalan, o kadar vahîdir ki bu muhâl olan hayâle, bugünkü vatanı olan Garbde, âlimlerin, feylesofların, münevver ve mütefenninlerin ekserisi düşmandır. Meselâ şimdiki Garbın en parlak ve mütefekkir bir zekâsı olan Doktor Güstav Lö Bon insaniyetçilerden bahs ederken: "Taun ve veba en müdhiş beliyyelerdir. Halbuki bunlardan daha meş'um, daha müdhiş bir âfet vardır ki o da insaniyet fikridir" diyor. Keza *"Psikoloji Politik"* ünvanlı eserin üçyüzonbirinci sahifesinde fikrini daha sarih haykırmıştır: "İnsaniyet fikri, bizim içtimaî yaramızdır". Alfred Fuye eserlerinde, "Fransa insaniyet fikrine kapılarak **(10)** İtalya'nın kuvvetli bir krallık olmasına çalıştı ve dolayısıyla da Almanya ittihadını teshil etti. Böyle iki ve müdhiş daimî düşmanı yetiştirmek, Fransa'ya "İnsaniyet" fikrinin hediyesidir. Fransa'nın birbuçuk asırdan beri uğradığı belâlar hep insaniyet fikrinden tevellüd etmiştir" diye hükmünü veriyor.

Evet, Fransa'daki fikirlerde bugün teşevvüş var. Bunlardan oranın âlimleri ürküyor. Boş ve kof insaniyet hayâllerinin intişarıyla öyle ruhî bir hâl peyda oluyor ki, Mösyö Hervé "batsın vatan, batsın ordu!" diye nara atmağa cesaret ediyor. Anarşistler alenî teşkilât yapıyorlar. İnsaniyetçilerin parlak nutuklarına, sun'î teheyyüclerine, basit kurnazlıklarına idrâki zayıf olan ekseriyet kapılıyor. Lâkin feylesoflar, diplomatlar, âlimler... Onlar mütemadî bir sây ile bu yanlış ve meş'um cereyanın önüne geçmeğe çalışıyorlar. Meselâ hayatta her şeyi tedkik ederek bütün zıtları birbirleriyle telif eden feylesof Alfred Fuye: "Otuzuncu asır için birtakım kanunlar düşünelim, fakat yirminci asırda yutulmayalım ve birbirimizi yutmayalım" diyor.

Vatan düşmanlığının, ordu düşmanlığının, tefevvuk ve î'tilâ düşmanlığının anası olan "İnsaniyet" fikri Garbte bütün münevverleri karşısında buluyor. Bizim vatanımıza sokulmak istenilen bu meş'um fikrin husûle **(11)** getireceği felâketleri biz de tedkik edelim. Bunun için haricî ve dahilî mevkimize şöyle bir göz gezdirmek kifayet eder.

Türkiye, Osmanlılığın sevgili vatanı olan bu muazzez Türkiye bugün ne hâlde bulunuyor? Aç gözlülükleri bize: "Mal bulmuş mağribi" gibi bir misâl ihda eden Avrupalıların duymak ve kanmak bilmeyen ihtirasları üzerimizde bir kâbus...

Bu Avrupalılar silâhsız ordularıyla memleketimizin en mühim kısımlarını zabt etmişlerdir.

Suriye-Fransa'nın,
Irak-İngiltere'nin,
Trablusgarb-İtalya'nın,
Arnavutluk-İtalya ve Avusturya'nın...

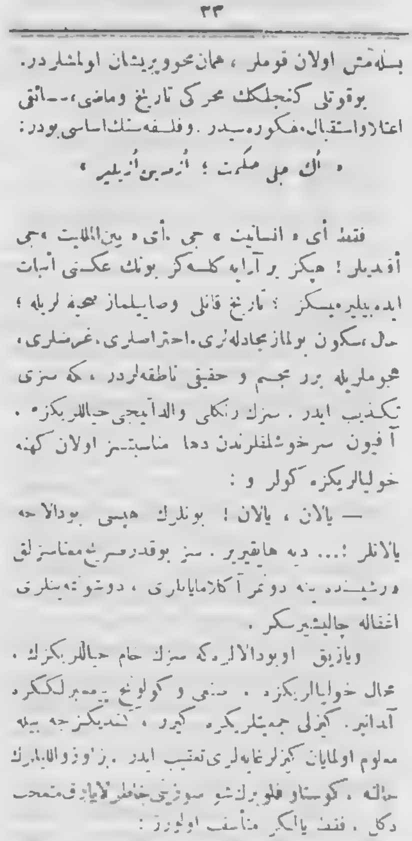
٣٣

بسلەنمش اولان قوملر ، همان محو و پریشان اولمشلردر.
بوقوتلی گنجلكك محركی تاریخ وماضی، —انق
اعتلا واستقبال فكورەسیدر . وفلسفەسنك اساسی بودر:
« اك مبل حكمت ؛ اندمین انبلیر »

فقط ای « انسانیت » جی . ای « بین الملیت » جی
افندیلر ! هیچ بر آرایه كلەكز بونك عكسنی اثبات
ایدەبیلیرمیسكز ؛ تاریخ قانلی وصایلماز صحیفەلریلە ؛
حل ، سكون بولماز مجادلەلری ، احتراصلری ، غرضلری ،
هجوملریلە برر مجسم و حقیقی ناطقەلردر ، كه سزی
تكذیب ایدر . سزك رنكلی والدآمیجی خیاللریكزه ،
آفیون سرخوشلقلرندن دها مناسبتسز اولان كهنه
خولیالریكزه كولر و :
— یالان ، یالان ! بونلرك هپسی بوداله
یالانلر ! ... دیه هایقیرر . سز بوقدر صریح مناسبتسزلق
قارشیسنده بنه دوشمه آكلامایانلری ، دوشونمەینلری
اغفاله چالیشیرسكز .
ویازیق اوبوداللر كه سزك خام خیاللریكزك ،
محال خولیالریكزك . ... و كولونج ... لككرە
آلدانیر . كیزلی جمعیتلریكزه كیرر ، ... بیله
معلوم اولمایان كیزلی غایەلری تعقیب ایدر ...
... كوستاو ... سوزینی خاطرلاماق ممكن
دكل . فقط یالكز متأسف اولورز :
« ... ... »
٢٢ تموز ١٣٢٧ سلانیك

Vatan! Yalnız Vatan'ın yazılma tarihini ihtiva eden 33. sahifesi.

Bu hükümetler, bizim müsamahamızdan, bizim zayıflığımızdan, daha doğrusu bizim millî asabiyetimizin yokluğundan istifade ederek buralara kendi maariflerini neşr etmişler ve gûya birer "nüfuz mıntıkası" peyda etmişler.

Bu "nüfuz mıntıkaları" gittikçe büyüyor. Genişliyor. Bizi yatmağa hazırlanıyor. Biz bu mıntıkaların içinde erimeğe mahkûmuz! Selâmetimiz, yutulmaktan kurtulmaklığımız, yalnız bir şeye vabestedir:

(12) Vatan ve milliyet fikrinin intişarına, şekîmemizin (karakter) kuvvetlenmesine...

Kendi memleketlerinde "İnsaniyet" ve "Beynelmileliyet" fikrine isyan eden, bu meş'um cereyanı durdurmağa çalışan ve bir cihetten muvaffak olan Avrupalılar, bizim memleketimiz için bu vebayı teşvik ederler. Dikkat ediniz. Vatanımızda beynelmilel gizli cemiyetler teşkil eden, beynelmilel gizli gayeler takib olunmasını takdir eden hep Avrupalılardır.

Halbuki onların fikirleri sarihtir: Bizi yutmak! Fransa'nın fahrî sefirlerinden Mösyö Jül Armand (*İstimlâk ve İsti'mar*) ünvanlı eserinde, "Afrika'nın zencilerden ibaret olan vahşi kavimlerini tahakküm altına almakta büyük ve iktisadî bir fayda yoktur" diyor. Madem ki istimlâk ve isti'mardan maksad mağlup kavimleri çalıştırıp onların sa'yinden istifade etmektir, o halde Asya'nın medenî ve sa'ye alışkın kavimlerini tahakküm altına almak daha faydalıdır..."

Evet, bütün Avrupa kavimleri (emperyalizm) istilâ gayesini takib ediyorlar. Lâkin istilâ ve istimlâkin de şekli değişti. Tarih bu tahavvülü pek vazıh gösteriyor. Eskiden Romalılar bir usûl bilirlerdi: Milletleri silâhla mağlup etmek, memleketlerini zabt etmek, **(13)** kuvvetlilerini esir gibi satmak... Bu tarz tamamiyle terk olundu. Şimdi bir nüfuz mıntıkası peyda ediliyor. Oradaki ahalinin milliyet fikri uyuşturuluyor. İktisadî ve içtimaî menba'lar ele geçiriliyor. İstilâ temin olunuyor.

Fransa'nın en sosyalist ve insaniyet muhibbi romancısı Emil Zola *"Fekondite"*sinde Afrika'nın istikbâl Fransa'sı olacağını anlatıyor. Ve: "Şimdiki Fransa, o büyük Fransa'nın müdir-i dimağı olacaktır." diyor.

Avrupalılar niçin "beynelmileliyet" fikrini memleketlerinde istemiyorlar? Çünkü onun hazırladığı âkıbeti görüyorlar. Zaten vatan düşmanlığı, ordu düşmanlığı gibi tezahürler onları yıldırmıştır.

İnsaniyet fikrini neşredenlere âlimler hücum ediyorlar. Bunların içinde Güstav Lö Bon en ileri gidenlerdendir. Yine *"Psikoloji Politik"* ünvanlı eserinin üçyüzonbirinci sahifesinde, "Ben tamamiyle bu fikirdeyim. İnsaniyetçiler, doğrudan doğruya değil, lâkin muhakkak surette haydutlardan daha tehlikelidir" diye heyecanını gösteriyor.

Mösyö Puvankare, bir nutkunda, Fransa'daki vatan düşmanlığının kahramanı olan Herve'den bahs ile: **(14)** "... Mösyö Herve küfürlerini yazarken, diyor, biliyor musunuz Bebel Rayştah'da ne söylüyordu: (Eğer Almanya'ya hücum olunursa, eğer onun mevcudiyeti tehlikede kalırsa, o vakit, en gencimizden en ihtiyarımıza kadar, hepimiz tüfengi omuzumuza koymağa ve

düşman üzerine yürümeğe hazırız. O toprak da bizim vatanımızdır. Son nefesimize kadar kendimizi müdafaa edeceğiz. Bunun için size yemin ederim.)

Alman sosyalistiyle Fransız ihtilâlcisinin sözleri arasında vuzuhla görünen bu tezad karşısında Edgar Kine'nin bu sözlerini hatırlamamak mümkün mü?: (Eğer Fransa kendini kozmopolit -bütün dünyayı vatan bilen- yaparsa diğer milletlerin şüphesiz en budalası olacaktır). Evet, bu, tekrarı ve tervici lâzım gelen bir sözdür. Vatan düşmanlığı bulunduğumuz zamanda, yaşadığımız Avrupa'da en korkunç bir budalalıktan başka bir şey olamaz.

Ömer Seyfeddin eşi ve kızıyla birlikte.

Lâkin biz bu ... noksan idrâkimizle, noksan düşüncelerimizle diğer milletlerin en budalası olmağa müstaidiz. Avrupa'dan gelen her moda nasıl bizde hararetle kabul olunuyorsa bu "beynelmileliyet" fikri de öyle bir kabûle mazhar olacak.

İstanbul'un *"Hikmet"*cisi, gençlerin çoğunun **(15)** Mason olduğundan bahs ediyordu. Fakat yanılıyor. Bu günkü gençliğin içinde Mason ruhuna malik olanlar gayet azdır. Onlar da evvelâ "Levantenlik" devresini geçirmişler, Mason Levantenlerle düşüp kalkmış, nihayet kapılmış olanlardır. Diğer kısım, yâni gençliğin mühim kısmı?..

Buna "bütün gençlik" diyelim. Bu gençliği üçe taksim edebiliriz:

1- Mükemmel tahsil görenler. Okuduğunu hakkıyla anlayanlar, sıhhat ve vukuf ile muhakeme edebilenler...

2- Çürük ve gevşek bir tahsil! İntizamsız bir surette okuduğu şeyleri tersine anlayanlar. Eğri büğrü, mücerred bir tarzda muhakeme edenler.

3- Âdi ve mükemmel bir tahsil görmemiş, her girdiği mektebi yarıda bırakmış, intizamlı intizamsız hiç okumamış, yahut okumuşsa bile hiç anlamamış, hiç muhakemeye malik olmayan maymun mukallidler.

Gençliğin bu üç mizacını tetkik edelim. Mükemmel tahsil gören, okuduğunu hakkıyla anlayan, sıhhat ve vukuf ile muhakeme eden bir genç asla "beynelmileliyet" fikrine kapılmaz. Zira o ilmî ve fennî kanaatiyle bilir ki, "bir milletin ruhî irsiyet tayin ve takarrür etmiş an'anelerin, itikadların umumî hislerin, hattâ hurafelerin bir **(16)** şebekesinden teşekkül etmiştir. Bu ruh fikirlerimize şuursuz bir surette yol gösterir ve hareketimizi idare eder. Onun sayesinde kavimler mevcudiyetlerinin esasî şartları dahilinde uygun bir tarzda düşünür ve hareket ederler."** Sonra muhakeme eder. "Beynelmileliyet" hayâli hakikat olunca vatan, millet, fikrî sair âlî hisler bitecektir ve tahmin eder ki mazisiyle alâkasını kesmeğe kalkan, tarihini zorla unutmak isteyen kavimlerin idraklerindeki metanet kaybolmuştur. Onların nasibi mahv ve izmihlâldir.

Bu genç tarihi okumuş ve anlamıştır. "Beynelmileliyet" sûkut fikrinin tetvic ettiği "sulh"culuk, "sükûn"culuk, fikrinin felâketlerini hatırlar. Romalılardan Konsül Marsiyus Sansurinus'un hikâyesini bilir. Bu kumandan ne "insaniyet"ci, ne de "sulh"cu idi. Lâkin hasımlarının ruhî hâllerinden istifade etmesini bilirdi. Kartaca'nın, bu büyük ve muhteşem şehrin önüne geldiği vakit, o zamanki dünyanın en zengin bir payitahtı karşısında bulunuyordu. Sanat ve ticaret orada son derece ileri gitmişti. Aynı zamanda "insaniyetçi"leri de bol idi. Orada onlar da terakki etmişler ve çoğalmışlardı. Sansarinus bu insaniyetçilere sulhun faziletlerinden, harbin redâetlerinden uzun uzadıya **(17)** bahs ettikten sonra: "Silâhlarınızı bana teslim ediniz. Roma sizi himaye etmeyi taahhüd edecek" dedi. "Sulh"cular -daima idrâkleri mutavassıt olan adamlar- itaate tehalük gösterdiler. "Şimdi bana harb gemilerinizi teslim ediniz. Onlar büyük ve çok masrafa muhtaçtır ve madem ki Roma sizi düşmanlarınıza karşı müdafaa edecek, onlara sahib olmanız faidesizdir" dedi. "Sulh"cular yine itaat ettiler. O vakit konsül: "İtaat ve inkıyadınız doğrusu takdire şâyandır" dedi. "Şimdi sizden isteyeceğim bir fedakârlık kalıyor. Muhtemel bir ihtilâlden içtinab etmek için Roma bana Kartaca'yı yıkmamı, mahvetmemi, bundan başka denizden seksen kilometre içerde olmak şartıyla, çölde, intihab ettiğiniz noktaya sizi yerleştirmemi emrediyor."

O vakit Kartacalılar "sulh"culuğun tehlikesini anladılar. Kumların içinde açlıktan nasıl öleceklerini tahayyül ederek kendilerini müdafaa etmeğe kalktılar. Fakat vakit geçmişti. Kartaca zabt olundu. Ahalisiyle beraber yakıldı. Ve tarihin içinde gaib oldu.

Dikkatle okuduğu tarihten alacağı ders budur:

1- Milletleri harb değil, sulh mahveder.

(18) 2- "Sulh"cu ve "sükûn"cu bir millet ikinci bir milletin hücumuna maruz kalmasa bile kendi kendine taaffün eder. Terakki yolundan geri döner,

uyuşur kalır. Çinliler, Moğollar, vusta-i Asya kavimleri, Hindistanlılar gibi.

3- Bir milletin milliyetini inkâr etmesi intihar demektir. "Beynelmileliyet" fikrini tamim eden gizli cemiyetler avlamakta iyice mahirdirler. Eflatûnî bir ahlâk iddia ederler. Dünyadaki insanların hepsinin kardeşı olduğuna ve ayrı ayrı olmamasını, fakirlere muavenet icab ettiğini söylerler. Bu cemiyetlerin Şark'taki şubeleri kandırdıklarını kendi emellerine hizmetçi yaparlar. Onların vasıtasıyla içtimaî, iktisadî menfaatler temin ettikten maada siyasî entrikalara da âlet etmek isterler ki en münasebetsiz mazarratları budur.

Zeki bir genç, kendi memleketlerinde fikirlerine kanacak bulamayan bu gizli "ve gûya-beynelmileliyetçi" adamların ancak bir budalayı meşgul edebilecek lâflarına güler. Ona kapılmaz. Çünkü o hayatın ve içtimaiyatın en mühim hareketi olan siyasiyatın ruhuna vakıftır.

Çürük ve gevşek tahsil gören, intizamsız bir surette okuduğu şeyleri tersine anlayan, eğri **(19)** büğrü mücerred bir tarzda muhakeme eden gence gelince, işte boş lâflara, muhâl hayâllere bu zavallı kapılır.

Edebiyatın mânâsını bilmeden iştigâl etmesi ona en fena eserleri sevdirmiştir. Meselâ Ziya Paşa'nın Terkib-i Bendiyle, Terci-i Bendini iki emsalsiz şehnüvist (Şedövr) addeder. İdrakleri zayıf bütün insanlar gibi bedbinlik, cebrîlik, ibahecilik, esrarcılık fikirlerini ihtiva eden mısraları ezberler. Afyon felsefesini kendisine meslek eder. Hayattaki birinci, ikinci sebebler onun için yoktur. Ve insanların nasıl olup da böyle muhtelif kavimlere ve kısımlara ayrıldığına taaccüb eder. Kendini, zekâsını, hattâ dehasını tekâmül etmiş addeder. Ve içinden:

"Milletim nev-i beşerdir, vatanım rûyı zemin" der. Bu esnada Cebrîliğe (Fatalizm) dair yazılmış birkaç eser bulur, onları okur. Hayattaki hakikatin bir vahşet olduğuna kail olur. Müşterek, büyük bir insaniyet vardır ki, o bir gün tulû edecektir. Zavallı o fecre intizar eder durur. Sonra bir "beynelmileliyetçi"ye tesadüf etti mi hemen kapılır. Artık o milliyet fikrini bir eşeklik, bir âdîlik, vatan muhabbetini cahillik, askerliği bir barbarlık addeder.

En mukaddes şeyler kavmiyeti, esasları ruhunda iflâs etmiştir. Mütefennînlerin, feylesofların yazdıklarını **(20)** okumaz. "Esrarcılık"a dair yazılan şeyler onun düstûrudur.

İşte bu genç Mason olabilir! "Beynelmileliyet" fikrini tabiî görebilir ve kabul eder, yeniden okur ve anlamak istidadını kesb ederse şüphesiz aslına, esaslarına avdet edecek, kapıldığı muhal hayâlin kâbusundan silkinip uyanacaktır.

Âdi veya mükemmel bir tahsil görmemiş, her girdiği mektebi yarıda bırakmış, intizamlı-intizamsız hiç okumamış yahut okumuş ise bile hiç anlamamış, hiç muhakemeye malik olmayan maymunca mukallid gençlere gelince... İşte teessüf olunur ki, memleketimizde bunların adedi çoktur. Bunlar hiçbir şey olmazlar. Fakat zemin ve zamana göre olmuş görünürler.

Ve İstanbul'un *"Hikmet"*cisini de aldatan bu fasîleye mensup gençlerdir.

Bunların hiçbir şeye akılları ermez. Düşünceleri moda, oyun, kadın vesairedir. Ne "vatan"cılık için, ne "vatan düşmanlığı" için, ne "beynelmileliyet"cilik için takarrür etmiş bir fikirleri yoktur. Nasıl görünmek hoşlarına gidiyorsa öyle görünmeğe gayret ederler. Ve muvaffak olurlar.

(21) Bugün Meşrutiyet ilân edildi. "Hürriyet"cilik bir kıymet kazandı değil mi? Onlar tamamiyle hürriyet kahramanlarıdır. Yarın "beynelmileliyet"ciler kendilerine bir ehemmiyet verdiler, sitâyiş yaptılar değil mi? Onlar sanki kırk yıllık bir "kozmopolit" ordusudur. Tek gözlükleriyle, son moda esvaplarıyla bunlar insanın gözüne çarpar. Onların öyle renksiz bir hüviyetleri vardır ki nasıl bakarsanız, nasıl görmek isterseniz öyle görürsünüz. Halbuki onlar hakikatte ancak birer "hiç"dirler ve bize kalırsa ikinci sınıfa mensup gençlerden daha az tehlikelidirler.

*"Hikmet"*çi bunlara bakarak "Gençlerimizin çoğu Masondur" hükmünü veriyor. Yanılıyor. Onlar hiç bir şey değildirler. Kulaktan kapma Nordau felsefeleri, zaten zayıf olan ahlâklarını bütün bütüne sarsmış, onları renksiz ve mevcudiyetsiz gölgeler haline ifrağ eylemiştir.

Şimdi vatanımızdaki "gençlik" ile "beynelmileliyet" fikrini karşı karşıya koyduk zannediyoruz.

Böyle muhâl hayâllere, âdi entrikalara âlet edilen bâtıl şeylere kapılanlar ancak cahillerdir! Fakat "beynelmileliyet" fikrinin bu cahiller arasında tamimi bir tehlike add olunabilir mi? Bunu muhakeme edelim.

(22) Zenon mesleğinin feylesoflarından Epiktet diyor ki: "İnsanları karmakarışık eden bizzat hüviyetler değil, onların hâsıl ettiği telâkkilerdir".

Güstav Lö Bon Avrupa'daki bu mü-

Ömer Seyfeddin

nasebetsiz, mânâsız fikirlere, ham hayâllere, bunu tatbik ederek ilâve ediyor:

"İşte tamamiyle bugünkü hâlin tehlikesi! O; bizzat vak'alarda değil, lâkin o vak'aların intac ettiği hayâllerde, tevlid ettiği fikirlerdedir.

Boş ve esassız hayâller kavimleri ayaklandırır ve tarih bize gösteriyor ki bazı asılsız heyulâların kuvvetini sarsmak için asırlarca muharebe etmek, kan nehirleri akıtmak lâzım gelmiştir."

Böyle asılsız hayâllere, bu hayâllerin tevlid ettiği karışıklıklara, akıttığı kan nehirlerine bizim tarihimizde de tesadüf olunur. Şeyh Bedreddin Simavî isminde bir adam çıkıyor.

İnsanların hep kardeş olduklarını, muharebelerin fena olduğunu düşünüyor. Bu fikrini neşrediyor. Nihayet

Mustafa ve Kemal isminde iki mürid yetiştiriyor. Bu iki adamı Anadolu'ya salıveriyor. Umumî uhuvvet ve sulh fikrini bu adamlar neşrediyorlar. Cahiller, (23) idrâksiz avam düşünmeden kapılıyor, akın akın bunlara iltihak ediyorlar, işte bunların muhâl hayâlleri, ham hülyaları bir takım fikirler doğuruyor. Sonra hükümet bu hülyaları yıkmak için hakikî kan nehirleri akıtıyor. Fakat Bedreddin'ler, Dede Sultan'lar, Kemaller tutulup idam edildikleri, tâbîlerinin hepsi kılınçdan geçirildiği hâlde hülyaları arasıra nüks ediyor. Onlardan yadigâr kalan yanlış ve asılsız fikirler vebalı bir sıtma gibi Anadolu'yı zaman zaman sarsıyor ve baştan nihayete kadar kırmızı kan nehirlerinin akmasına sebebiyet veriyor.

Bugün "beynelmileliyet" fikrinin intişarı müdhiş ve kanlı fenalıklara doğrudan doğruya sebebiyet vereceği düşünülemez. Lâkin bu fikir nereye girerse, orasını mahv ve perişan edecektir.

Bizim memleketimizde nasıl olacak?

Haricî düşmanlarımız mâlum! Bütün Avrupalılar... Bütün komşularımız, küçük hükümetler... Bunlara karşı biz nasıl mukavemet ediyor, nasıl mevcudiyetimizi muhafaza ediyoruz?

1- Maddî kuvvetimizle... Manevî kuvvetimiz olan şekîmemizle...

(24) 2- Vatandaşlarımızdaki "vatan" aşkıyla,

3-Tarihimizin ruhumuza yadigâr bıraktığı metanet ve cesaretle, millî gurur ve millî fedakârlıkla...

4- Terakki etmek, yâni kuvvetlenmek için fütur bilmeyen gayret ve tehalükümüzle...

Bir milyonluk bir ordumuz var... Bütün Balkan hükümetleriyle; Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ, Yunanistan hükümetlerinin hepsiyle bir anda muharebe etmeğe kifayet edecek kuvvetimiz ve iktidarımız olduğunu "erkân-ı harbiyemiz" beyan ediyor. Bu komşuların üzerimize hücumunda Avrupalı dostların hücumu hesaba katılmıyor. Çünkü bir menfaat kazanamazlar. Ve kendi aralarında anlaşamazlar. Komşularımız; Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ, Yunanistan hükümetleri, saklamağa lüzum yok, bizimle muharebe etmeğe cesaret edemiyorlar. Eğer galib olacaklarına biraz kail olsalar, ittifak etmeleri ve bir anda üzerimize hücum eylemeleri işten bile değildir.

Bu komşular, muharebe yapamayacaklarını anlayınca hileye sülûk ediyorlar.

— Osmanlıları zayıf düşürelim.

diyorlar. Bitmez tükenmez çeteleriyle, memleketimizin içinde tesis ettikleri gizli teşkilâtlarıyla bizi taciz ediyorlar. Çeteleri dağlarda gezerken (25) memurları sokaklarımızda baston sallıyorlar. Çeteleri köylerde adam soyar, öldürürken şehirdeki haydutları yalan havadisler, iftiralar uyduruyorlar. Avrupa gazetelerinin muhabirlerini para ile elde ediyorlar, aleyhimizde bühtanlar yazdırıyorlar. Bin türlü asılsız şayialarla hep bir heyecan, bir ihtilâf yapmağa çalışıyorlar.

Fakat sa'yleri bizim zaafımıza değil, kuvvet bulmamıza sebep oluyor. Biz tehlikeyi daha iyi görüyoruz, uyanıyoruz. Çetelerin, çetecilerin hareketleri bir münebbih gibi tesir ediyor. Yaşamak için galib olmak, galip olmak için kuvvetli olmak icab ettiğine iki kere iki dört kadar yakîn peyda ediyoruz.

Avrupalılara gelince, bunlar komşularımız gibi doğrudan doğruya vatanımızın toprağına göz dikmemişlerdir. Bizim servetimizi çalmak, bizi çalıştırıp kendileri kazanmak isterler. Vatanamızda kendi (millî) maariflerinin neşrine gayret ederler. Maariflerinin intişar ettiği yerleri benimsemişlerdir. İtalyan'lar Trablusgarb'ı ve Arnavutluk'un bir kısmını, İngilizler Irak'ı, Fransızlar Suriye'yi zaptetmeyi hülya ediyorlar. Lâkin çete ile, ihtilâl ile değil... Maarif silâhıyla... Onlar jandarmalarımızı, memurlarımızı, zabitlerimizi katletmiyorlar. Lâkin oralardaki milliyet ve asabiyeti boğuyorlar. Yerlerine kendi milliyetlerini ikâme ediyorlar. Ve buralara (26) "nüfuz mıntıkası" diyorlar.

Sulh silâhıyla yaptıkları bu (istilâ) muharebesinde en büyük düşmanları nedir! Onlar silâh kullanmıyorlar ki askerden, kuvvetten korksunlar... Karşılarında hâyâl meyâl bir gölge bir heyulâ var... Bu vatan aşkı, milliyet fikri, millî asabiyet! Ya o bütün o kadar milyonlar sarfederek vücuda getirdikleri müesseselere boykot yapılır, nüfuz mıntıkalarının ahalisi yine asıllarına, milliyetlerine, Osmanlılığa dönerlerse... İşte onları titreten ihtimâl! Şayet böyle millî ve asabî bir hareket vukubulursa o kadar iktisadî, siyasî, içtimaî menfaatlere veda etmek icab edecek...

O halde ne yapsınlar?

Bu heyulâyı öldürmek için ne yapsınlar? Pek kolay, yine silâha, bombaya lüzûm yok: Biraz para kâfi, bu heyulâyı katledecek budalalar bu memlekette az değil...

Milliyet fikrini, vatan aşkını ne ile itfa etmeli? "İnsaniyet" fikrinin tamimi ile... "Beynelmilel gizli cemiyetler"e muavenet etmekle, onların sa'ylerini teshil etmekle...

"İnsaniyet" fikri, "Beynelmileliyet" fikri intişar edince tabiî vatan aşkı, "milliyet" asabiyeti kalmaz, millî ruh, Osmanlılık ruhu kuvvetsiz kalır. Kendi (27) milliyetine mâlik olmayan ferdler de yavaş yavaş "nüfuz mıntıkaları"nın sultanlarına tâbi olurlar.

Milliyeti, asabiyeti, vatanı olmayan kozmopolit bir halk hiçbir vakit onların iktisadî yağmalarına, içtimaî i'tisâflarına, siyasî tahakkümlerine muarız olamaz. Esir olur, mahv olur, tarihlerden silinir.

İşte "İnsaniyet" ve "Beynelmileliyet" fikrinin bizi sürükleyeceği uçurum...

İnsanlar daima kusurlarını saklarlar. Bunda muvaffak da olurlar. Lâkin zamirlerini, hafî maksadlarını (Arriére Pensée) gizlemeğe muvaffak olamazlar. Dikkat ediniz: Bir adam yalan söyleyeceği vakit yemin eder ve katiyyen doğru söylediğini temin etmeğe çalışır. En dehşetli bir garezle yazılmış, çirkin ve kirli bir makale, yine garezci bir gazete tarafından neşr olunur. Gazete, karîlerini kendi bî-taraflığı için ikna'a kalkışır. Bî-taraf olduğumuzdan varid olan şu makaleyi neşre mecbur oluyoruz" der. Halbuki o makaleyi yazdıran yine o gazetedir. Ve bu bî-taraflığını ilân etmekteki tehâlükünden pek çabuk anlaşılır.

"Beynelmileliyet"ci cemiyetler de hafî maksadlarını ilk sözlerinde ifşâ ederler:

(28) — Biz siyaset gibi insanları, hileye; şerre sevk eden, insanları birbirinden ayıran, aralarına nifak tohumlarını eken şaibeden muarrâyız. Biz insaniyet, me'âlîyat, ahlâk ve fazilet için çalışıyoruz. Kahr olsun siyaset ve siyasetçiler!..

Halbuki biraz düşünüp sonra hükm etmeğe muvaffak olabilen bu kurnaz "insaniyet"cilerin hafî ve meçhûl maksadlarını, haberleri olmadan, nasıl haykırdıklarına dikkat eder:

"İnsaniyet"cilerin, "Beynelmileliyet"cilerin hafî maksadları nedir? Bunu o kadar düşünmeğe ihtiyaç var mı? Vatanımıza bütün Avrupalılar, komşularımız olan küçük hükümetler el atmış! Ve kimi bizi maddî sukût, maddî zaafa sevk etmeğe çalışıyor, kimi manevî sukûta, manevî zaafa...

Vatan için beslediğimiz o yüksek ve hiçbir şeyle değişilmez büyük aşk! Terakki etmek, yâni kuvvetlenmek için fütur bilmez gayret ve tehâlükümüz! Tarihimizin, dedelerimizin bize vasiyetleri!.. Kahraman ruhumuz, büyük Osmanlı ruhu!

Bu büyük ruh uyuşur, sukût ederse, manevî hastalıklar içimizdeki vatan aşkını söndürür, kuvvetlenmeyi (29) ihmâl edersek ne olacağız?

Düşmanlarımıza şikâr...

Bir millet için, bir vatan için, manevî hastalıkların en müthişi, en korkuncu, "insaniyet" ve "beynelmileliyet" fikridir. Garbtaki âlimlerin, hükümet adamlarının, mütefenninlerin ekserisi bu fikrin üzerinde ittifak etmişlerdir. Biz onların sözlerini işiterek uyanmaya gayret etmez miyiz?

Evet, en büyük maraz, "İnsaniyet" ve "Beynelmileliyet" fikirleridir. Bunlar intişar ederse vatan mahvolur. Biz başka milliyetlere kalb olur, erir, tarihten siliniriz. Hariçten vatanımıza idhâl edilmek istenilen bu meş'um fikirler vebalardan, taunlardan daha müdhiş bir âfettir!

Bu afetten mâsun kalmak için ne yapalım?

Ey âlî bir mektebden çıkan genç! Sen oku! Anlayarak oku! Avrupa'nın yeni ve büyük mütefekkirlerinin yazdığı eserlere bigâne kalma... Fen ve felsefe saikin olsun! Hayat ve tabiattaki "mücadele"nin içtimaiyattaki tesirini tedkik et, anla. Hakikate düşman olma...

Ey vasatî bir tahsil gören, hevesli, asabî, narin, zeki genç! Önünde çiçeklerle örtülmüş duran karanlık uçuruma o kadar isti'câl ile koşma. Her gördüğün parlak şeye kapılma. Sen daima yanlış **(30)** ve mânâsız gölgelere meftun olacaksın. Kendini zabt et. Çalış, oku, bir şeyi kabul etmezden evvel, düşün. Ve aklında tut ki milletine, vatanına ihanet etmek, kendini mahv etmek demektir. Vatanını sev. Esaslarını unutma. Vatanının tarihini oku, içinde yaşadığın zamanın siyasî cereyanlarından haberin olsun ki yanılmayasın.

Ey hiç okumayan, anlamayan, düşünmeyen havaî genç, sen de dikkat et, avlanacak ve esir olacaksın. Okumağa, anlamağa gayret et. Hiç olmazsa vatanını sev! Sana kendi vatanından, kendi milletinden başka muhabbet edilecek şeyler gösteren şeytanlara inanma. Onların zehirli ağularına kapılma...

— O halde ne yapalım?

diyeceksiniz, değil mi, "İnsaniyet" fikrinin gizli nâşirleri, ey "Beynelmileliyet"ciler... Siz de modası geçmiş entrikalı hayâllerinizi kendiniz için saklayınız. Şark kavimlerini ezen, Şark'da insanlığı ayak altına alan şefkat ve merhametten pek uzak olan medenî haydutluklar yapan, kendilerinden olmayan bütün insanları esir etmek, kahretmek isteyen Avrupalılara fikirlerinizi kabul ettiriniz. Eğer onlar memleketlerini zabt etmeğe uğraştıkları kavimlerin insan olduklarını, bir hakka mâlik olduklarını teslim ederlerse büyük harp **(31)** ihtimâllerinin yarısından ziyadesi mahvolur. Halbuki siz bu, kendilerinden olmayan kavimleri yutmayı, ezmeyi; mahvetmeyi bir vazife bilen Avrupalıların emellerine hizmet ediyorsunuz.

Onlar maddî ve iktisadî hücumlar yaparken, siz manevî hücumlar yapıyor, birtakım zavallıların ruhundaki vatan aşkını, milliyet fikrini, ırkî gururu katletmeğe tasaddî ediyorsunuz. Yaldızlı kelimeleriniz, parlak nutuklarınız, fazilet boyalarıyla süslenmiş ahlâk efsaneleriniz ancak budalaları aldatabiliyor.

Siz meyus oluyorsunuz. Ve Türkiye'de rasgeldiğiniz bu vatan aşkı sizi kudurtuyor. Avrupa'da gazeteleriniz bizim için:

— Hain şövenler!..

diyor. Sanki kendileri "Beynelmileliyet"çi imişler gibi... Onlar da şöven... Hem kendi vatanlarında, kendi muhitlerinde değil, bizim memleketimizde, bizim, kendi muhitimizde! Bizim, kendi milliyetlerini kabul etmemizi en hâinâne bir şey telâkki ediyorlar.

Fakat biz "Yeni Hayat"çılar meyus olmuyoruz ve daima meyus olmayacağız. Herşeyden evvel neşredeceğimiz vatan aşkı, vatan fedakârlığıdır! Bu mukaddes ve selâmetimizi kâfil olan hisse muhalif olan her cereyana muarızız. **(32)** "İnsaniyet"cilik ve "Beynelmileliyet"cilik hareketlerini mukaddes vatan içi nen müthiş bir âfet addederiz.

Avrupa'daki âlimler, mütefenninler kendi vatanlarını kurtarmak için bu muzır fikirlerin mahiyetini nasıl yorulmayarak teşrih ve tahlilde devam ediyorlarsa biz de şimdiden sonra öyle yapacağız. Böyle vahî ve ham hayâllere saf, düşüncesiz gençlerin kapılmasına mâni olacağız.

Türkiye'deki hakikî gençlik son derece kuvvetli ve vatan aşkı ile meşhundur. Onlar sefil entrikaların rengîn maskeleri olan "Beynelmileliyet"ciliğe asla aldanmazlar. Onların her şeyde her vakit, her yerde düşündükleri bir şey var:

VATAN!
YALNIZ VATAN...

Türkiye'deki kuvvetli gençlik bilir ki "Sulh" ve "Asayiş" muhabbeti kendisi için ölümdür. Avrupa'dan kovulmak istenilen manâsız hayâllerin kıymetsizliğini, mazarratını takdir eder. Nihayetsiz ve irsî bir cidâlden ibaret olan hayatta biraz miskinlik, biraz budalalık bütün vatanı mahv uçurumuna sürükleyeceğine kaildir.

Harbi seven milletler i'tilâ etmiş, hattâ biran olsun sulh ve sükûn için ham hayâl **(33)** beslemiş olan kavimler, hemen mahv ve perişan olmuşlardır.

Bu kuvvetli gençliğin muharriki tarih ve mâzi, sâiki i'tilâ ve istikbâl mefkûresidir. Ve felsefesinin esası budur:

"EN CELÎ HİKMET; EZMEYEN EZİLİR"

Fakat ey "İnsaniyet"ci, ey "Beynelmileliyet"ci efendiler! Hepiniz bir araya gelseniz bunun aksini ispat edebilir misiniz? Tarih kanlı ve sayılmaz sayfalarıyla; hâl-i sukûn bulmaz mücadeleleri, ihtirasları, garezleri, hücumlarıyla birer mücessem ve hakikî natıkalardır, ki sizi tekzib eder. Sizin renkli ve aldatıcı hayâllerinize, afyon sarhoşluklarından daha münasebetsiz olan köhne hülyalarınıza güler ve:

— Yalan, yalan! Bunların hepsi budalaca yalanlar!.. diye haykırır. Siz bu kadar sarih mânâsızlık karşısında yine dönmez anlamayanları, düşünmeyenleri iğfale çalışırsınız.

Ve yazık o budalalara ki sizin ham hayâllerinizin, muhâl hülyalarınıza, sun'î ve gülünç peygamberliğinize aldanır. Gizli cemiyetlerinize girer, kendinizce bile malûm olmayan gizli gayeleri takib eder. Biz o zavallıların hâline Güstav Folober'in şu sözünü hatırlayarak müteaccib değil, fakat yalnız mütessif oluruz:

"... İnsanların hayvanlığına nihayet yoktur!"

22 Temmuz 1327, Selânik

(34) BİR İHTAR

Masonluğun aleyhinde yalnız biz bulunmuyoruz! Bizden evvel de bazı gazeteler bu yolda yazılar yazdılar... Fakat onların hücumda aldıkları tavır, meslek ve mefkûrelerden ziyade şahısları düşürmek için bu cidâle giriştiklerini gösterdi. Tekrar karîlerimize söyleyelim ki, biz avam mantıkcısı değiliz! Biz gayeleri meçhûl ve beynelmilel cemiyetlerin vatan ve milliyet fikrine vuracağı darbeyi defetmek, onların memleketimize hazırladığı felaketlerden içtinab etmek istiyoruz. Bu "Beynelmilel" cemiyetlerin muzır gayeleri ne olduğunu bilmiyoruz. İhtimal ki bizim zannettiğimiz kadar muzır ve mühlik değildir ve ihtimâl ki zannettiğimizden daha muzır ve mühliktir! Biz, yalnız aşikâr olarak âleme gösterdikleri "Beynelmileliyet" gayesini bütün mazarratlarıyla teşrih ve husule getirdikleri fırtınaları tetkik etmeğe çalıştık. Ve "Vatan" fikrinin kuvvetini muhafaza için bu gibi muzır tezahürleri ezmeğe daima çalışacağız...

---

* Leon Kahon'a göre Mongolların sukûtuna Budism, Türklerin sukûtuna tasavvuf saik olmuştur. "Edebiyatımızda Hasta Felsefeler" ünvanıyla bizdeki sukûtun eski eserlerimizdeki tezahürlerini yakında yazacak ve Türk gençlerine göstereceğiz.

** Güstav Lö Bon, *Psikoloji Politik*, 355.

İzmir'in Büyük Yer Sarsıntıları

(1688 Depreminin 300'ünü
Yıldönümü Münasebetiyle)

KEVORK PAMUKCİYAN

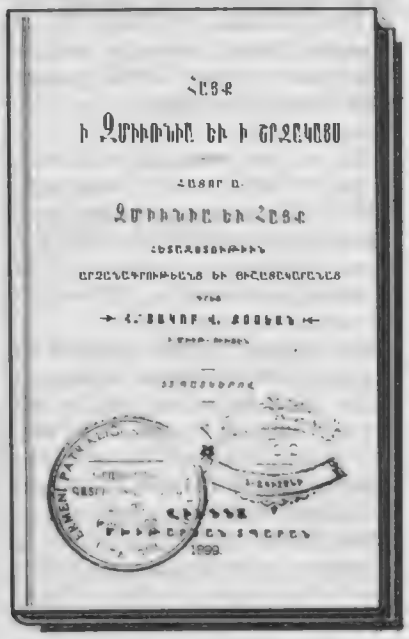

İŞBU makaleyi, her ne kadar geçen sene hazırlamağa karar vermiştikse de, bazı müstesna meşguliyetler sebebiyle, bugüne kadar arzumuzu gerçekleştiremedik.

İzmir ve civarı deprem kuşağı üzerinde bulunduğu için, asırlar boyunca devamlı olarak, muhtelif şiddette sarsıntılara mâruz kalmıştır. Hattâ Bonaventure F. Slaars'a göre, yöre krateri açılamıyan bir volkanın üzerinde bulunmaktadır.[1]

Kronolojik sıra ile, İzmir'in ilk büyük depremi ve onu takip eden yangın, Milâdî 180 yılında vuku bulmuş ve şehri harabeye çevirmiştir. Bu sıralarda orada müderrislik yapan ünlü filozof Aristides (129-189?), Roma İmparatoru Marcus Avrelius'a (121-180) yazdığı tesirli bir mektupla hükümdarın merhametini harekete getirmiş, o da şehrin yeniden onarımını emretmiştir.[2]

Müteakip 1025 yılı ve Georges Cédrénus ile Konstantin İkonomos'a göre 1048 depremlerinde, şehirdeki binaların büyük kısmı yıkılmıştır.[3]

Bir ay kadar kısa fasılalarla devam eden 1654 depreminde ise, yabancılar limandaki gemilere sığınmıştır. Müslümanlar ve Yahudiler ise evlerinde kalmışlardır.[4]

Jean-Baptiste Tavernier'ye (1605-1689) göre, 1664 yılı ilkbaharında vuku bulan deprem de kuvvetli olmuştur. Beraberinde seyahat eden 10-11 yaşındaki yeğeni, sarsıntının şiddetinden yatağından aşağı düşmüştür.[5]

1675'de, İzmir'i ziyaret eden Fransız arkeoloğu Jacob Spon (1647-1685), şehrin altı defa büyük depremlerden zarar gördüğünü yazmaktadır.[6]

Şimdi de en önemlisi olan 1688 depremine geçiyoruz. Kaynağımız, 1868'de İzmir'de Bedros Tatikyan'ın (?-1883) matbaasında Fransızca lisanında basılan ve 11 × 19 cm. boyutlarında VIII + 152 sayfadan mürekkep, *Etude sur Smyrne* adlı çok kıymetli eserdir. Önce birkaç satırla kitaptan bahsedelim.

Tarihçenin asıl yazarı Konstantin İkonomos'dur ve dili de Yunancadır. İlk defa 1817'de Viyana'da, *Savant Hermes* adlı dergide neşredilmiştir. Eser aynen 1831'de Malta'da yeniden basılmıştır. Kitabı tercüme ve tahşiye eden İzmirli Bonaventure F. Slaars'ın elinin altında, işbu ikinci tabı bulunmuştur.

Önce, mütercimin 6 Nisan 1868 tarihli üç sayfalık bir Önsözüne tesadüf ediyoruz. Müteakiben, kitabın asıl yazarı İkonomos'un başlıklarının fihristine yer verilmiştir (s. IV.). Bilâhare, kitabın mevzularını ihtiva eden alfabetik bir liste bulunmaktadır (s.V.-VII.). VIII'inci sayfada ise Düzeltme listesine rasgeliyoruz. Bundan sonra asıl eser başlamaktadır. Sayfaların altlarında, İkonomos ve Slaars tarafından eklenen çok mufassal notlar mevcuttur ki, umumiyetle metne nazaran birkaç misli yer kaplamaktadır. 81'inci sayfadan itibaren, şehrin eski devirleri hakkında bir İlâve bulunmaktadır. 101-118'inci sayfalarda, Meles nehrinin mevkiine dair bir fasıla tesadüf ediyoruz. 119-125'inci sayfalarda, Pagus dağının eski harabeleri ve İzmir'in eski kapalı limanı hakkında bilgiler vardır. 126-127'nci sayfalarda, Temnos şehrinin mevkii araştırılmaktadır. 128-131'inci sayfalarda, 1688 depremi hakkında tafsilât verilmektedir. 132-133'üncü sayfalarda, 1778 depremi hakkında malûmat mevcuttur. 134-137'nci sayfalarda, Aziz Polykarpes'in (İ.S. 71-166) şehadetine dair İzmir Kilisesi'nin mektubu bulunmaktadır. 138-143'üncü sayfalarda, enteresan bir istatistiğe raslıyoruz. Burada, 1631'den 1868 yılına kadar, öncelikle muhtelif seyyahlara göre, şehirdeki Türklerin, Rumların, Ermenilerin, Musevilerin ve Avrupalıların miktarları kaydedilmiştir. 144-147'nci sayfalarda, İzmir Ermenilerinin tarihçesinden bahsedilmektedir. 148-150'nci sayfalarda, İzmir'in Katholik kiliseleri tanıtılmaktadır. Nihayet, 151-152'nci sayfalarda ise, İlâvenin fihristi yer almaktadır. Kitapta hiçbir resim ve şahıs veya yer isimleri dizini bulunmamaktadır.

Eser İzmir tarihi için çok mühim bir kaynaktır ve Türkçeye çevrilmesi temenniye şayandır.

1688 depremi hakkında ezcümle şunlar yazılıdır:

Büyük felâket, 10 Temmuzda (Hicrî 12 Ramazan 1099) vuku bulmuştur. İstanbul'daki Fransız Elçisi Pierre Girardin, âfeti başka bir kanaldan işitiyor, zira, İzmir'deki Fransız Konsolosu M. Fabre, depremde hayatını kaybediyor. sızlarla bir toplantı yaparak, aşağıdaki kararlar alınıyor:

1. İzmir'in durumu ve depremin ne şekilde şehri etkilediği.

2. Ticareti yeniden ihdas etmek için alınacak tedbirler.

3. Felâketten sonra alınan kararlar.

Fransızların toplantısı iki gün sürüyor ve görgü şahitlerinin ifadeleri kayda geçiyor. B.F. Slaars, deprem hakkında verdiği bilgileri işbu belgeden özetliyor. Biz de onun yazdıklarının önemli kısımlarını aşağıda sunuyoruz.

"Sarsıntılar öğleden az önce başlayıp, körfezin ağzında yükselen ve 1656 da inşa edilen Sancak Kalesi'ni harap etti. İşbu hisar, mazgallarının orta yerine kadar toprağa gömüldü ve tamamen sularla doldu. Şöyle ki, toplar görülmez oldu. Civardaki evlerin dörtte üçü yıkıldı. Eski Gümrük binasının duvarlarının ve çatısının bir kısmı çöktü. 15.000-16.000 kadar insan öldü. Türklerin kayıpları daha fazla oldu. Avrupalılar ise az kurban verdiler. Buna karşılık, bilhassa zuhur eden korkunç yangın sebebiyle, onların mahallesi en fazla zarar gördü. Burada hiçbir duvar ayakta kalmadı. Yangın Ermeni mahallesine de sirayet etti ki, o zamanlar Rumların Apano-Makhala *(Yüksek Mahal-*

le) dedikleri yerde bulunuyordu. Keza, çarşıya da sıçrayıp, hemen hemen şehrin yarısını harabeye çevirdi. Yeni Gümrük binası ise kurtuldu. Hanlar ve mağazalar da tamamen harab oldu. Ancak Pamukçular Hanı kurtuldu. Kervancıların kaldıkları üç han da yıkıldı ve içindekilerin hiçbiri kurtulamadı. Kârgir ve kurşunla örtülü olan Küperli Hanı da yandı. Fransızlar, İngilizler ve Hollandalılar 1.000.000 Krş. kadar zarara uğradılar. Fransız, İngiliz ve Hollanda konsoloshanelerinin arşivleri de tamamen kül oldu. Katholik Capucins*'lerin,* Jésuites*'lerin ve* Récollets*'lerin üç kilisesi de harab oldu ve iki din adamı da alevler içinde can verdi. Rumların ana kilisesi de yıkıldı ve yandı. Mezarlıklarında bulunan Ayios Yiorgis adlı şapel ise, kısmen hasara uğradı. Keza, Ermenilerin yegâne kilisesi (Surp Istepannos, K.P.) de tamamen yıkıldı ve yandı. Onyedi büyük camiden ancak üçü ayakta kaldı, fakat onlar da hasar gördü. 1648 de kışla olarak kullanıldığı bilinen Pagus dağı hisarı ile, Sen Piyer hisarı az zarara uğradı. İlk sarsıntı esnasında yer yarılıp, çok fena kokan siyah renkte kaynar su fışkırdı. Yarıklar üzerinde ölü balıklar görüldü ki, suyun denizden geldiğini kanıtlıyordu. Bir ayak yükseklikten fazla yer çöktü ve deniz Fransızların iskelesinin seviyesi ile bir oldu. İzmir'den üç mil uzaklıktaki Sevdiköy kasabasında çeşmeler kurudu ve yeni menba suları akmağa başladı. Bunlardan biri, iki değirmeni çevirebilirdi. Yoksul kimselerin yağmağa tevessül ettikleri de görüldü. 10 Temmuz'dan 31 Temmuz'a kadar, hemen hemen her gün sarsıntılar devam etti. Bazı kimseler limandaki gemilere sığındılar. Beş Fransız kaptanı, muhtelif milletlere mensup 1.000 kişi kadar felâketzedeyi gemilerine kabul ettiler. Birden on güne kadar onları beslediler ve fakirleri ise, uzun müddet barındırdılar. Keza, yaralıları gemilerinde tedavi ettirdiler. O zamanlarda İzmir'e işleyen gemileri olmayan Hollandalıların mallarını da kabul ettiler. İngilizler, Bedestenin ve Kervansarayın sahiplerine, binaları onarmayı teklif ettiler. Hollandalılar ise, Mustafa Paşa'nın vârislerine bir kervansaray onarmayı önerdiler. Ancak, her iki teklif de neticesiz kaldı. Fransızların ileri gelenlerinden 40 kişi, Kios (Sakız) Adası'na, Halep'e ve Sayda'ya hicret ettiler. Konsolosluğun baş tercümanı Janetin Marchocy, ailesinden onüç kişi ile birlikte, harabelerin altında can verdi. Konsoloshane ise, Buca'ya nakledildi."*

Yurt Ansiklopedisi'ne göre, İkinci Sultan Süleyman (1687-1691), düzenin yerine getirilmesi için şehre görevliler göndermişse de, pek faydası olmamıştır.[7]

Tarihçi Mağakya Çelebi Cevahirciyan (1665-1733'den sonra), aslı Venedik Mıkhitharisler Kütüphanesi'nde bulunan, Ermenice elyazma Kronoloji'sinde (No. 1645), depremin 20 Temmuzda vuku bulduğunu ve büyük hasara sebebiyet verdiğini yazmaktadır. Şayet verdiği tarih doğru ise, 10 Temmuzu Eski Takvim olarak kabul etmek icap ediyor. Zira, onyedinci yüzyılda Eski ve Yeni Takvimlerin farkı on gün idi.

İşbu depremde, İzmir Ermenilerinin ünlü simalarından Abro Çelebi'nin (1621-1676) oğlu Matos Çelebi Abroyan'ın Apraham ve Muradhan[8] adlı evlâdları, müşterek mezartaşlarının kitabesine göre, harabelerin altında can vermişlerdir.[9] Abro Çelebi, bilhassa Girit seferi'nde, Osmanlı Ordusu'nun iaşesini temin etmesiyle tanınmaktadır. Bu vesile ile şu hususu da kaydedelim ki, Fransa Kralı Ondördüncü Louis (1643-1715), yukarda sözü geçen Matos Abroyan'a asalet ünvanı tevci kılmıştır.[10]

İzmir'in müteakip kaydadeğer depremi 1723'de meydana gelmiş ve 60 kadar evin yıkılmasına ve 500 kişinin de ölümüne sebebiyet vermiştir.[11]

Çok şiddetli bir deprem de, 1739 yılı Nisan ayında vuku bulmuş ve büyük tahribata ve zayiata neden olmuştur. Zelzele esnasında İzmir'de bulunan İngiliz seyyahı Richard Pococke (1704-1765), depremin şehirdeki yer sarsıntılarının en şiddetlisi olduğunu, birçok evlerin yıkıldığını, sayısız insanın yataklarında ezildiklerini, halkın bütün yaz mevsimini bahçelerde ve açık yerlerde geçirdiğini, bazılarının da başka şehirlere göç ettiklerini yazmaktadır.[12] *İslâm Ansiklopedisi* de, Gediz Irmağının, İzmir Körfezi'nde bıraktığı alüviyonlar ile meydana gelen kara parçasının, işbu depremde sular altında kaldığının rivayet olunduğunu kaydetmektedir.[13]

16 Haziran 1778'de, saat 19.00 sularında, kuvvetli bir deprem daha olmuştur. Büyük cami ile minareler yıkılmış ve birçok kişi evlerinin harabeleri altında can vermiştir.[14]

Yine B.F. Slaars'a göre, büyük bir yangına sebebiyet veren yıkıcı bir deprem de, aynı yılın 2 Temmuzu 3 Temmuza bağlayan gece saat 02.30'da vuku bulmuş ve taş üstünde taş bırakmamıştır. 4 Temmuz günü de sarsıntılar aralıksız devam ettiğinden, halk kırlara ve bahçelere sığınmıştır. 4 Temmuzu 5 Temmuza bağlayan gece, Fransız Konsoloshanesi'nin yakınında bulunan bir Rumun evinden çıkan yangın, Derviş Hanı'na sirayet ederek, kuvvetli bir Batı rüzgârının tesiriyle, kısa bir zamanda yayılmıştır. Yaklaşık 36 saat devam etmiştir. Mezkûr handan maada, Küçük Vezir Hanı, kısmen Büyük Han ve diğer yirmi han da harab olmuştur. Keza, Fransız, İngiliz, Venedik, Napoli ve Raguza konsoloslukları ve Avrupalıların Gümrük binası da yanmıştır. 16 Haziran'dan itibaren, sarsıntılar kırk gün kadar devam etmiştir. Birçok kimseler, 1688 depreminde olduğu gibi gemilere sığınmıştır.[15]

1801 ve 1846 yıllarında vuku bulan iki şiddetli deprem de bilinmektedir. 1850 yılı ilkbaharında kırk gün süren orta şiddette bir deprem de, keza B.F. Slaars tarafından kaydedilmiştir.[16] Daha yakın zamanlarda ise, 1883 ve 1928 yer sarsıntıları zikredilebilir.

Makalemizin sonunda, yukarda sözü geçen matbaacı Bedros Tatikyan'ın kardeşi Hoca Boğos'un, ünlü bir yağlıboya ve suluboya ressamı, keza lithograf olduğunu açıklamak istiyoruz. Mumaileyh takriben 1850'de, 31 Osmanlı Padişahının renkli ve müzehhep portrelerini çizmiş ve iki yıl sonra da lithograf resimlerini hazırlayarak, İzmir'de ve İstanbul'da satışa çıkarmıştır. Diğer kıymetli bir eseri de, *Osmanlı Kıyafetleri Albümü*'dür. O aynı zamanda, 1859'da İzmir'de ilk fotografhaneyi açıp, aynı yıl lithografhanesini de kardeşi Bedros Tatikyan'a teslim etmiştir. Hoca Boğos, eskiden Ermeni Kilisesi'nde bulunan ve 1845 yangınında kenarlarından zarar gören, muazzam Mahşer Günü tablosunun (5x2.40 m) ressamı da olabilir. Zira, İzmir'de bir Ermeni, Kosyan'a tablonun Boğos isminde biri tarafından çizildiğini, dedesinden işitmiş olduğunu beyan etmiştir.[17] □

[1] *Etude sur Smyrne*, Smyrne, 1868, s.47, not No. 83.
[2] B.F. Slaars, aynı eser, s.1, not No. 3.
[3] B.F. Slaars, aynı eser, s.46, not No. 83.
[4] *Yurt Ansiklopedisi*, cilt VI. s.4266.
[5] *Les six Voyages de J.B. Tavernier en Turquie, en Perse et aux Indes*, Paris, 1676, cilt I. s.363; B.F. Slaars, aynı eser, s.46, not No. 83.
[6] Rahip Hagop Kosyan, *Hayk i Izmürniya yev i Şırçagays* (İzmir ve Çevresinde Ermeniler), Viyana, 1899, cilt I. s.23.
[7] Cilt VI. s.4266.
[8] Kanaatımızca doğrusu *"Muradcan"* olmalıdır.
[9] R.H. Kosyan, aynı eser, s.85.
[10] *Ermeni Ansiklopedisi, cilt I. s.517.*
[11] *Yurt Ansiklopedisi*, cilt VI. s.4266.
[12] *Description de l'Orient*, cilt V. s. 20; B.F. Slaars, aynı eser, s.47; R.H. Kosyan, aynı eser, s.23.
[13] Cilt 5/II. s.1246.
[14] B.F. Slaars, aynı eser, s.132.
[15] B.F. Slaars, aynı eser, s.132-133; R.H. Kosyan, aynı eser, s.24-25.
[16] B.F. Slaars, aynı eser, s.47.
[17] R.H. Kosyan, aynı eser, s.76.

Bireysel Hak, Toplu Çıkar ve Kamu Yararı: Fransız Devrimi'nde "Le Chapelier" Kanunu

AHMET İNSEL

Fransız Devrimi sırasında, sözde anti-feodal niyetlerle çağdaş işçi örgütlenmeleri de nasıl engellenmişti? Bu devrimin ideolojisinin burjuva liberalizmi olduğunu sık sık unutuyor ve onu en ileri giden temsilcileriyle özdeşleştiriyoruz.

14 HAZİRAN 1791'de, Fransa'da Kurucu Meclis tarafından kabul edilen Le Chapelier kanunu, Fransız Devrimi'ne genel olarak egemen olan toplumsal ve iktisadi ilişkiler felsefesini aydınlatan en anlamlı kararlardan birisidir. Üstelik devrimin radikalleştiği, iktidarın çalışan sınıfların desteğini daha fazla arar durumda olduğu 1792-94 arasında varlığını sürdürmüş olması, kanunun Devrim'e egemen dünya görüşünü yakından yansıttığına iyi bir kanıttır. Resmen 19. yüzyıl sonuna kadar Fransa'da yürürlükte kalacak olan kanun, 1860'lardan itibaren uygulamada yumuşatılır. Buna rağmen, sendikaları ilgilendiren cephesiyle 1884'de, genel olarak dernekleri ilgilendiren cephesiyle ise kanun ancak 1901'de yürürlükten kalkar.

Le Chapelier kanunu, Tocqueville'nin Fransız Devrimi yorumuna hak verdirecek şekilde. Eski Rejim'in son döneminde uygulamaya konulan devlet tasarruflarının bir uzantısıdır. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Fransa'da Montesquieu'den Rousseau'ya, belli başlı tüm düşünürleri meşgul eden konuların içinde "çalışma hakkı" ve "çalışma özgürlüğü" sorunu da yeralır. Bu konuda Fransız düşünürleri için örnek İngiltere'dir. Montesquieu Locke'dan esinlenerek 1748'de "bir insan bir şeyi olmadığı için değil, çalışmadığı için fakirdir" der. Devlet insanlara sadaka vereceğine, onların beslenmesini, giyimini ve sağlıklı koşullarda yaşamasını güvence altına alacak önlemler almalıdır. Bunlar ise insanlara iş bulmak ve onlara bir meslek öğretmekten geçer. Montesquieu'nün çizdiği tablo, İngiltere'de o dönem yürürlükte olan Elizabeth Statüsü'dür.

1762'de Rousseau, "Toplumsal Anlaşma"da, her insanın kendine gerekli şeylere doğal olarak hakkı olduğu fikrini savunur. Dönemin mutlakiyetçi Fransız Devleti de kişilerin yaşam koşullarına bütünüyle kayıtsız değildir. Devlet işsizliğe karşı mücadele etmek için kimi zaman makineleşmeyi yasaklar, ya da daha önce Colbert'in yaptığı gibi, kendisi yeni sanayi faaliyetleri yaratır ve işletir. Bazı vilâyetlerde, devlet temsilcileri patronların kriz döneminde işten işçi çıkarmalarına izin vermezler.

İngiltere o dönemde, bugün "sosyal politika" diyebileceğimiz önlemler yönünden, Fransa'dan daha ileridedir. 1740'da Fransa'da devlet, İngiltere örneğinden esinlenerek, "Hayır Atölyeleri" açar. İşsizler, bu atölyelere özgürce girip, açlıktan ölmeyecek kadar bir şeyler kazanabilirler.

1770'den itibaren, uzun bir dönem devam edecek olan iktisadi krizle birlikte, devletin hayır kurumlarının önemi ve gereği artar. Limoges bölgesinde görevli olan Baron Turgot, bölgesinde Hayır Atölyelerini yeniden düzenler ve yaygınlaştırır. Turgot'nun amacı fakirleri çalıştırarak, onların sefaletine son vermektir. Bu doğrultuda, kadınlara çıkrık, yün ve pamuk avansları yapar. Eli ayağı tutan yetişkinleri, devlet şantiyelerinde çalıştırır. Spekülasyonu önlemek için, tahılın serbest dolaşımına izin verir. Bu önlemlerin halk nezdinde popülerliğini gören kral, bunları diğer vilâyetlere de uygulatır. Bundan sonra Turgot, bu kez 16. Louis'in maliye bakanı olarak, 9 Şubat 1776'da Parlamento'ya, meslek loncalarını temsil etme işlevine ve lonca kurumlarına *(jurandes et maitrises)* son veren bir kanun sunar. Kanun, Turgot'nun en ünlü temsilcisi olduğu fizyokrat düşüncenin temel prensipleriyle tutarlılık içindedir. "Doğal düzen"i bozan tüm toplumsal kurumlar kaldırılmalı, iktisadî döngü kendi doğal akışı içinde toplumsal dengeye ulaşmalıdır.

Aynı zamanda "çalışma özgürlüğü", yeni yetişen zanaatkâr sınıf içinde ve özellikle işçiler arasında temel istemlerden birisidir. XVIII. yüzyılda, makina-

dan ziyade, loncalar, çoğu "işsiz güçsüz"ün ekmek kazanmasını engellemektedir. III. ve IV. Henri, XIV. Louis dönemlerinde, loncaların güçleri arttırılmış, bir loncaya kabul edilmeden meslek icra etmek etmek yasaklanmıştı. Bu ayrıcalıkları karşısında loncalar yüksek vergiler öderler. Lonca ustaları çıraklık dönemini giderek uzatıp, fiyatını da arttırırlar. XVIII. yüzyıl ortasında, çalışma hakkı, herkesin hakkı olmaktan çok, kraliyetin tanıdığı bir *ayrıcalıktır*. Bu nedenle, "işsiz güçsüz", yani bir loncaya girip, çırak olamayan halk arasında, lonca ayrıcalıkları nefret uyandırır. Benzer şekilde, işverenlerin bir kısmı da, istedikleri gibi ve "doğal fiyatlarla" işçi bulamamaktan şikâyetçidirler.

Turgot'nun kanun teklifini sunduğu yıl olan 1776, aynı zamanda Adam Smith'in ünlü "Milletlerin Zenginliği" adlı kitabını yayımladığı yıldır. Ne var ki, sonradan "iktisadi liberalizmin babası" olarak kabul edilecek Smith, bu konuda Turgot'dan biraz farklı düşünmektedir. Adam Smith, emekçi ve işverenlerin dernek kurmasını, kendi aralarında birleşmelerini yasaklayan kanunlara özgürlük ve adalet açısından karşısıdır. Böyle bir yasağın uygulamada, sayıca çok az olan işverenlerin zımnen birleşme olanağına kapıyı açık bırakacağını, ortak çıkarlarının bilincinde olan ve iktisaden daha fazla dayanma gücü olan işverenlere karşı ücretlilerin bütünüyle savunmasız kalacağını belirtir (1. Kitap, 8. bölüm). Buna karşılık, A.Smith bu tür birleşmeleri kolaylaştıran kanunlara da taraftar değildir.

Fransa'da ise 1776 yılında, ne Turgot'nun müdahaleci liberalizmi, ne de A.Smith'in toplumsal adalet ve siyasal özgürlük kaygılarının gözardı edilmediği "bırakınız yapsınlar" liberalizmi egemendir. Egemen sistem, her tarafından su almakla beraber, bireyleri değil, "meslek" ve "toplumsal tabaka"ları kabul eden Eski Rejim'dir. Bu nedenle meslek loncaları, Turgot kanununu geri çekmesi için krala baskı yaparlar. Sonuçta kanun geri çekildiği gibi, kral Turgot'yu görevinden affeder! Kanun teklifi karşısında halkın sevincine şahit olan kralın, kanunu geri çekerken, "sadece Benimle, Mösyö Turgot halkı seviyor" dediği söylenir. Turgot'nun halefleri Clugny ve Necker, lonca sistemini reforme etmekle yetineceklerdir.

Fransız Devrimi'nin asıl dönüm noktası olan 4 Ağustos gecesi, Meclis feodal haklarla beraber "maitrise ve jurande"ları lağveder. O sırada dolaşan değişik "İnsan Hakları Beyannameleri"nde, iş özgürlüğü adına lonca ve özellikle gedik sistemine son verilmesi istenir. İlk kabul edilen İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi'nin kendisinde, loncaların lağvedilmesiyle ilgili bir karar yoktur. Beyannameye ilişik ve onunla birlikte oylanan "Bu prensiplerin uygulanması" başlıklı metinde, meslek loncaları ve meclislerinin kalktığı belirtilir.

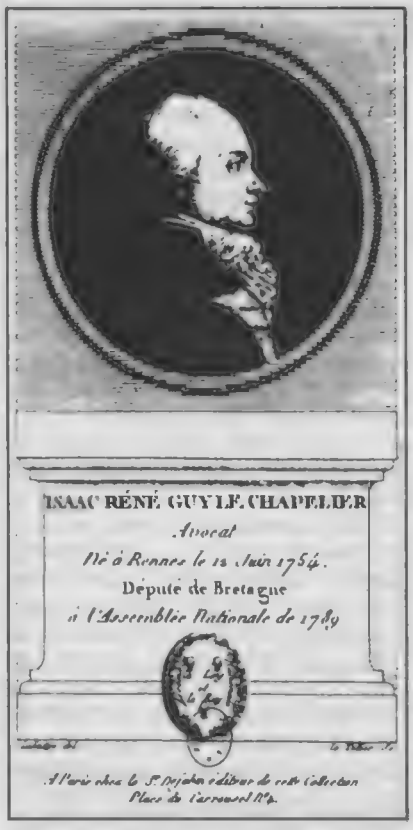

Le Chapelier

1790 yılı ilk yarısında, lonca üyesi bazı kalfalar, Kurucu Meclis'e loncaların lağvedilmesini isteyen dilekçeler sunarlar. "Tiers Etat"nın, Kurucu Meclis'e sunduğu "şikâyet defterleri"nde, çoğunluk çalışma özgürlüğü ister. Ne var ki Kurucu Meclis, ilk önce bu ısrarlı talep karşısında sessiz kalır.

Çalışma yaşamı düzeninin özgürleşmesi yolunda ilk adım, 13 Kasım 1790'da toplanma ve örgütlenme özgürlüğünün tüm yurttaşlara tanınmasıyla atılır.

Bundan sonra, 15 Şubat 1791'de, Baron d'Allarde, lonca ve gedik usulünün kaldırılması, bunun karşılığında zanaatkâr ve tüccarlardan "patente" adında yıllık vergi alınmasını Meclis'e teklif eder. 17 Mart'ta, Meclis "d'Allarde kanunu" olarak tanınan, "her ne isim altında olursa olsun, her türlü meslekî ayrıcalığın kaldırıldığını" belirten kanunla, çalışma özgürlüğünü ilân eder. Bundan böyle herkes, kanunun belirttiği vergiyi ödedikten sonra istediği ticareti veya mesleği yapmakta serbesttir. D'Allarde kanuna, işçi veya işverenlerin örgütlenme hakkını kısıtlayıcı önlemler koymaz. Serbest rekabet düzeni, her meslekte olması gerektiği kadar işçinin birikmesini ve bunların "doğal ücreti" kazanmalarını sağlamaya yeterlidir.

D'Allarde kanunuyla, işçiler "compagnonnages" denilen ve lonca sistemi içinde göz yumulan cemiyetler kurmaya ve bunlara üye olma hakkını elde ederler. Aynı zamanda karşılıklı yardımlaşma cemiyetleri, bu kez yasal olarak kurulur. Matbaa işçileri bir dernekte birleşip, çalışma koşullarını tesbit ederler. Dernek aynı zamanda yaşlı ve hastalar için yardım düzenler. 1791 Nisan ayında "Çatıcılık Sanatı İşçilerinin Kardeşçe Birliği", müteahhitleri asgari günlük ücreti de içeren yeni bir çalışma düzeni oluşturmaya davet eder. Çatı inşaatçıları, bu isteme, işçi birliklerinin varlığının insan haklarına aykırı olduğunu iddia eden ve bu birliklerin lağvedilmelerini isteyen bir dilekçeyi Paris belediyesine sunarak cevap verirler. Belediye çatı inşaatçılarıyla çatı işçilerinin arasına girmek istemez. Ama, yurttaşların hukuken eşit olmalarına karşılık, beceri ve bilgi bakımından eşit olmadıklarını, bu nedenle birleşerek veya istihdam tekelleri oluşturarak herkesin aynı ücreti almasının doğru olmadığını işçilere hatırlatmayı da ihmal etmez.

Mayıs ayı iki tarafın Kurucu Meclis'e, birbirlerini karşılıklı suçlayan dilekçeler vermesiyle geçer. Çatı işçileri, dayanışma cemiyetlerinin loncayla karıştırılmaması gerektiğini ısrarla Meclis'e belirtip, işçilerin işverenlerin iradesine tâbi kaldıkça, özgür sayılamayacaklarını iddia eder. Haziran ayında, bu kez nalbantların yanında çalışanlar, çatı işçilerini örnek alıp, harekete geçerler. Marat gazetesinde Saint Genevieve kilisesi inşaatında çalışan işçilerin, "açgözlü zalimler" olarak tanımladıkları onbir işverenin ismini içeren mektubunu yayınlar. Kurucu meclis iki ateş arasında sıkışmıştır. Bir yandan işverenlerin istemlerini tatmin etmek istemektedir, diğer yandan işçilerin giderek yaygınlaşan taleplerinin karşı-devrimci kesim tarafından kanalize edilmesinden çekinmektedir.

Anayasa komitesi üyesi Le Chapelier'nin Kurucu Meclis adına hazırladığı kanun, işte bu ortamda kabul edilir. Le Chapelier raporunda "kamu düzeni" açısından, meslek meclislerinin tehlikeli olduğunu iddia eder. Çünkü "kraliyet

içinde yaygınlaşan ve kendi aralarında iletişim kurmaya başlayan bu meclislerin amacı, günlük ücretin arttırılmasına müteahhitleri zorlamak, işçilerle onları kendi atölyelerinde istihdam eden özel kişilerin kendi aralarında dostça anlaşma yapmalarını engellemek, bu kişileri meslek meclislerinin tesbit ettiği günlük ücret tarifesine ve hazırlamaya cüret ettikleri diğer kurallara uymaya mecbur kılmaktır." Le Chapelier, işçi meclislerinin kendi koydukları kuralları uygulatmak için zor kullanmaktan çekinmediklerini iddia eder.

Le Chapelier için tüm sıkıntı, loncaların dağıtılmasıyla birlikte, toplum içinde bireysel çıkarla genel çıkarın temsil edilecekleri kertelerin karışmamasının sağlanmasıdır. Bireyselle genel arasında orta kerte oluşturmak, bir çıkar grubunun genelin çıkarlarına karşı üstün gelmesidir: "Elbette tüm yurttaşlara toplanma izni tanınmalıdır; ama bazı mesleklere ait yurttaşlara, onların sözde ortak çıkarları için birleşme hakkı tanınmamalıdır. devlet'te artık korporasyonlar kalmadı; artık sadece her bireyin özel çıkarı ve genel çıkar var. Yurttaşlara bir ara çıkar fikrini aşılamaya, onların korporasyon fikriyle devletten ("chose publique" hem devlet, hem de kamu meseleleri demektir) ayrılmalarına yolaçmaya kimsenin hakkı yoktur."

Devrimin ilk döneminde merkez-solda yeralacak olan Le Chapelier, Rennes'li bir avukattır. Bölgesinden Versailles "Etats Generaux"suna temsilci olarak seçildikten sonra, diğer Bröton temsilcilerle beraber, Kurucu Millet Meclisi'nin oluşması için aktif olarak çalışır. 20 Haziran'da Barnave'la ünlü "Jeu de Paumme" andını kaleme alır. 7 Temmuz 1789'da ise, yeni anayasayı hazırlamakla görevli komiteye seçilir. 13 Temmuz'da Paris'te, "Ulusal Muhafızlar" adıyla Komün'e kadar varlığını sürdürecek olan ünlü milis teşkilâtını kurdurur. 3 Ağustos'da ise Kurucu Meclis'in başkanlığına seçilir. Dolayısıyla 1791 Haziran ayında işçi-işveren ilişkilerini, toplanma, dernek kurma özgürlüklerini denetim altına alıp, bunları sınırlayan kanunun hazırlayıcısı, herhangi bir milletvekili değil, Meclis'in önde gelen şahsiyetlerinden birisidir. Görüşlerini, Meclisin önemli çoğunluğu paylaşır.

La Chapelier için işçi ve işveren kendi aralarında ve özgürce ücreti belirlemelidirler. Buna karşılık Meclis de o günkü ücretlerin gerçekten düşük olduğunu ve bunların arttırılması gerektiğini belirtmekten geri durmaz. Milletvekillerinin bu sözler karşısında hoşnutsuzluklarını ifade etmeleri ve sözünü kesmeleri üzerine, şöyle devam eder: "Söylediğim şey tamamen doğrudur. Özgür bir millette ücretler, bunları kazananların temel ihtiyaçlarını sağlamakta yetersiz kalıp, bu kişilerin esaretle eş duruma düşmemeleri için, hatırı sayılır ölçüde yüksek olmalıdır." Ama Le Chapelier'ye göre ücretlerin kanunla tesbitinin özgürlüklere getireceği zararı dikkate almak gerekir. Bu nedenle işverenler de, işçilerin temel ihtiyaçlarını sağlayamamalarının, esaret haliyle denk demek olduğunu anlamaları gerekir. Le Chapelier işverene değil, sorumlu ve iffetli yurttaşa hitap etmektedir.

"Aynı meslek ve durumda olan zanaatkâr ve işçilerin toplanmalarıyla ilgili kanun" (tarihe sadece Le Chapelier kanunu olarak geçecektir), ilk önce korporasyon sisteminin lağvedildiğini anayasaya dayanarak bir kez daha ilân eder. Ardından, işçilerin "sözde ortak çıkarlarına" dayanarak çalışma kuralları tesbit etmelerini yasaklar. Daha da ileri giderek, cemiyet ve dernek nüvesi oluşturabilecek kurumları, işçilerin toplanıp başkan veya temsilci seçmelerini, kararların kaydedildiği defterler tutmalarını, vs... yasaklar. Millet meclisi ve belediye meclislerine, benzer amaçlarla dilekçe vermek ve elbette grev yapmak da yasaktır. İşçilerin bu amaçla toplanması devlete karşı ayaklanma olarak kabul edilir.

Bunun yanında, "çalışma özgürlüğü"nün Le Chapelier için temeli olan, herkesin istediği meslekte, istediği koşulda çalışmasını engellemek suçtur. Burada özellikle hedeflenen, işçilerin, başka bölgelerden gelen "yabancı" işçilerin çalışmasını engelleme eğilimleridir. Modern kavramlarla ifade edecek olursak, Le Chapelier kanunu akışkan ve evrensel bir "emek pazarı" oluşturmayı hedefler.

Kendi mantığı içinde tutarlı bir şekilde, Le Chapelier aynı yasakları işverenler için de geçerli kılar. Sadece ticaret odaları bu yasaklardan muaf tutulurlar. Ayrıca 21 Ağustos 1790'da tanınan toplanma özgürlüğüne bütünüyle aykırı düşmemek için, kanun, işçilerin dernek, cemiyet ve özellikle "compagnonnage"larda beraber bulunmalarını, bunlar ortak eylem biçimlerine dönüşmedikçe yasaklamaz.

14 Haziran günü kanun Meclis'te *oybirliğiyle* kabul edilir. Robespierre ve tüm Montagnarlar kanunu sessizce onaylarlar. Halbuki bundan bir ay önce Robespiere, Le Chapelier'ye karşı, fakirler dahil herkesin ortak bildiri ve dilekç hakkını sınırlanamayacağını savunmuştur.

Ne Desmoulins, ne "azgın" Hébert gazetelerinde kanun aleyhinde propaganda yaparlar. Sadece Marat, gazetesi "L'Ami du peuple"de kanunu "toplanma ve dilekçe verme özgürlüğünü sınırlayan kanunların siyasal tamamlayıcısı" olarak değerlendirip, şöyle der: "Nihayet, 'halkın temsilcileri', bu kadar korktukları halkın toplanmasını engellemek için, sayısız işçi ve ameleden oluşan sınıfın, kendi çıkarları konusunda karara varmaları için toplanabilmesi hakkını, bu meclislerin lağvedilmiş loncaları yeniden doğurabileceğini bahane ederek, elinden aldı. Amaçları yurttaşları tecrit etmek ve bunların toplu bir şekilde kamu meseleleriyle ilgilenmelerini engellemekti." Ama Marat'nın bu sert çıkışı bile ne genel olarak Montagnarlar, ne de özel olarak Jakobenler içinde pek yankı bulmaz. Üstelik Marat, korporasyon sisteminin birdenbire lağvedilmesinin işçilere yarardan çok zarar getireceğini, korporasyon sisteminin aşırı ve kötü taraflarının değiştirilmekle yetinilmesi gerektiğini savunur.

Montagnarların sessiz kalmasını fırsat bilen Konvansiyon'un ılımlı kanadı, 20 Temmuz'da kâğıt işçilerinin işvereni altı hafta önceden haberdar etmeden işi terk etmelerini yasaklar. Ayrıca kâğıt atölyeleri sahiplerinin, bundan önceki patronundan izin belgesi getirmeyen işçiyi işe alması da yasaklanır.

Montagnarlar siyasal özgürlüklere hassastırlar. Buna karşılık, bir iki yıl sonra görüleceği gibi, iktisadi planda liberaldirler. Güdümlü ekonomiyi, kendi iktidarları döneminde şartlar zorladığı ve halkın militan kesimi şiddetle talep ettiği için uygularlar. Jakoben ve sankülot çoğunluğun oluşturduğu Paris belediyesi 1794 yılında sosyal politikalar konusundaki felsefesini şöyle özetler: "Tüm yurttaşlar kanun karşısında eşittirler, ama yetenek, beceri ve olanaklarda eşit değildirler. Doğa bunu böyle istemiş. Dolayısıyla yurttaşların, herkesle aynı kazancı sağladığı bahanesiyle övünmesi olanaksızdır. Tek günlük ücret tesis etmek ve benzer durumda olanları bu mecburiyete uymak yolunda zorlamak için işçi birlikleri oluşturmak kanunu çiğnemek, kamu düzenini yok etmek demektir ve bu gerçek bir suçtur."

Aynı yıl, Ulusal Selamet Komitesi benzer bir karar alır: "Dış düşmanların atölyelere (Ulusal atölyeler kastediliyor) yerleştirdiği fesatçılar karışıklık yaratıp, işleri geciktiriyor, işçilere vakit kaybettirip, onların akıllarını çeliyorlar. Bu kumpasları engellemek için, bugünden itibaren tüm işçi koalisyonları, tüm işçi birlikleri yasaklanmıştır. Şikâyeti olan işçiler, atölyelerinin bağ-

lı olduğu devlet idaresine dilekçe yollarlar." Jakobenler 1793 sonbaharında, sankülotlar ve işçilerin baskısıyla temel mallar için azamî fiyat tesbit edip, asgari ücret tesis ederler. Ama Robespierre'in düşmesinden birkaç gün önce de ücretlere azamî bir sınır getirip, varolan ücretleri düşürürler. Nitekim, Montagnar ve jakoben iktidarlar altında Le Chapelier kanunu uygulanmaya devam eder. Direktuar idaresi de kanuna dokunmaz. Napoleon Bonapart ise, 1803'te, işçi koalisyonunu patron koalisyonundan daha fazla birleşmelerini cezalandıran bir kanun çıkartıp, "işçi karnesi" sistemini başlatır. 1810 Ceza Kanunu'na, işçi birliklerine karşı ağır cezalar öngören özel maddeler konur. Napoleon'un ünlü Medeni Hukuku'nda ödenmiş ücretler konusunda işçiyle ihtilafa düşen işverenin sözü yeterli delil kabul edilir. Restorasyon ve Monarşi dönemlerinde, aynı sınırlamalar yürürlükte kalır.

1848 Şubat Devrimi, Le Chapelier kanununu lağveder, hatta "işçilerin emeklerinden yararlanmaları için kendi aralarında birleşmeleri gerektiğini" belirtir. Ama bir yıl sonra, 1849'da, Le Chapelier kanunu, işçi ve patron koalisyonları arasında fark gözetmeden, yeniden ihdas olunur.

Marx için, Le Chapelier kanunu "burjuva devlet darbesi"dir. Kapital'in birinci kitabında, "kanlı ücret kanunlarını" incelerken (28. bölüm), Le Chapelier kanununu şöyle tanımlar: "Sermayenin işine gelen sınırlar içinde emek ve sermayenin rekabete girmesi için polis ve Devlet'i harekete geçiren bu kanun, devrimler ve hanedan değişikliklerine rağmen varlığını sürdürdü. Terör bile ona dokunamadı."

Marx, Le Chapelier kanununun sadece emek sömürüsünü organize eden cephesi üzerinde durur. Aslında kanun, bu sömürü düzenini içeren, ama çok daha geniş ve bütünsel bir toplumsal düzen felsefesinin temellerini yansıtır. Örneğin La Chapelier'nin işçi meclisleri dışında, işçi dayanışma cemiyetlerinin de yasaklanmasını isterken ileri sürdüğü gerekçeler, onun amacının sadece emeğin sermaye tarafından daha rahat sömürülmesini sağlamak olmadığına dair ipuçları verir. Le Chapelier'ye göre yurttaşlarına yardım dağıtmaya yalnız Millet yetkilidir. Milletin kurumları dışında, kimse kimseye himmet edemez. Açıkça ifade etmemekle beraber, burada Le Chapelier'nin belirtmek istediği, kişisel himmet yoluyla bireysel bağlılık ilişkilerinin yeniden kök salması kuşkusudur. Fransız devrimcilerinin ideal yurttaş tipi, mülk sahibi, özgür ve eşit Atina kenti yurttaşıdır. Atina demokrasisinde kişinin iktisadi bağımlılığı, siyasi ve fikri bağımlılığını getirir. Bu nedenle yurttaş olmak için zengin veya fakir olmak aranmaz. Kent sakininin geçimini özgürce sağlayıp sağlayamadığı temel kıstasdır. Bu fikri, Fransız Devrimi'nin önde gelen liderlerinin çoğu paylaşır. "Ulusal muhafız" teşkilâtına jakobenler klübüne "bağımlı yurttaşlar", yani ücretliler önceleri alınmaz. Çünkü Çiçero'nun, Yunan filozoflarından aktardığı gibi, "ücret, köleliğin fiyatıdır" *(merces auctoramentum servitutis)*.

Devletin hayır işlerini tekeline alması projesinin altında, aynı zamanda kilisenin toplumdaki gücünü kırmak kaygısı yatar. Nitekim, Hıristiyanlıktan arındırma kampanyaları sırasında en fazla hücuma uğrayan kurumlardan biri, kilisenin fakirlere yardım teşkilatıdır. Yardım gerekiyorsa, bu kişinin yurttaş olarak ait olduğu bütünü temsil eden Devlet'le dolaysız ve soyut ilişkisi içinde yapılmalıdır. Bu kampanya sonunda fakir halkın ve köylülerin jakobenlere kızmasında, Hıristiyanlığa yürekten bağlı olmaları yanında, onlara "hiç olmazsa bir dilim ekmeği garanti eden" kilisenin yerine bir şey konması da rol oynar. Le Chapelier kanunundan iki gün sonra Kurucu Meclis, XVIII. yüzyıl ortasından beri çeşitli biçimler altında faaliyet gösteren Hayır Atölyelerini kapatır.

Çoğu Fransız Devrimi aktörü gibi, Le Chapelier'nin sonu da giyotinde biter. 1791 sonunda avukatlığa dönen Le Chapelier'nin, müşterilerinin işlerini takip etmek üzere bir müddet İngiltere'de kalması üzerine, "mülteci soylulara" katılmasından şüphe edilir. Bunun üzerine 1792 yılı boyunca Fransa içinde saklanır. 1793 sonunda ise, Ulusal Selamet Komitesi'ne bir yazı göndererek, komite'nin İngiltere'de gizli ajanı olmayı teklif eder. Robespierre'den de teklifini desteklemesini rica eder. Robespierre, Le Chapelier'yi tutuklatıp, 22 Nisan 1794'de giyotine yollar. Fakat Le Chapelier kanunu, Fransız işçi hareketinin, İngiliz Trade-Union'larınınkine benzer uzun bir geleneğe sahip olmasını engelleyen önemli işlevini yerine getirir. 20. yüzyıl başına kadar Fransız işçi hareketine damgasını vuracak olan "spontaneizm"in oluşmasında ve toplumsal çatışmanın sürekli ayaklanma-bastırma dinamiği içinde ortaya çıkmasında Le Chapelier kanunu önemli rol oynayacaktır.

Kaynakça:

P.J.B. BUCHEZ ve P.C. ROUX, *Histoire parlementaire de la Révolution Française*, Paris: Paulin, 1834, c.9 ve 10.

P.JACCARD, *Histoire sociale du travail*, Paris: Payot, 1960.

Karl MARX, *Le Capital*, C.1., Ed. Sociales, 1976.

A.MATHIEZ, *La question sociale pendant la Révolution Française*, Paris: Edouard Cornély, 1905.

J.P. POTTIER, L'Assemblée Constituante et la question de la liberté du travail, in, *Idées économiques sous la Révolution*, Lyon: P.U.L., 1989.

G.SCHELLE (ed.), *Oeuvres de Turgot et documents le concernant*, 5 cilt, Paris: Felix Alcan, 1913-1923.

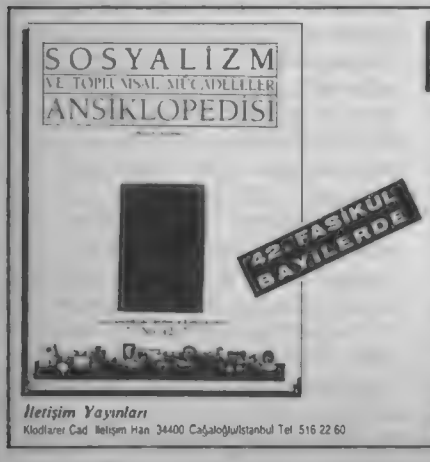

Halklar Cuntalara Karşı

Simon Bolivar'dan Sandinistalara kadar bağımsızlık savaşı.. Muz Cumhuriyetleri'nden halk devrimlerine.. Amerika'nın "arka bahçesi" başkaldırıyor.. Emperyalizme karşı mücadelenin iki biçimi: *Aydınlık Yol* ve Allende.. Carlos Marighela neden yenildi, Sandinistalar neden kazandı?.. "Kayıpların" anneleri generalleri yeniyor.

Anlatılan senin hikâyendir

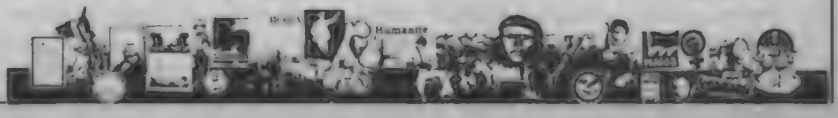

1897 Türk-Yunan Savaşı İçin Çıkarılmış Bir Zafername

EY gaziy-i kîtî sultan
Oldu sana herhal iyan
Askerlerin hazır heman
Düşmanların dedi aman

Tebşir eder ehl-i gaza
Gaziliğin tekrar seza
Askerlerin heybet-efza
Düşmanların buldu ceza

Şahım buna şahit hüda
Fermanına canlar feda
Benden eder böyle dua
Nusret senindir daima

(kıt'a aralarındaki nakarat)
Askerlerin kişver-küşa
Sultan Hamid binler yaşa

Yanya vilâyeti valisi ve Hudud-u Yunaniye Kumandanı ferikan-ı kiramdan saadetlû Ahmet Feyzi Paşa hazretleri.

Avn-i ilâhî ve imdad-ı ruhaniyet-i cenab-ı risaletpenahi ile saye-i satvet-vaye-i hazret-i hilâfet-penahide herbiri birer şir-i Jeyan vasfına şayan ve bihakkın haiz-i kemâl-i şeref ü şan olan asakir-i mansure-i Osmaniyenin Yenişehir'i zabt ve istilâ ile payendaz-ı necdet ve mehabet oldukları yevm-i mübarektir.

Hep bir ağızdan söyledikleri manzume-i gazaiyedir.

Yenişehir gene aldık seni biz
Bir ağızdan Tanrı'ya şükrederiz
Bu bayrağı yücelere dikeriz
Allah Allah deyü harbe gireriz

Peygamberden bize imdat geliyor
Arkadaşlar hep ileri gidiyor
Ya şahadet ya gazilik diliyor
Hiç şüphe yok Atina'ya gireriz

Bu korkaklar niye gelmiş kavgaya
İki günden başladılar kaçmaya
Sancağımız şeref verdi yaylaya
İnşaallah ileriye gideriz

Darbımıza dağlar taşlar dayanmaz
Görmeyenler bu dehşete inanmaz
Bizim ile öyle oyun oynanmaz
Biz Allah'a her nefes hamdederiz

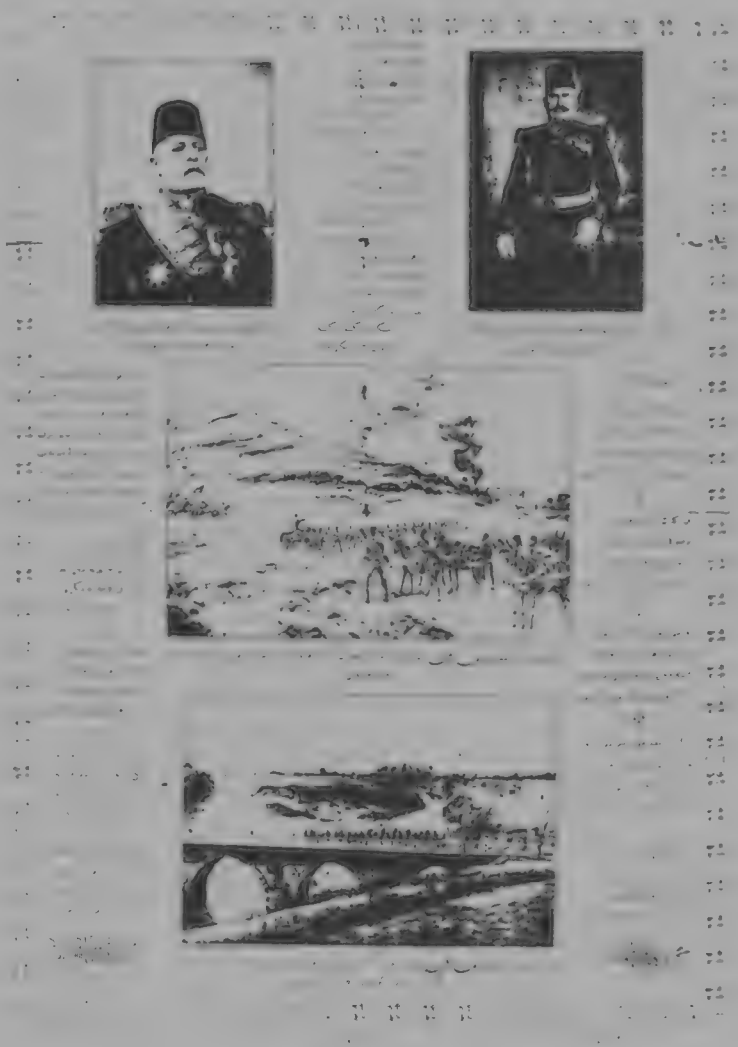

Hudud-u Yunaniye Fırkay-i Hümayunu Kumandanlarından ve ferikan-ı kiramdan saadetlû memduh Paşa hazretleri

Cenge giderken [Mehmet Emin Yurdakul'un manzumesi:]

Ben bir Türküm dinim cinsim uludur
Sinem özüm ateş ile doludur
İnsan olan vatanının kuludur
Türk evlâdı evde durmaz giderim

Ben Türklerin adlarını kaldırtmam
Ertuğrul'un bayrağını aldırtmam
Düşmanımı vatanıma saldırtmam
Tanrıevi viran olmaz, giderim

Bu topraklar ecdadımın ocağı
Evim, köyüm hep bu yerin bucağı
İşte vatan, işte Tanrı kucağı
Ana yurdun evlât bulmaz, giderim

Tanrım şahit duracağım sözümde
Milletimin sevgileri özünde
Vatanımdan başka şey yok gözümde
Yar yatağın düşman almaz, giderim

Akgömlekle gözyaşımı silerim
Karataşla bıçağımı bilerim
Vatanımçün yücelikler dilerim
Bu dünyada kimse kalmaz giderim

Ruhsat-ı resmiye ile
Bab-ı Ali caddesinde
59 numrolu Malûmat Matbaasında tab' olunmuştur.

Fiyatı 50 para

Musavver Malûmat gazeteleri

sahib-i imtiyaz ve muharriri
Mehmet (Baba!) Tahir

(Üstteki resmin altyazısı) Saye-i mehabet-vaye-i Hazret-i Abdülhamid Han-ı Sânide asakir-i nusret-measir-i şahane tarafından zabt ve fethedilen Tırnova Tepeleri muharebesi

(Aşağıdaki resmin altyazısı) Saye-i satvet-vaye-i Hazret-i Abdülhamid Han-ı Sânide asakir-i nusret-measir-i şahane tarafından feth ve teshir olunan Yenişehir'de Köstem nehri ve köprüsü ile şehrin manzarası

Yukarıda resmi görülen Memduh Paşa'nın torununun torunu Bayan Ayten Savcı koleksiyonundan.

Bu savaş hakkında geniş bilgi için, Selim Sun Paşa'nın yazdığı *1897 Osmanlı-Yunan Harbi* adlı kitaba bakılabilir (Ankara: Genelkurmay Bşk. Harb Tarihi Dairesi Yay., 1965).

Kim Etti Sana Bu Kârı[1] Teklif?

PİRÎ Reis'in Kitâb-ı Bahriyesi, bir kez daha günümüz okuyucularına sunulmuştur; ve nedense İngilizce olarak takdim edilmektedir:

Copyright 1988 By the Foundation for Publishing and Promoting Centers for Historical Research and Documentation.

Prepared for Publication by the Historical Research Publishing Unit under the Supervision and General Coordination of the Istanbul Research Center Ministry of Culture and Tourism of the Turkish Republic - Ankara.

Editor: Ertuğrul Zekâi Ökte

ve bunların altında ondokuz kadar ad daha var; bunların herbiri kitabın basılmasında vazife almış ve alanlarında yetkili kimseler olacaklardır. Bunların neden yalnız İngilizce olduğunu, metin Türkçe olduğu için, küçük puntolarla da olsa, neden Türkçe verilmediğini, sanırım, benim gibi Türk okuyucular da anlamayacaklardır. Kitabın cildine, baskısına söz yok. İçi Nasıl? Onu, okuyucularla birlikte aşağıdaki satırlarda göreceğiz.

Başta Sunuş (s.9-11; 10. sayfa boş bırakılmış; Giriş (s.13-15; Pîrî Reisin Hayatı (s.16-18); Pîrî Reisin Eserleri (s.19-23), Bahriye Kitabı (s.24-29). Bunların Türkçelerin karşısında, hepsinin İngilizce çevirileri. A.Note by the Engilsh Translator (s.30-31). Bu son bölümü yazanın adını, en baştaki listeden öğreniyoruz: Robert Branger.

Kitabı baskıya hazırlayanlar, nasıl bir yol tuttuklarını açıklamayı gerekli saymamışlar, bunu okuyucuya bırakmışlardır. Bizim gördüğümüz ise şudur: a) Tıpkı basım, b) Metnin transkripsiyonu, c) Bu transkripsiyonun modern Türkçe ile tekrarı, ç) Bu Türkçenin İngilizce çevirisi.

Ben kitabın ilk otuz yaprağını, bu yaprakların transkripsiyonunu, bunların Türkçeye aktarılışını okudum. Vardığım sonuçları yazayım mı, yazmayayım mı diye düşündüm. Sonunda, Kâtip Çelebi'nin Düstûrü'l-amelinde yazdıklarına uydum. Kâtip Çelebi'yi eserlerinden tanıdığımdanberi hep onun söylediklerini düşünüyorum. Onun gibi düşündüğüm içindir ki, Kitab-ı Bahriyenin, okuduğum ilk otuz yaprağında, ne fâhiş, ne bağışlanmaz yanlışlar bulunduğunu, belki bir uyarı olur vehmiyle, sergilemeğe karar verdim.

a) Metnin transkripsiyonundaki yanlışlar. O yanlışlara geçmeden önce, kitabı İngilizceye çevirenin notuna bakalım; şunları okuyoruz orada: "Birinci cildin İngilizceye çevirisi aynı derecede Osmanlı transkripsiyonuna ve hemen hemen tamamiyle modern Türkçe metne dayanmaktadır. Nazım bölümü, tamamiyle modern Türkçeye, müteakıb bölümlerde ise yalnız transkripsiyona dayanılmıştır. Eseri İngilizceye çevirirken bir üslûb meselesi meydana çıktı; Pîrî Reis eserini denizciler için yazmıştır. Yüksek, ya da âlimane bir üslûb böyle bir eser için uygun düşmeyecekti; öte yandan baştan başa modern bir üslûb da eserin havasıyla uyuşmayacaktı. Sonunda ben, tercümem için çocukluğumda zevkle okuduğum Marco Polo'nun seyahatlerinin ve Xénephon'un Anabasis'inin havasını vermeyi tercih ettim."

Peki, biz bundan, mütercimin Kitab-ı Bahriye'nin asıl metninden böyle bir tad alacak güçte olduğu mânâsını çıkarabilir miyiz? Okuyucu, aşağıda sıralanan, çoğundan hiçbir mânâ çıkaramadığı yanlışları olduğu gibi çevirdiğine bakarak, bu işi nasıl başaracağına merak etmeyecek midir?

Biz yanlışlara dönelim. İlk yaprakta (satır-5) ve *sıla-i salâvat* tamlaması, *vesile-i salavat* diye okunmuş ve 'Muhammed Mustafa'nın temiz ve mübarek ruhuna binlerce selâm olsun' diye kısaltılıp; daha doğrusu atlanıp geçilmiştir. Daha kitabın ilk yaprağında biz Sâd harfiyle sin harfini fark etmiyorsak, bu işe kalkışmadan önce, daha dün bıraktığımız Arap alfabesini öğrenmeli değil miyiz? Pîrî Reis'ten öğrenmeyi beklemeden, bugün de hemen hepimiz biliriz ki, Hazret-i Muhammed'i andığımız zaman, birbirimize verdiğimiz, yolladığımız selâmla kalmıyoruz, ona salât ve selam gönderiyoruz. Kitab-ı Bahriye'nin Türkçe metnini Vâhid Çabuk ile Tülay Duran üstlenmişlerdir. Tülay Hanım aynı zamanda Coordinatordur, metnin Türkçesinden ve transkripsiyonundan sorumlu olan bu isimlerin *ve sıla-i salavâtı* "Vesile-i salavat" okuduklarına bakarak "sıla" kelimesinin 'câize ve armağan demek olduğunu bilmediklerini öğrendikten sonra devam edelim. Yalnız Arap ve Farsça sözcükleri değil, arı Türkçe kelimeleri de bilmediklerine tanıklar sıralayalım. Bahr (ypr. 4[a])da Nazın başlığını taşıyan bölümün son beyti

Bu bahr âhırini gör şimdi ey yar
Kim ola vasf-ı hâlim sana ızhar (7[a])

beytini yazarlar "ey sevgili, şimdi sen bir başka denizi gör ki benim durumum sana açık, belli olsun"; diye Türkçeleştirmiştir. Vezinden anlamadıkları için sayfalar boyunca ayrıca bu yüzden yanlışlar yapıp geldiklerini gördüğümüz yazarlara söyleyim ki eski metinleri söküp anlamak çıplak kelimeler değil, bir zengin kültüre sahip olmak işidir. Burada 'bahr" kelimesi 'deniz' değil, aruz vezinlerinin başka başka kümelenmelerine verilen bir ad, daha doğrusu bir terimdir. Nitekim, Pîrî Reis'in (4[a]), Nazın başlığı altında yazdığı parçanın vezni 'Mefâîlün, mefâîlün, faûlün'dür. Der beyan-ı Vasf-ı hal' başlığını taşıyan bölümün vezni ise 'fâilâtün, fâilatün, fâilün'dür. Pîrî Reis bu beytte, ikinci parçada başka bir vezin kullandığına işaret etmektedir. Türkçe 'bir kimse, başkası' demek olan biregü (Tarama sözlüğü, I, 123) kelimesini 'bir ekü' diye böldükten sonra, birinci beytteki 'kendi özüyle' diye bırakmışlar, ondan

Kitab-ı Bahriye'nin sözkonusu mısralarının transkripsiyonu ve İngilizce çevirisi.

Portıkal'dan hem su'al itdüm bunu Ya'ni Çin'i Çana'nun toprağını	Ben, Portekizlilerden, bu Çin ve Çana'nın ülkesini sual etmiştim...	I asked these Portuguese about this land of China.
Vâki'mudur balçığın anın iy yâr Kırk yıladan her kişi dâyim karâr	Ey dost, onun balçığı vâki'midir ve kırk yıldan fazla herkesin uğraştığı...	I asked them if this clay is real and whether it took a man forty years to make.
Dıdı bir taş vardur anun bıl ayân Anun aslı sırçadur güyâ hemân	Bir taş olduğunu ve aslının tam olarak sırçaya benzediğini; dedi.	And they said that it was a stone that in its original state fully resembled rock crystal.
Lâciverd taşına benzer tâ kim ol Bes ezerlar niçe günler anı bol	O taş, tıbkı, lacivert taşına benzer; onu günlerce çok ezerler	That stone is just like lapis lazuli. For days on end they crush it.
Karışınca tîn olub ol iy hümâm Dıdiler çok yıl geçer budur peyâm	O, iyice karışınca, bı lçık olur, verilen haberlere göre, aradan çok yıl geçer dediler.	And when fully mixed, it becomes a clay. According to what is said, many years pass in its making.
Bes değermiş oğul oğluna mirâs Resmin alub kadı udermi· türâb	Ancak, oğul, oğluna mıras bırakırmış; Vergi memurları da vergisini alırmış.	It is passed down like an heirloom from father to son and tax collectors collect taxes on it.[e]

sonra gelen beytteki aynı kelimeyi "asalak" diye yanlış okumuşlar değil, anlayıp okuyamamışlar demek daha doğrudur- ve dizenin veznini bozarak "açgözlülük" diye karşılamışlardır. Bu kelimenin doğru imlâsı olan 'îzâ' 'bir kimseyi ayıplamak ve tahkir eylemek; bir kimseyi bir nesneden inciterek, gerek sesli, gerek sessiz olarak engellemek vê men'etmek' demektir (Kamus tercümesi, I, 115; Lugat-i Naci, 140). Bîhazer' kelimesi (16[b]) 'bi-haber' diye şöyle okunmuştur:

Varu Meğribde yürür ol bu kadar
Tâ otuzbeş yıl tamam ol bî-haber

Oysa, bi-haber diye, doğrusu anlaşılamadığı için yanlış yazılan "bi-hazer" 'her nesneden sakınup ihtiraz eder olan, müteyakkız ve endişe-nâk adama dinür ki aslâ çürük tahtaya basmaz' (Kamus Çevirisi, II, 246). Şimdi bir de bu metnin Türkçeye çevrilişini okuyalım: 'Mağribde o, uzun gezilere çıkardı, otuzbeş yıl tamamlandı; kendisinden haber alınamadı'. Mütercim, fakir, ne yapsın? O da, eline tutuşturulan metne göre, mânâ çıkmasa da, yanlış da olsa, bunu olduğu gibi İngilizceye çevirmiştir, 'Kim negâh yol azalar bular' dizesi 'kim nigâh yol azalar yani bular (17[a]) diye okunmuş ve 'yola bakarak azmamak içün "bunlar kıyılarda nice zaman yürürlermiş" diye Türkçeye (!) çevrilmiştir. Yazarlar Türkçe metinde Türkçe kelimelerin de, Arap alfabesinde olduğu gibi, harekelendiğini daha ilk sayfayı açar-açmaz fark etmiş olsalardı dizenin başındaki kelimenin "negâh" diye harekelendiğini görüp bunu *nigâh* değil, *nâgâh* (ansızın, birden) diye anlayacaklardı. İkinci dizedeki 'kurbunca' kelimesi de *kor nice* diye okunmuştur; tabiî İngilizcesi de -Türkçesinden geri kalmamak için- they traversed the shores on foot olmuştur. Bunun mânâsının 'sahilleri karşı geçtiler' demek olduğuna göre biz anlamadığımız için, hangi sahilleri karşıya geçtiler acaba? diye soralım. 'Ey güzel, biliniz ki O dört göz (kol) imiş' diye Türkçeleştirilen dizede, önce, yazarın 'nigâr' diye okuyup 'ey güzel' diye tutturduğu 'güzel'i bir yana itip yerine doğrusu olan 'bınar'ı koyalım ve dizeyi düzeltelim: 'Şöyle bilin, o pınar dört göz imiş (suyu dört yerden kaynıyormuş) (18[a]).

Tâ kim otuz barca bir kezden iy yar
Geldi kondu Cidde'ye ol aşikâr

beyti (18[b]) 'bir yandan otuz gemi ile gelüp kondu Cidde'ye aşikâr' şekline konmuş. Burada bir şey sormak istiyorum: Osmanlı gemicilerinin pîrî olan Pîrî Reis'in kitabını bu hallere koyanlar, 'bir savaş kadırgası, çektirisi' olan bir geminin adını benden mi öğrenecekler? Yoksa bu işe girişmeden, Osmanlı Donanması'ndaki gemileri bilecekler mi? Ne diyeceğimi şaşırıyorum. *(Kâtip Çelebi, Tuhfetü'l-kibâr fi Esfâri-l-bihâr*, Orhan Şaik Gökyay, Kültür Bakanlığı, İstanbul 1973, s.298; Henry Renée Khane - Andreas Tietze, *The Lingua Franca in the Levant Urbana* 1958, s.98) Bu yanlışların, kitaptaki sorumludan hangisinin marifeti olduğunu öğrenemeden, biz yapacağı bu yanlışların doğrusunu verelim.

Bahr-i a'zamdır ana yokdur Oran
Gûre-i mâdır amîkdir bî-keran

Beytin doğrusu bu; okunuşu da şöyle, yazarlarcası demek istiyorum:

Bahr-i a'zamdır ana yokdur ören
Kürre-i mâdır, amikdir bîgeran

Oran, 'ölçü, nisbet, hadd, derece, mikdar, hisab, tahmin' mânâlarını yüklenmiş bir kelimedir (Tarama Sözlüğü, V, 3005 vd.). Demek ki bu Türkçeye uydurulan (!), dizenin bir dahaki Türkçesi şudur: "Bu, büyük bir denizdir, bir okyanustur, ölçülemez." İkinci yanlış okunan kelimenin sözlüklerdeki doğrusu *küre*dir. Ama metindeki kelime bu değildir, oradaki kelime *gûre*dir ve 'çukur' demektir: dizedeki son kelimenin doğrusu da *bîkeran*dır; bu da 'kıyısı yoktur' demektir. Dizenin bütünü 'Okyanus, ucu bucağı olmayan, kıyısız bir su çukurudur, demek olur. (19[a]) *ukat* diye okunan kelimenin doğrusu *onar*dır ve "doğru, uygun, iyi, mükemmel, lâyıkıyla, tamam, muvafık" mânâları vardır (Tarama Sözlüğü, V, 3622 vd.). Yazarlar "Bir denizdir cümlesi iy pâkzât'- Bu sözü dinlegil anla onat" dizesini "bu sözlerimi dinlersen anlarsın" diye açıklıyor bize. Sahifelerdir dinliyoruz kendilerini, hâlâ anlamadık bir türlü. Ne diyelim? Bakalım bu gelen beytleri anlayabilecek miyiz? Gözlerimizi ve kulaklarımızı açalım! Bunlardan biri şudur (21[d]):

Ol mahalde gice gündüz iy cüvan
Bir vezindür nas içinde bu ayan

bunun transkripsiyonu da şöyle:

Ol mahalde gice gündüz iy cüvan
Bir vezindir *nâs-ı Çin'de* bu ayan

Böyle okununca, tabiî İngilizcesi de buna göre olacak; o da şöyle: At that time day and night are everywhere equal, even in China. Bunu okuyan ne düşünecek? Orada gece, gündüz müsavidir, hattâ Çin'de bile. Demek ki dünyada gece ile gündüzün müsavi olduğu yerler vardır; Çin bunların arasındadır, *ama orada bile dendiğine* göre Çin'de müsavi olmayabilirmiş mi, diyecek kişi. Ve bunu bize herhangi bir komik kişi değil, Pîrî Reis söyleyecek. İkinci beytin birinci dizesi.

Dereceyle gitse anaru... Bunun Türkçesi "güneş eğer derece üzerinde gitse?" Gitmedi diyelim, ne olacak? Ana-

ru "az öte, az ileri, öte, ileriye doğru, öbür taraf" demek olduğuna göre (Tarama Sözlüğü I, 123, v.d.) Bize ilâve edecek bir şey kaldı mı? (27[a]) yaprağındaki "berk kilidler ellerini birbirine" dizesi "ellerini birbirine... berkildiler" olmuştur (27[a]) dizesinde. Biribirinden orijinal, başka kimsenin yapamayacağı muhakkak olan yanlışların biri de şudur; beyt aslında şöyle:

Portakaldan hem süal ettim bunu
Yani Çini çanağın toprağını

Bu beyt *çini olmayan bir çanağın içinde* okuyucuya şöyle sunulmuştur:

Portekizlilerden hem süal ettim bunu, yani ben Portekizlilerden Çin ve Çana'nın ülkesini süal ettim. İngilizce çevirisinde, bize sunulan şeklindeki *Çana* atlanmıştır: I asked Portuguese about the land China. Utancımdan yanlışı düzeltmek istemiyorum pek. Ama Pîrî Reis diyor ki, bu çini Çanakların nasıl bir topraktan yapıldığını Portekizlilere sordum. Merak etmiyor musunuz? Acaba Portekizliler yazarların sorduklarına, beyti bu hâle demeyelim, bu halsizliğe düşürenlere ne cevap verdiler? Söyleyeyim ben: *Çini*, kil, peldispat, çakmaktaşı ve kimi vakit talk karışımındaki hamurdan yapılmış kalıplara dökülerek yahut sıkıştırılıp şekil verilerek pişirildikten sonra üzerine sır sürülerek tekrar furunlanmış camsı seramik [Orhan Şaik Gökyay, *Kâtip Çelebi'den Seçmeler*, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul, 1968, s.292]. Fağfurun yapıldığı madde ise Sadef, yumurta kabuğu ve bazı topraktan çıkarılan eczadır. İyice döğüp hamur ederek toprağa gömerler. Seksen, yüz yıl yattıktan sonra çıkarıp işlerler ve bu balçık, evlâda miras kalan, çoğu atadan kalma mayadır ki torunlar nevbetinde işlenüp kanunları üzre ne kadar balçık çıkarsa yerine o kadar yeni balçık konur [aynı yer, s.125 v.d.]

Ama transkripsiyonu yapanlar (!) okumaya devam etselerdi ve okuduklarını anlayabilselerdi sözü geçen toprağın ne olduğunu hemen orada bulacaklardı. (29[b]) "On iki *bahş* üzre Hind deryasını" dizesi on iki *bahş* üzerinde Hind deryasını şeklini almış. Oysa, Farsça olan *bahs* kelimesi "hisse, nasib, cüz' ve parça" mânâsınadır (Burhân-ı Katı' 404). Mütercim Asım Efendi kim oluyor? Biz *bahş* kelimesini, uysun uymasın, *bahş* yazmakta devam ediyoruz (11[a]). Bu yanlışların sonu gelmiyor. Son olarak (31[a]) (ay) *oğullanıyor*, bulutlar yüğrüşüyor, mısraını, yanlışlar sürüsünden ayrılmamak için biz de yazara uyup *ay oğullanır*... diye okuyalım. Bunun "ayın etrafını çevirmek, ay harmanlamak, hâlelenmek" (Tarama Sözlüğü, I, 34 vd.) anlamlarını tek başımıza öğrendikten sonra, bir sevâba girmek ümidiyle, bu yapraktan "yeğreğini Hak bilür budur *savab*" dizesini yazarlara uyarak gerçeğini değil de 'yeğreğini' Allah bilir (*savab = doğru)* kelimesini *'sevâb'* diye okuyup) sevâb budur deyip susalım. Zira benim, bu kitabı bu hale koyanlara söz söylemeye tâkatım kalmamıştır. Yalnız okuyuculara, özellikle Edebiyat Fakültelerinde okuyanlara-okutanlara söz söylemek haddim değildir -birkaç sözüm var. Önce bir hâtıramı anlatayım. Kastamoni'de ortaokul sıralarında öğrenci olduğum yıllarda, Türkçe dersinde, hocalarımız bize, bir kitaptan beş-on satırlık bir paragraf verirler, bu paragrafın başka başka yerlerinden on, onbeş kelimeyi çıkarıp yerlerini boş bırakırlar; bizden, bu boş bırakılan yerleri, sözün gelişine ve mânânın gereğine göre münasip kelimelerle doldurmamızı isterlerdi. Bakıyorum, şimdi zaman çok değişmiş, vatan sathında otuz kadar üniversite açılmıştır. Türk diline ayrı bir önem verildiği için, ayrıca Türkçe okutmak veya öğretmek üzere "rektörlük okutmanları" icat olmuştur. Aldığımız sonuç, vara vara ulaştığımız merhale işte Rahmetli Pîrî Reis'in bize sunulan Kitab-ı Bahriye'sinden ayan-beyan görülmektedir. Bizim zamanımızda hocalarımızın satırlardan boşalttığı yerler, uygun kelimeler bulunup ifade ve cümle tamamlanırdı. Günümüzde doğru kelimeler çıkarılıp yerlerine rastgele yanlış mı yanlış, mânâsı tutmaz, okunmaz, doğrultmak imkânsız kelimeler doldurulmaktadır. Fakat anlamını, üzerinde durduğumuz konuya uydurmak şartıyla günümüzün bir tâbiriyle söyleyim, biz geriye saymaktayız.

Lise sıralarında okurken edebiyat derslerinde, ne vesile ile bilmiyorum, geçen bir kıt'anın hatırımda kalmış olan son mısraına sığınarak üzüntümü değil, öfkemi yatıştırmağa çalışıyorum.

Evvel ne idi? Ne oldu hâlâ!

[1] *Kâr* kelimesinin 'Kazanç' karşılığı, bu başlıkta sözkonusu değildir.

ORHAN ŞAİK GÖKYAY

Kutu ve Paketlere Mahsus
ÇAY PİŞİRME TARİFESİ

Hakim Oğlu Ali Paşazâde Albayrak - Mustafa Nezih Büyük Çay Depoları Merkezi: İstanbul: Bağçekapu Şubesi: İstanbul: Tehammis Önü

Ruhsat-ı resmiyyeyi hâiz etiketli (Albayrak Mustafa Nezih) kutu ve paket çayları İstanbul'un Anadolu ve Türkiye'nin ekser-i mu'teber mağazalarında bulunur.

Onüçüncü tab'

Şehzâdepaşa: Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası 1927

ÇAY PİŞİRME USULÜ

İyi çay pişirmek için semâver ve porselen bir çaydanlığa lüzum vardır. Çaydanlığın içine atılan çayı [mikdârı beher-i şahs için bir tatlı kaşığıdır] demlendirmek için üzerine semâverdeki kaynar sudan bir mikdar ilâve edip derhâl süzerek yıkamalıdır, bu suretle çayın tozlardan tathîri te'mîn olunduktan sonra çaydanlığa tekrar sıcak sudan koymalı fakat nasfını tecâvüz etmemesine dikkat etmelidir ki behâda demlenmesi te'mîn olunsun. Çaydanlığı semâver üzerine koyduktan sonra kaynamaması için ateşin kuvvetini biraz kesmeli fakat olsun soğumasına meydan vermemelidir. Bu suretle çay vasatî olarak onbeş dakika ve daha doğrusu çay yapraklarının tamamen suyun altına batışı hitâm oluncaya kadar demlendirilmelidir.

Semâveri olmayanlar için biri porselen olmak üzere iki çaydanlık tavsiye edilir. Bunda da mümkün mertebe semâver usulünü tatbîk etmelidir.

Su; gayet temiz ve berrak ve kokusuz olmalıdır. En muvaffık sular: çok kaynatılmak suretiyle menba', bulanık olmamak üzere sahrınc ve terkos sularıdır. Çeşme ve acı kuyu sularıyla çay bozulur ve bulanık olur.

Kullanılacak şeker; sert ve kristalize nev'inden kale ve küp şekeri olmalıdır. Kârre köpük ve toz şeker bulanıklık ve-

rir.

Çaylar umumiyetle yabancı bir kokudan müteessir olur. Onun için kokulu mevâdd yanında kat'iyyen tutulmamalıdır.

ÇAYLARIN ENVÂ'I

Çaylar; kokuları, ta'mları, renkleri ve lezzetleri itibâriyle dört kısma ayrılıyor.

1- Türklerin, İranlıların ve İngilizlerin kullandıkları Kalküta, Cava, Seylan ve Hindiyye'nin mahsulâtı olan kıvırcık siyah, sarılı, beyazlı, Altunbaş tala'yı ve Akkuyyruk çaylarıdır. Bunların ve harmanlarının kokuları hafif fakat latîf, renkleri çok, ta'mları ve lezzetleri buruşturucu ve kuvvetlidir. Bizim hususi kuvvetli fevkalâde tertibimizle "1, 2, 14" numerolu harmanlarımız bu nev'dendir.

2- Çin mahsulâtından olan ve ekseriye Rusya'da ve çok soğuk ve sıcak memâlikde isti'mâl edilen Pânivenq, Suşon, Ninçu ve Çinqueu çaylarıdır ki Poyof ve Çin namlarıyla zikr olunurlar. Bunların ve harmanlarının kokuları kuvvetli ve kale meşa-be-latîf, renkleri hafif ve ta'm ve lezzetleri keza buruşturucudur. Bizim "3, 4 ve 8" numerolu harmanlarımız bu nev'dir.

3- Japonya'da çıkan Kemon ve Şinqilu çaylarıdır. Bunların kokuları fazla, renkleri az, ta'm ve lezzetleri gayet hafifdir; a'sâba dokunmadığından ekseriyâ doktorlar hastalara bu çayı tavsiye ederler. Bizim "7" numerolu harmanımız bu nev'dir.

4- Çin mahsulü ve Popof nâmıyla meşhûr olan Lâ-psanq ve Suşon ekstra çaylarıdır ki bunların ve harmanlarının kokuları gayet fazla ve isli süt râyihâsına müşâbih olup renkleri az, ta'm ve lezzetleri nefisdir. Bütün memâlikin en kenar mehâfilinde ve ba-umûm saraylarda kullanılır ve ekseriyetle "Empriyal" nâmı verilir. Eski meşhur Fransız ve İngiliz Kolonyal çayları ve onlardan daha itinâlı hazırlanmış olan bizim hususî hafif fevkalâde tertibimizle "5, 6" numerolu Empriyâl tertiblerimiz ve bunların kutuları bu çaylardandır.

TESHÎLÂT

Bâlâda izah olunduğu vecihle muhtelif koku ve ta'mda birçok Albayrak Mustafa Nezih çayı bulunduğundan herkes tab'ına göre bunlardan bir çay intihâb eder bunun için müessesemizin muhterem müşterileri aldıkları herhangi bir çaydan tamamıyla zevkıyâb olmazlarsa arzu ettikleri çayı, buluncaya kadar beğenmediklerini bilâ-bedel tebdîl edebilirler.

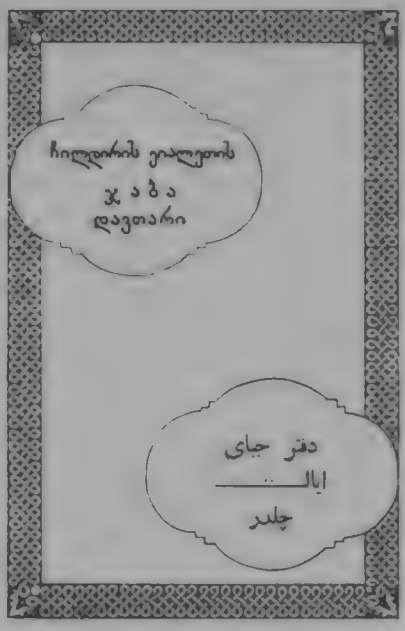

Gürcistan'daki Türkoloji Çalışmalarından Bir Örnek: Çıldır Eyaleti Caba Defteri

Tsisana Abuladze - Miheil Svanidze, Çildiris Ialetis Caba Davtari 1694-1732 Tz Tz (1694-1734 Yılları Defter-i Cabayı Eyalet-i Çıldır), Tbilisi, 1979, 328 s.

Defter-i Caba-yı Eyalet-i Çıldır Gürcistan, SSC Bilimler Akademisi Gürcistan Tarihinin Kaynaklarını Yayımlama Komisyonu'nun yönetiminde yayımlanan "Gürcistan Tarihinin Kaynakları" adlı genel dizinin onaltıncı, "Gürcistan Tarihinin Yabancı Kaynakları" adlı alt dizinin de onuncu kitabıdır. Aynı dizi içinde daha önce Kâtip Çelebi'nin *(Tsnobebi Sakartvelosa da Kavkasiis Şesaheb*, Tbilisi, 1978, 10. kitap) ve Mustafa Naima'nın (Tsnobebi Sakartvelosa da Kavkasiis Şesaheb, Tbilisi, 1979, 14. kitap) Gürcistan ve Kafkasya'yla ilgili yazıları da Gürcüceye çevrilerek iki ayrı kitap olarak basılmıştır. *Defter-i Caba-yı Eyalet-i Çıldır*'ın (ya da *Çıldır Eyaleti Caba Defteri)* ilk yüz sayfasında genel olarak Osmanlı defterlerinin (ahkâm defterleri, muhasebe defterleri, tahrir defterleri, defter-i mufassal, defter-i icmal ya da defter-i mücmel) ne olduğu, yazma Osmanlı defterlerinin özellikleri, Gürcistan için düzenlenmiş Osmanlı defterleri, izleyen sayfalarda da *Caba Defteri* üzerine geniş bilgi veriliyor. Kitabın büyük bölümünü ise *Caba Defteri*'nin Osmanlıca metni ve notlarla açıklamalı Gürcüce çevirisi oluşturuyor. Biz burada *Caba Defteri* üzerine 30 sayfa dolayındaki değerlendirme yazısının bir özetini veriyoruz. Ama bu yazı *Caba Defteri* üzerine ilk Türkçe yazı değildir. Bu konudaki ilk Türkçe yazıyı, *Caba Defteri*'nin bu kitapta Osmanlıca metnini ve Gürcüce çevirisini notlarla yayımlayan Ts. Abuladze ile araştırmaları gerçekleştiren M.Svanidze VIII. Türk Tarih Kongresi'nde (11-15 Ekim 1976) bir bildiri olarak sunmuşlardır.[1]

Çıldır Eyaleti ve Ahısha (Ahaltsihe) Paşalığıyla ilgili kayıtları içeren *Defter-i Caba*, Sofya'daki Kiril ve Metodius Ulusal Kütüphanesi Doğu Bölümü Arşivi'nden sağlanmıştır (Gene aynı kütüphaneden sağlanan bazı Osmanlı belgelerinin yayımlandığı bir başka kitabı daha önce tanıtmıştık[2]). Arapça bir sözcük olan "caba" vergi anlamına gelir. Osmanlıcada yaygın olarak, bu sözcükten türeyen cibâyet (vergi gelirlerinin toplanması) ve câbi (tahsildar) biçimleri kullanılmıştır. "Defter-i caba" ise vergi defteri anlamına gelir. Zaten *Defter-i Caba* da Çıldır Eyaleti'ndeki dirlik sahiplerine askeri hizmet karşılığında verilen dirliklerin (has, tımar, zeamet) gelirlerinin kayıtlarını içeriyor. *Defter-i Caba*'daki kayıtlar, H.1106'dan (1694) başlayıp H.1143'te (1732) sona eriyor. Defterde bu döneme ait bütün kayıtlar kronolojik bir sırayla verilmiş, bundan dolayı aynı liva (sancak) ve nahiyeyle ilgili bilgiler defterin çeşitli yerlerinde yeralmıştır. Kayıtlar oldukça basit bir biçimde düzenlenmiş, nahiye, liva, dirlik sahibinin (bazen babasının) adı, karye, dirliğin veriliş tarihi ve dirliğin geliri sırasıyla gösterilmiştir.

Defter-i Caba, 38 yıllık bir dönemi kapsıyor. Ama defterde H.1110 ile H.1112 yıllarına ait bilgiler yeralmamış, bu yıllara ilişkin, (beyaz) kaydı düşülmüştür. Kayıtlarda (mim) harfi kullanılmış (örneğin: Nahiye-i Kenarbel der liva-i Çıldır Ahmet karye-i İndosman tâbi mim fi sene 108 hasıl 10000), ama bu işaretin (gulam), (mücerred), (mahlul) sözcüklerinden hangisinin karşılığı olduğu kesin olarak anlaşılamamıştır. Burada mahlul anlamında kullanıldığı sanılmaktadır. *Defter-i Caba*'nın sonuna H.1144 (1731-32) yılına ait ve aynı kişinin kaleminden çıktığı anlaşılan notlar düşülmüş, bu notlarda beratların geri alındığı ya da başka kişilere devredildiğine ilişkin bilgiler verilmiştir.

Defter-i Caba'da verilen bilgilere göre Çıldır Eyaleti şu livalardan oluşmaktaydı: 1) Ahısha, 2) Ahılkelek, 3) Çıldır, 4) Poshov, 5) Aspinza, 6) Hertvis, 7) Andanuc, 8) Oltu, 9) Livane, 10) Nısf-i Livane, 11) Pertekrek, 12) Şavşad, 13) Panak, 14) Mamervan, 15) Ardahan-ı Büzürg, 16) Ardahan-ı Kü-

çük, 17) Cacarak, 18) Altun Kala, 19) Oshe, 20) Acara-yı Ülya, 21) Acara-yı Süfla.

Çıldır Eyaleti'nde osmanlı toprak mülkiyetinin araştırılması için önemli bir kaynak olan *Defter-i Caba*'da 882 dirlik kaydedilmiştir. Bunun 16'sı has, 90'ı zeamet ve 761'i tımardır. Oysa bu sayı, Ayn-i Ali efendi ve Evliya Çelebi'de olduğu gibi, genellikle 670 olarak verilmiş, bunların da 14'ü has, 92'si zeamet ve 559'u tımar olarak gösterilmiştir. Dirlik sahibi sayısı bakımından en büyük liva Ardahan-ı Büzürg'tür (101 dirlik sahibi). Aynı bakımdan en küçük livalar Oshe ve Altun Kala'dır. *Defter-i Caba*'ya göre dirlik sahiplerinin gelirleri de şöyleydi:*

1. 999 akçeye kadar 14
2. 1000 akçeden çok 22
3. 1.500 akçeden çok 14
4. 2000 akçeden çok 39
5. 2.500 akçeden çok 23
6. 3.000 akçeden çok 93
7. 3.500 akçeden çok 96
8. 5.000 akçeden çok 260
9. 10.000 akçeden çok 206
10. 20.000 akçeden çok 90
11. 100.000 akçeden çok 17

Kayıtların tahlili Çıldır Eyaleti'nde büyük ölçekli feodal mülkiyetin egemen olduğunu göstermektedir. Dirlik sahiplerinin yüzde 60'tan çoğunun geliri 5.000 akçenin üzerindedir. Dirlik sahipleri arasında en etkili olan sancakbeylerinin geliri 200.000, bazılarınınsa 500.000 akçenin üstündedir. *Defter-i Caba*'daki verilere göre Çıldır Eyaleti sancakbeylerinin toplam yıllık gelirleri 4.499.989 akçedir. Ayn-i Ali Efendi ise bu geliri 4.563.444 akçe olarak verir. *Defter-i Caba*'ya göre Çıldır Eyaleti'nde en büyük dirlik sahibi Çıldır beylerbeyi (mirmiran) Yusuf Paşa'ydı ve yıllık geliri 900.100 akçeydi (Koçi Bey'e göre 925.000 akçe). En küçük tımarın geliriyse 376 akçe olarak kaydedilmiştir.

Çıldır Eyaleti'ndeki sancakbeylerinin bir bölümüne haslar, yurtluk ve ocaklık olarak verilmişti. Yurtluk ve ocaklık olarak verilen sancaklar Andanuc, Hertvis, Oltu, Oshe, Altun Kala, Cacarak, Poshov, Acara-yı Süfla, Acara-yı Ülya, Mamervan, Livane, Nısf-i Livane, Şavşad ve Pertekrek'ti. Mehmed Reşid de 18. yüzyılın ilk yarısında Çıldır Eyaleti'nde 14 sancakbeyinin dirliklerini yurtluk ve ocaklık olarak elinde tuttuklarını belirtir. Çıldır sancakbeylerinin güçlü kesimi, Müslümanlaşarak padişahın hizmetine girmiş, kalıtsal yoldan dirlikleri (yurtluk ve ocaklık olarak) ve siyasal gücü elinde tutan Gürcü beyleriydi. "Defter-i Mufassal-ı Eyalet-i Gürcistan"da küçük dirlik sahipleri olarak Hıristiyan beylerin adları yeralmasına karşın, *Defter-i Caba*'daki bütün Gürcü beyler Müslümandır. *Defter-i Caba*'daki zeamet ve tımar sahiplerinin Müslüman adları taşımaları onların soyunun araştırılmasını zorlaştırmasına karşın, çoğunluğunun İslâmı benimsemiş Gürcü beyler olduğu söylenebilir. Bu kanıyı güçlendirmek için *Defter-i Caba*'da Şavşad aznavuru (burada Gürcü asıllı dirlik sahibini ifade ediyor) olarak Ali adının geçtiğini belirtelim. 1640'larda Çıldır Eyaleti'ni gezen Evliya Çelebi de Şavşad'da Gürcü arnavurların yaşadığını belirtir.

Genel çizgileriyle *Defter-i Caba-yı Eyalet-i Çıldır*, Çıldır Eyaleti'nde Osmanlı dönemi sosyo-ekonomik yapının araştırılması ve Osmanlı defterlerine ilişkin bilgilerin genişletilmesi için önemli bir kaynaktır.

FAHRETTİN ÇİLOĞLU

[1] Tsisana Abuladze-Miheil Svanidze, "Defter-i Caba-i Eyalet-i Çıldır'a Dair İlk Bilgiler", *VIII. Türk Tarih Kongresi-Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara, 1981, 2. cilt, VIII+563-1510 s.+331-476 (levha), s.1033-1036.

[2] Fahrettin Çiloğlu, "Gürcistan'daki Türkoloji Çalışmalarından Bir Örnek: Osmanlı Belgesel Kaynakları", *Tarih ve Toplum*, Ocak 1989, sayı 61, s.62-63.

* *Defter-i Caba*'da kayıtlı bazı tımarlar birkaç kişi (2, 3 ya da 4) tarafından müşterek tasarruf olunduğu için dirlik sahibi sayısı (874) ile dirlik sayısı (882) arasında fark vardır.

Manastır'dan Bir Sada

NEDİR BU REZALET?

Manastır: Süngü Muharriri İstanbul-Osmanlı Hürriyet-i İktisadiye Matb. Tarihsiz, 32 Sayfa.

1908 tarihinde Bulgaristan bağımsızlığını ilân etmiş, aynı gün Girit Meclisi de kendini Yunanistan'a bağlandığını açıklamıştır. 5 Ekim 1908 günü Avusturya Bosna-Hersek'i ilhak etmiştir. 1911 Mart'ında Fas buhranı ortaya çıkmış ve nihayet Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın kuruluşundan (21 Kasım 1911) on gün önce İtalya Trablusgarb'a saldırmıştır. Bu saldırıdan kendini sorumlu tutan İbrahim Hakkı Paşa istifa etmiş, yerine Said Paşa sekizinci kez sadarete gelmiştir.

Kitapçığın bu dönemde yazıldığı anlaşılmaktadır. (... İlân-ı harb notası Bâb-i âliye tebliğ edildi ve ajanslar haber veriyordu ki İtalya donanması Trablusgarb'ı bombarduman etmiş... Artık herkes yumruklarını sıkıyor, tasdik ve itiraf ediyordu: — Şark tutuştu..! Alevler, dumanlar yükseliyor..! Şu küçük kitabı "Nedir bu rezalet" diye feryad ederek satıyorlar... s.5)

Kaleme alan ise bir subaydır. (...biz burada vatan ve cemiyet namına yemin ederken, bir tarafta Kur'an, bir tarafta silâh vardı. Hatta taburlar yemin ederken asker süngü takıyor, selâm duruyor, tabur imamı Kur'ana el basarak tekbir alarak askerlere yemin ettiriyordu..: s.10)

Koyu bir İttihatçı olan yazar, kitabını Türk gazetecileri, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Hürriyet ve İtilâf Fırkası, İstanbul ahalisi, Kamil Paşa taraftarları'nın okuması tavsiyesiyle 5 bölüme ayırmıştır.

"Türk Gazetecileri Okusun!" başlığı altındaki bölümde gazetecilerle mebusların vatanı, milleti düşünmediklerinden bahisle, (...vatanın selâmet ve mukadderat-ı içtimaiyesiyle oynayan gazetecilerimizle mebuslarımızın birbirine girmesi, birbirini boğazlaması, birbirinin kuyusunu kazması rezalet değil de nedir?.. s.5) der. Onlarda, (...vicdan yok, his yok, kan yok, hamiyet, hamaset, fedakârlık yok..)'tur. Buna mukabil, (...hep edepsizlik, hep menfaat, hep riya, hep kansızlık...) vardır (s.6). Hattâ onları Bulgar gazetecileriyle mukayese eder. (Bulgar gazetecilerinden utanınız!.. s.7) ve ihtarda bulunur: (... Fakat akıllarınızı başlarınıza alınız. Bu millet hiçbir vakit sizin çiftliğiniz olmadığı gibi, bu gidişatla siz de milletin tercüman-ı hissiyatı olamazsınız... Zira tahammül taşıyor!!.) (s.9)

"İttihat ve Terakki Cemiyeti Okusun" bölümünde İttihatçıları savunur, cemiyetin emrivâki karşısında bulunduğu, Bulgaristan istiklâlini Bosna-Hersek'in ilhakını ve müessif yolsuzluk hadiselerini (...bunlar bilmeyerek... birtakım küçük küçük hatacıklardır... s.11)

olarak nitelendirir. Bu hatacıklar:

a) Her nasılsa(!) cemiyetin siyasî programı kâğıt üzerinde kalmıştır.

b) Cemiyete fikren, irfanen gayrımütecanis efrad alınmıştır.

c) Cemiyet cahil ellerde kaldığı için içtimaî maksattan ziyade nefy-i zatiyi temine âlet olmuştur.

d) Aşırı milliyetperverlikle bazı anasırın lisan ve usul-u tedrisatı ile vakitsiz iştigalâtta bulunulmuştur.

e) Klüp ve heyet-i merkeziye idarelerine siyaset-i devletten bihaber adamlar getirilmiştir.

f) Murahhasların tayininde, kemal-i irfan, liyakat gözetilmeyerek, halkın ruhunu, derdini, mevkiinin ehemmiyetini bilmeyen, yalnızca hamiyetli ve fedakâr olmaları kâfi görülmüştür.

Cemiyetin ne yapması lazımgeldiğini de şöyle cevaplandırır:

a) Fikren, vicdanen, irfanen her efrad-ı cemiyetin tahrisi,

b) Bu maksatla tenkisat-ı mühimme icrası,

c) Bazı efrad-ı muhteremeye bahşolunan imtiyazatın kaldırılması,

d) Merkez-i umumî âzâlarının Anadolu, Rumeli, Arnavudluk, Kürdistan, Irak, Suriye, Hicaz ahvaline bihakkın muttali zevattan teşkili,

e) Mebusan'da Fırkanın mütecanis ve mütefekkir zevattan teşkili,

f) Murahhasların hamiyet ve fedakârlıkları kâfi addedilmeyip, dirayet ve ehliyetlerinin de nazar-ı itibare alınması,

g) Vilâyet heyet-i merkeziyelerinde bir iki işbilir zevatın bulundurulması,

h) Vükelânın Meclis-i Mebusan haricinden tahrisi,

i) Muntazam bir bütçe tanzim edilerek, hiç olmazsa her üç ayda bir varidat ve mesarifat nev'i miktarlarının gazetelerle neşri,

j) Makedonya, Bulgar ihtilâl komitesiyle, Etnik-i Eterya cemiyet-i fesadiyesinden ibret alınmasıdır.

Cemiyet'ten kimsenin ayrılmayacağı, (... Siz çalışınız arkadaşlar. Allah muiniz olsun... s.16) temennisinde bulunur.

Üçüncü bölümde ise yazar, Hürriyet ve İtilâf Fırkası'na söylemediğini bırakmaz. Onlar, (...Muhalefet geçinen serseriler...)'dir. (s.13) (... fikren, hissen, ahlâken, irfanen, mesleken, siyaseten birbirine pek uzak ve gayrımütecanis partilere, komitelere mensup...) adamlardır. (s.17) Fırkanın ancak Sâdık Bey'le varolacağına inanır. (...Eğer başınızda, ettiği yemini geri alan Sadık Bey olmasaydı, siz dördünüz biraraya gelip hiçbir fırka teşkil edemezdiniz...) (s.17) Sadık Bey ise (...milletin başına şu gaileli zamanda büyük bir dert...) açmıştır. (s.18)

Hürriyet ve İtilâf Fırkası içinde Lütfi Fikri gibi ne olduğu belirsiz, Rıza Tevfik gibi din ve meşrebi anlaşılmaz, Rıza Nur gibi 31 Mart'tan arta kalmış, Tahir Hayrettin gibi müthiş bir jurnalci, Gümülcine mebusu İsmail gibi cahil ve menfaatperest, Hüseyin Siyret gibi ahlâkı ve vicdanı bozuk adamlar vardır.

Muhafazakâr, Müstebit, Ayrılıkçı bir yapıya sahip olan bu fırkanın Adem-i Merkeziyet plânlarıyla terakki edemeyeceğini de ileri sürer.

Bu bölümü de (Yazıklar olsun, mazisine bir siyah perde çektiği halde sahaif-ii tarihe geçecek olan süvari Miralayı Sadık Bey'e!) (s.25) diye bitirir.

İstanbul ahalisine ayırdığı bölümde ise yine Hürriyet ve İtilâf Fırkası'ndan bahsederek: (Hürriyetin gelmesini müteakip, halkı zincirler altında inletenlerin) bir kısmının ipe çekildiğini, fakat daha sonra 31 Mart hadisesini meydana getirenlerin yine bunlar olduğunu, bu defa da kılınçtan, kasaturadan geçirildiklerini, ancak yine kurtulanların sonra da Hürriyet ve İtilâf Fırkası olarak tekrar ortaya çıktıklarını ifade ederek, içlerinde (...her nasılsa İttihat ve Terakki'den ayrılmış pek necip, pek muhterem simalar...) (s.27) bulunduğundan bu fırkadan iş beklemek gerektiğini, ancak bunun da imkânsızlığını söyler. (...Biz Sadık Bey ve arkadaşlarını şayan-ı hürmet ve itimat bilirdik, fakat, nasıl oluyor da bunlar efradının kısm-ı âzâmı 31 Mart'tan kurtulmuş mürtecilerle, hırsız, dolandırıcı, sarhoş, kumarbaz, sefil, katil, heriflerden ibaret olan bir fırkaya, bir fırka-i siyasiyeye riyaset etsinler.) (s.27)

Son bölüm, Kâmil Paşa taraftarlarına ayrılmıştır. Yazar, Kâmil Paşa'nın İngiliz siyasetini eleştirerek, bu siyasetten vazgeçilmesini öğütler ve sözlerini bitirir: (...yarın Kâmil Paşa terk-i hayat ederse, artık İngiltere ile Türkiye arasındaki münasebet-i siyasiye ve iktisadiye de birlikte mi mezara girecektir? Fesubhanallah!) (s.32)

FARUK ILIKAN

TILL EULENSPIEGEL'DEN NASREDDİN HOCA'YA

TILL Eulenspiegel Almanların efsanevi mizah kahramanıdır. Güldürücü yaşamı bir halk romanı şeklinde yazılmıştır. Bu kitabın kaynağı ya da ilk baskısı henüz ele geçmemiştir. Bu baskıdan alındığı anlaşılan 1515 ve 1519 tarihli baskıları zamanımıza kadar gelmiş, bir-

Aynı kitapta Till Eylenspiegel'in eşeğe okuma öğretmesini gösteren ağaç oyma gravür baskısı resim.

çok tıpkıbasımları yapılmış ve belli başlı yabancı dillere çevrilmiştir. Kitabın özgün adı *"Ein kurtzweillig Lesen von Dyl Ulenspiegel"*dir.[1]

Alman mizah kahramanı Till Eulenspiegel'in Braunschweig yakınındaki Kneitlingen'de doğduğu yazılıdır kitapta. Doğum tarihi ise verilmiyor. 1350 yılında Möln'de öldüğü kabul ediliyor. Bu da Hermann Bote'nin 15. yüzyıl sonunda yazdığı bir yıllıkta yeralıyor.

Ein kurtzweilig Lesen von Dyl Ulenspiegel'in bilinen ilk baskısı 1515 yılında, Strassburg'da, Johannes Grieninger tarafından yapılmıştır. 1519 yılında da gene aynı yayıncı tarafından ikinci baskısı yapılmıştır. Kitapta Till Eulenspiegel'in yaşamından 95 tane güldürücü hikâye veriliyor. Kitaptaki hikâyeler 87 tane ağaç gravür baskısı ile resimlendirilmiş. En az beş sanatçı tarafından yapıldığı kabul edilen bu resimler zamanına göre çok ustaca çizilmiş ve hazırlanmış.

Kitabın 1968 yılında Wolfgang Lindow tarafından yayına hazırlanan tıpkıbasımını incelerken 29. hikâye dikkatimizi çekti.[2] Bu hikâye kısaca şöyleydi:

Ulenspiegel Erfurt'taki üniversiteye gider ve tavsiye mektubunu verir. Üniversite hocaları onun hakkında çok şeyler duymuşlardır. Tavsiye mektubunda da Ulenspiegel'in kısa süre içinde okumayı, yazmayı, her şeyi öğretecek yetenekte olduğu yazılıdır. Bunun üzerine üniversite hocaları ondan genç bir eşeğe okuma öğretmesini isterler. O da bunu kabul eder. Bu zor iş için de yirmi yıl süre ister. Bu süre içinde rektör ölürse verdiği sözü yerine getirmeyeceğini söyler. Aynı şekilde öğrencisi (eşek) veya kendisi ölürse de doğal olarak anlaşmayı yerine getirmesi istenemezdi. Ulenspiegel söz verilen paraları alır ve işe girişir. Eşeği bir ahıra çeker, öğretmeye başlar.

Ulenspiegel eşeğe, yemi olan yulafı eski bir ilâhiler kitabının yaprakları arasına koyarak verir. Eşek yulafları bulmak için ağzıyla kitabın yapraklarını çe-

virir ve yaprakların arasındaki yulafları yer. Yulaflar bitince de anırmaya başlar. Bu durumu gören Ulenspiegel rektöre gider ve eşeğe okumayı öğretmenin çok zor olduğunu, uzun zahmetlerden sonra bazı sesli harfleri öğretebildiğini söyler. Öğrencisini görmeyi isteyip istemediğini sorar ve olumlu cevap alınca da öğrencisiyle rektörün ve diğer hocaların önüne çıkar. Ulenspiegel eşeğin önüne kocaman bir kitap koyar. Eşek kitabı görünce ağzıyla yapraklarını öteye beriye çevirir ve yemini arar. Bulamayınca anırmaya başlar. Bunun üzerine Ulenspiegel oradakilere: "gördüğünüz gibi *I* ve *A* seslilerini öğrendi. Ümit ediyorum ki diğerlerini de öğrenecek" der.

Rektör kısa bir süre sonra ölür. Ulenspiegel de eşeği bırakır ve Erfurt'tan ayrılır. "Eşeğe her şeyi öğretmek için ömrümün büyük bir kısmını vermem gerekecekti" diye düşünür.[3]

Bu kısa hikâye -ya da fıkranın- bir varyantı sözlü gelenekte ve bazı Nasreddin Hoca Hikâyeleri-Fıkraları kitaplarında Nasreddin Hoca'ya mal edilerek anlatılmaktadır. Sözlü gelenekte yaygın şekliyle fıkra şöyle:

Timur kendisine hediye edilen bir eşeğin çok akıllı olduğundan söz açar. Orada bulunan Nasreddin Hoca da "ben bu eşeğe okumayı bile öğretirim" der. Timur kabul eder ve okuma öğretmesi için eşeği Hoca'ya teslim eder. Hoca hemen işe koyulur. Her gün eşeğin yemi olan arpayı bir kitabın yaprakları arasına koyarak eşeğe verir. Eşek ağzıyla kitabın yapraklarını çevirir ve arpayı yer. Arpay bitince de anırmaya başlar.

Nihayet Hoca eşeğe okumayı öğrettiğini söyler. Timur'a ve yanındakilere göstermek için eşeği getirir, eşeğin önüne, yoprakları arasında arpa bulunan bir kitap koyar. Eşek daha önce yaptığı gibi ağzıyla kitabın yapraklarını çevirir ve arpaları yer. Arpalar bitince de anırmaya başlar. Bunun üzerine Hoca: "İşte görüyorsunuz ya okuyor" der. Bu arada Timur'un dalkavuklarından biri: "bu nasıl okumak, ben bundan bir şey anlamadım" deyince Hoca: "Bunu anlamak için eşek olmak gerekir" cevabını verir.

Bu fıkranın yazılı varyantları, Eflatun Cem Güney'in kitabında "Eşekte Okuyup Adam Olur"[4], Erdoğan Tokmakçıoğlu'nun kitabında "Okuyan Eşek"[5], Mehmet Ali Aksoy'un kitabında "Eşek Okur Mu?"[6], Enver Bolayır'ın kitabında "Eşek Olmak Gerekir"[7], Maarif Kütaphanesi'nin halk tarafından çok okunan kitabında ise "Eşeğin Okuması Bu Kadar Olur"[8] başlıkları altında verilmiştir.

Hicri 683 (1284-85) tarihinde ölen Nasreddin Hoca'nın Timur'la çağdaş gösterilmesinin bir yanılgı olduğu açıktır. Bu nedenle sonradan oluşan bazı Nasreddin Hoca fıkralarında Hoca'nın Timurla karşılaştırılması, halkın Anadolu'yu kasıp kavuran Timur'dan, Hoca vasıtası ile öc almak istemesinin bir belirtisi olarak değerlendirilebilir. Yoksa, yaptıklarından, ne kadar acımasız bir hükümdar olduğu açıkça belli olan Timur'un kendisini yüksek espri yeteneği ile her zaman yenen bir Anadolu mizah ustasına tahammül edeceğini düşünmek Timur'un kim olduğunu ve neler yaptığını bilmemek olur. Zaten bugün ulaşılabilen en eski el yazması Nasreddin Hoca Fıkraları kitaplarında da Timur'lu fıkralara rastlamayışımız bu fıkraların sonradan Nasreddin Hoca'ya mal edildiklerini açıkça göstermektedir. Yani gerçek *Nasreddin Hoca Fıkraları*'nın yanısıra, halkın Hoca'ya uygun gördüğü fıkralardan oluşan bir *Nasreddin Hoca Fıkraları Geleneği* vardır. Halk Hoca'yı sadece Timur'la değil, Hallacı Mansur'la, Nesimi'yle de karşılaştırmıştır. Hatta günümüze bile getirmiştir.

1350 yılında, yani Nasreddin Hoca'dan tam yetmiş beş yıl sonra ölen, belki de Nasreddin Hoca'nın öldüğü tarihte (efsane kahramanı bile olsa) henüz doğmamış bir kişilikten Nasreddin Hoca'nın etkilenmesi, daha doğrusu onunla çağdaş olması düşünülemez. Bu nedenle yukarıda verilen fıkranın Almanya'dan Türkiye'ye gelmesi, Nasreddin Hoca'ya mal edilmesi uluslararası kültür alışverişine güzel bir örnek teşkil etmesinin yanısıra Nasreddin Hoca'nın fıkraları yanısıra Nasreddin Hoca Fıkraları Geleneğini de göz önünde tutmamız gerektiğini anlatmaktadır bize. Bu gelenek sürüyor, her gün yeni yeni Nasreddin Hoca Fıkraları üretiliyor.

Till Eulenspiegel'in fıkrasının Türkiye'ye gelmesi gibi Nasreddin Hoca'nın fıkraları da Anadolu dışına taşmış, Balkanlar'dan Ortaasya'ya kadar yayılmıştır. Birçok fıkraları da başka fıkra kahramanlarına mal edilerek anlatılmış ve anlatılmaktadır.

[1] "Dyl" veya "Dil Ulenspiegel" olarak geçen ad günümüz Almancasında "Till Eulenspiegel" olarak yazılmaktadır.

[2] *Ein kurtzweilig Lesen von Ulenspiegel*, Nach dem Druck von 1515 mit 87 Holzschnitten, Herausgegeben von Wolfgang Lindow, Philipp Reclam Jun. Stuttgart, 1968, s.304.

[3] A.g.e., s.86-88.

[4] Eflâtun Cem Güney, *Nasrettin Hoca Fıkraları*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 1957, s.70-71.

[5] Erdoğan Tokmakçıoğlu, *Bütün Yönleriyle Nasreddin Hoca*, Sinan Yayınları, İstanbul, 1971, s.257-258.

[6] Mehmet Ali Aksoy, *Nasreddin Hoca ve Hikâyeleri*, Semih Lütfi Kitabevi, (İstanbul), (1958), s.289-290

[7] Enver Bolayır, *Resimli Nasreddin Hoca Fıkraları*, Kültür Kitabevi, İstanbul, 1979, s.89-91.

[8] *Büyük Nasreddin Hoca*, İstanbul Maarif Kitaphanesi, İstanbul, 1958, s.31.

Till Eulenspiegel'in güldürücü hikâyelerini anlatan kitabın 1515 yılında yapılan baskısının iç kapağı.

İZMİR—MANİSA VİLAYETİ

Sağda İzmirli, ortada ve solda Manisalı Müslüman eşraf hanımları:

Biraz alafranga, daha çok Türk-vâri giyimleri seçen bu hanımların oyalı örtüleri, polkaları, mintanları, fistanları, bürümcükleri, fesleri, tepelikleri, çelenkleri (diademleri), cübbeleri ve şalvarları... farklı bir zenginliği düşündürüyor. Varlıklı kocaların, keselerinin ağzını iyice açmaları gerekmiş. En azından 500 Franklık bir harcamaya mal olan bu kıyafetlerle ne parklara çıkabilmek ne balolara katılmak sözkonusu değildi elbette. Çiçekli bahçelere bakan harem loşluklarında süslenen, düzgünler (makyaj), salınışlar, göz süzüşler, tebessümler deneyerek daha güzel gözükmenin çârelerini arayan hanımların biricik düşüncesi, kocalarının bir kuma getirmemesiydi.